

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Далибор А. Соколовић

**О МАЊИНСКИМ СЛОВЕНСКИМ
ЈЕЗИЦИМА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ
ЕКОЛОГИЈЕ ЈЕЗИКА НА ПРИМЕРУ
ЛУЖИЧКИХ СРБА И ВОЈВОЂАНСКИХ
СЛОВАКА**

докторска дисертација

Београд, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Dalibor A. Sokolović

**ON SLAVONIC MINORITY LANGUAGES
FROM THE PERSPECTIVE OF
LANGUAGE ECOLOGY ON THE
EXAMPLE OF SORBS AND SLOVAKS IN
VOJVODINA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Ментор:

др Јелена Филиповић, редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

др Људмила Поповић, редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду

др Мирослав Дудок, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду

Датум одбране:

О мањинским словенским језицима из перспективе екологије језика
на примеру Лужичких Срба и војвођанских Словака

Резиме

Основни циљ рада је приказ тренутне језичке ситуације словенских мањинских говорних заједница на примеру лужичкосрпске заједнице у Немачкој и словачке заједнице у Војводини из перспективе екологије језика, социолингвистичке дисциплине која се концентрише не само на друштвени аспект употребе и функција језика, већ је посвећена и разматрању еколошког контекста и односа у којима се одређена заједница налази. Рад обухвата анализу тренутног стања ових говорних заједница у мањинском положају и фактора који су до таквог стања довели користећи се моделом еколингвистичких одлика језика пољског лингвисте Зђислава Воншјика. Резултати анализе тих стања, као и њиховог упоређивања с језичким ситуацијама других словенских мањинских говорних заједница представљају опште закључке о положају и функционисању ове групе језика.

Рад је заснован на истраживањима спроведеним у току израде докторске дисертације, као и емпиријским опсервацијама извршеним током вишегодишњег контакта са заједницама (појединцима и организацијама) које су предмет описа. Одлике техника и метода које су у истраживањима примењене су како квалитативне (нпр. интервју, посматрање, суделовање у животу групе, самоанализа), тако и квантитативне (анкета, статистичка обрада података). Иновацију у низу еколингвистичких студија овај рад уноси применом компаративног приступа, који је једна основних метода на овом пољу, међутим често у практичној употреби занемарена.

Анализом се у раду долази до закључка да постојање матичне државе (нпр. Словачке републике за Словаке у Војводини) утиче позитивно на развој и одржање мањинске говорне заједнице, као и да овај чинилац представља један од главних фактора у процесима очувања мањинске говорне заједнице. С овим у вези, потврђена је и тврдња да су мањински језици који се говоре у само једној земљи у лошијем положају од оних који су присутни у више држава. У раду се само делимично потврђује теза да генеалогска блискост између доминантног и мањинског језика утиче негативно на одржање језика. Тачном се у анализама потврдила теза о негативном утицају стварања националних форми идентитета на очување мањинских говорних заједница које су предмет овог истраживања. Утврђено је такође да су у језичким ситуацијама већине словенских говорних заједница у мањинском положају приметне одлике диглосије, као и то да такво стање има негативан утицај на процесе очувања, тј. ревитализације језика.

Овај рад, попут осталих еколингвистичких истраживања, има за циљ опис и интерпретацију језичких појава насталих у процесу интеракције језика са својом природном околином, али такође и предлоге конкретних активности на пољу одржавања и евентуалне ревитализације. Стога случајеви који су предмет разматрања у раду и закључци проистекли из њихове анализе доприносе практичним аспектима научне дискусије о развоју и тренутној позицији словенских мањинских говорних заједница. У раду је, између осталог, истакнута улога образовања и потреба реевалуације концепата образовне политике, неопходност усклађивања процеса стандардизације језика мањинске заједнице са актуелним стањем, као и значај активности државних органа, али и појединаца и њихове мотивације у свакодневној употреби и очувању језика угрожене заједнице.

Кључне речи: лужичкосрпски језик, словачки језик у Војводини, екологија језика, мањинске словенске говорне заједнице, угрожени језици, одржање језика, ревитализација језика, језичка лојалност, језичка политика и планирање, стандардизација језика

Научна област: славистика, социолингвистика

Ужа научна област: еколингвистика, сорабистика, словакистика

УДК:

On Slavonic minority languages from the perspective of language ecology
on the example of Sorbs and Slovaks in Vojvodina

Abstract

The main objective of this study is to present the current language situation of Slavonic minority speech communities on the example of Sorbian community in Germany and Slovakian community in Vojvodina from the perspective of language ecology, a sociolinguistic discipline that focuses not only on social aspects of use and function of language, but is also devoted to considerations of the ecological context and relations in which a community is situated. The research includes an analysis of the present situation of these speech communities in minority position and the factors that have led to such a situation using a model of ecolinguistic language features of Polish linguist Zdzisław Wąsik. Results of this situation's analysis, as well as its comparison with language situation of other Slavonic minority speech communities provide us with a general overview about the position and functioning of these language groups.

This doctoral thesis is based on research conducted for the duration of my Ph.D. studies, while I worked on the dissertation, as well as on prior empirical research carried out during the years of contact with the communities (with individuals and organizations) in question. Techniques and methods applied in the research are both qualitative (e.g. interviews, observations, participation in group life, self-analysis) and quantitative (surveys, statistical analysis). This research is based on a range of innovations in ecolinguistic studies, especially in the comparative methodology applied herein, which although a basic method in this field, has often been neglected in empirical studies.

This dissertation brings about the conclusion that the existence of a motherland

(e.g. Slovak Republic for Slovaks in Vojvodina) has a positive effect on development and maintenance of a minority speech community, and that this factor is a major component in the process of preservation of a minority speech community. Consequently, the assertion that minority languages spoken in just one country are in a worse position than those who are present in several countries is confirmed. The research only partially confirms the thesis that genealogical closeness between dominant and minority languages negatively affects language maintenance. In the analysis, the thesis about the negative impact of the creation of national forms of identity on preservation of minority speech communities that are the subject of this study confirmed to be true. It was also found that in language situations of most Slavonic speech communities in a minority position features of diglossia are observable, and that such a situation has a negative impact on the process language maintenance and revitalization.

The aim of this study, like in other ecolinguistic researches, is an account of linguistic phenomena originated in interaction between language and its natural environment, but it also proposes concrete actions in the field of language maintenance and eventual revitalization. Therefore, the cases that are subject of consideration in this study and the conclusions derived from the analysis contribute to a larger scientific discussion on development and current status of the Slavonic minority speech communities. In this research, among other things, the role of languages in education and the need to reevaluate the concepts of education policy is highlighted, as well as the need to harmonize the language standardization process of the minority community with the current situation in the homeland country, along with the importance of activities carried out by state institutions, as well as individuals and their motivation in everyday use and maintenance of an endangered language of a given community.

Key words: Sorbian language, Slovak language in Vojvodina, language ecology, Slavonic minority speech communities, endangered languages, language maintenance, language revitalization, language loyalty, language education policy, language standardization

Academic field: Slavonic studies, sociolinguistics

Academic field of expertise: ecolinguistics, Sorabian studies, Slovak studies

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ЕКОЛОГИЈА ЈЕЗИКА – ТЕОРИЈСКА ПОЛАЗИШТА	8
2.1. Почети еколингвистичких истраживања	8
2.2. Савремени развој и место еколингвистике међу социоллингвистичким дисциплинама	9
2.2.1. Екологија језика	10
2.2.2. Еко-критичка анализа дискурса	11
2.3. Матрица еколошких одлика језика према Е. Хаугену	13
2.4. Матрица еколошких одлика језика према Елжбјети и Зђиславу Вонщјику	17
2.5. Преглед еколошких класификација (типологија) језика света	20
2.5.1. Типологија хијерархије језика условљена њиховим учењем	21
2.5.2. Класификација језика према њиховом рангу	22
2.5.3. Типологија језика према стадијумима његовог развоја	23
2.5.4. Терминолошка класификација	24
2.5.5. Класификација језика условљена њиховим функцијама	24
2.5.6. Класификација угрожених језика UNESCO	25
2.5.7. Типологија према политичком статусу	26
2.5.8. Фишманова „скала прекида“	27
3. СЛОВЕНСКИ МАЊИНСКИ ЈЕЗИЦИ И ЕКОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА	29
4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	35
5. ЛУЖИЧКОСРПСКИ ЈЕЗИЦИ У НЕМАЧКОЈ У ПОРЕЂЕЊУ СА СЛОВАЧКИМ ЈЕЗИКОМ У ВОЈВОДИНИ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЕКОЛОГИЈЕ ЈЕЗИКА	45
5.1. Место језика у генетској и типолошкој класификацији језика	45
5.2. Порекло назива језика и његових носилаца	48
5.3. Демографска структура, друштвена стратификација и географска карактеристика корисника	51
5.4. Спољашња историја језика и његових носилаца	62

5.5. Стандардизација, кодификација, аутономија и виталност језика	74
5.6. Симбиоза одређеног језика са другим семиотичким системима у међуетничким и међујезичким контактима	98
5.7. Врсте комуникације, домени употребе и друштвене функције језика	104
5.8. Подршка организација и политичких групација и облици борбе за развој, ширење, неговање и учење језика	120
5.9. Језичка лојалност и етничка солидарност корисника језика	149
5.10. Место у постојећим еколингвистичким класификацијама језика света	164
6. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	168
7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	196
ЛИТЕРАТУРА	208
ПРИЛОЗИ	224
БИОГРАФИЈА АУТОРА	230

1. УВОД

Разматрања представљена у овом раду имају за циљ да прикажу језичку ситуацију словенских мањинских говорних заједница на примеру лужичкосрпских језика у Немачкој и словачког у Војводини са становишта екологије језика. Радом је обухваћена анализа тренутног стања ових двеју мањинских говорних заједница и чинилаца који су до таквог стања довели уз помоћ једног од модела еколингвистичких одлика језика. Резултат упоређивања тих стања и њихове конфронтације с језичким ситуацијама осталих словенских мањинских језика су општи закључци о функционисању и положају ових језика. Разлози за обраду ове тематике леже превасходно у смеру развоја заједница Лужичких Срба и војвођанских Словака на који су током њихове историје, а нарочито у периоду након Другог светског рата, деловали интензивни чиниоци изједначавања и укрупњавања, на уштрб егзистенције ових култура и језика у подређеном положају¹. Такође, тематски оквир истраживања представља директну последицу мојих дугогодишњих научних и приватних интересовања за ове словенске заједнице и језике којима се оне служе, као и ширих научних афинитета и сазнања, уз чију помоћ се структура мањинских језика, њихова данашња позиција и елементи развоја могу сагледати из још једног угла, који нуди другачије одговоре од традиционално лингвистичких. Примена достигнућа екологије језика у истраживању словенских мањинских говорних заједница чини тему актуелном,

¹ Супротно овом ставу, бројни социолингвисти (нпр. Trudgill 2004, Filipović 2009, Blommaert 2010) сматрају да се крајем прошлог и почетком овог века глобализациони утицаји на развој људских језика манифестују умножавањем њиховог броја (наводећи бројне примере преласка језика из статуса дијалекта у статус стандардног језика), захваљујући појави глокализације, која на језичком плану подразумева развој локалног као један од аспеката глобализације, а не као тенденцију њој супротног смера.

како у оквирима наше славистичке средине, тако и шире, с обзиром на чињеницу да у постојећи еколингвистички модел уводи компаративни приступ.

Екологија језика, као дисциплина у комплексу социolingвистичких истраживања, не узима у обзир само друштвени аспект употребе и улоге језика, већ се бави и сагледавањем еколошког контекста у којима се он користи. Другим речима, екологија језика проучава односе између одређеног језика, односно његових говорника – чланова говорне заједнице, и средине која их окружује, у којој они функционишу и развијају се. Тематски оквир сврстава рад такође у круг широко схваћених славистичких истраживања, уз пресечне тачке с областима теорије језичке политике и планирања, као и лингвистичке контактологије.

Људске заједнице означавају се као *мањинске* у случају њихове бројчане, територијалне и политичке инфериорности у односу на остатак становништва одређене управне јединице: државе, региона, града итд. (Eriksen 2004: 210, Šatava 2001: 95, Вучина/Филиповић 2009: 32-33). Језик мањинских заједница није, у највећем броју случајева, доминантни језик те управне јединице, већ се такође налази у подређеном положају. У истраживањима која за предмет имају управо језик одређене мањинске групе често се приликом означавања те групе срећемо с употребом атрибута *етничка*, с нагласком на чињеницу одсуства територијалне и политичке независности у односу на нације, или *етнојезичка* (па и само *језичка*), како би се истакла кључна улога језика у формирању етничког идентитета заједнице. Мањинску говорну заједницу је, међутим, у поређењу с етничком или етнојезичком заједницом лакше дефинисати, она је много мање плод научне имагинације, пре свега због комплексности феномена етничитета, у чији састав поред језика улазе и многи други чиниоци. Из тог разлога се у овој еколингвистичкој анализи, у чијем се центру интересовања налазе позиција језика у екосистему, предност даје термину *говорна заједница* за означавање групе особа

која говори једним језиком. Поред тога, не треба изгубити из вида да су, слично осталим концептима који су у употреби приликом интерпретације етничитета у људским друштвима, појмови мањине и већине релативни. Мањина постоји само у релацији према већини и обрнуто, а њихов однос зависи искључиво од граница структура у којима егзистирају, најчешће административних. У многим социолингвистичким публикацијама се чак коришћење ових појмова карактерише као неприкладно (нпр. Bratt Paulston 1998²), јер подразумева искључиво квантитативне разлике. Осим тога, статус одређене групе је променљив како на просторној, тако и временској оси. Тако је мађарска заједница у оквиру Хабзбуршке монархије у одређеном моменту била њен непривилеговани сегмент, али итекако утицајнија у односу на словачку, румунску или српску заједницу. Такође, у свету има и примера где је бројчано већа заједница у подређеном положају – у Етиопији су Амхари, иако их има мање од Орома (познатих и под називима Гала или Сидамо), доминантна заједница чији језик има статус званичног језика.

За потребе ове студије користиће се концепција којом се служи Марија Мијавцова (Мујавцова 2001: 84), према којој постоје три основна сегмента *језичке ситуације*: 1. говорна заједница (на колективном и индивидуалном нивоу) раслојена социјално, генерацијски и територијално, 2. комуникационе сфере у језичкој комуникацији, 3. однос међу варијететима језика одређене друштвено-комуникационе заједнице. На избор управо ове интерпретације појма језичке ситуације утицала је у првом реду њена успешна примена у конкретним анализама словачко-српског билингвизма у Војводини од стране М. Мијавцове, изузетно

² Позната социолингвистичка се у овом зборнику приклања називима (не-)привилегована/(не-)доминанта етничка заједница, уз коришћење атрибута *језички* само у ситуацијама када говори о језику и језичким односима поменутих заједница. У први план, дакле, ставља однос надређености/подређености.

искусног истраживача на овом пољу, као и могућност аплицирања на друге мањинске говорне заједнице, будући да обухвата већину еколошких променљивих које се у контексту еколингвистичких истраживања разматрају (Иванова 2007).

Избор говорних заједница Лужичких Срба у Немачкој и Словака у Војводини за предмет истраживања условљен је пре свега двема чињеницама. Прва проистиче из контактне ситуације у којој се ови језици налазе: лужичкосрпски језици у контакту су с немачким, језиком из друге групе индоевропске језичке породице, док је у случају војвођанског словачког реч о српском, с генеалогског становишта изузетно блиском језику. Друга чињеница је да су ове говорне заједнице представници различитих типова мањинских заједница: Лужички Срби нису део матичне етничке групе која поседује сопствену државу, док војвођански Словаци јесу. Према типологији мањина коју нуди Леош Шатава (Šatava 2001: 32) Словаци у Војводини припадају етничким мањинама које чине „део државних народа“ (као нпр. Немци у Данској, Мађари у Румунији), док се Лужички Срби дефинишу као „мале етничке заједнице“ које не поседују народну државу. Елжбјета Воншјик такође разликује етнолингвистичку од националне мањине (Wąsik 1999: 6) у зависности од тога да ли поседује матичну државу или не. Лужички Срби су према овој подели етнолингвистичка мањина, Словаци у Војводини пак национална. У складу с трочланом класификацијом европских мањинских језика Ранка Бугарског словачки језик спада у класу језика који су мањински у једној или више држава али национални језици у неким од суседних држава, док су лужичкосрпски језици у групи језика који се говоре у само једној држави (Bugarski 2010: 66).

Поменуте чињенице имплицирају нека од основних тврђења која ће се покушати потврдити у истраживању: а) постојање матичне државе има једну од одлучујућих улога у процесима очувања језика мањинске заједнице, б)

генеалошка блискост језика у контакту утиче регресивно на језик мањинске заједнице, в) стварање супраетничких форми идентитета (нпр. југословенског, социјалистичког источњонемачког, совјетског) негативно утиче на очување језика мањинске заједнице, г) у језичкој ситуацији већине словенских мањинских говорних заједница приметне су одлике функционалног дуализма (диглосије), што се негативно одражава на процесе очувања и ревитализације језика.

Рад с једне стране представља примену теоретских достигнућа екологије језика на словенске мањинске језике, с друге доноси преглед чинилаца генезе и тренутног стања предметних говорних заједница. Истраживачког је, интерпретативног и синтетичког карактера – обједињује теоретска и практична сазнања истраживача на пољу проучавања словенских мањинских говорних заједница и примењује их користећи се методолошким достигнућима екологије језика уз иновативни компаративни приступ. Базиран је на сопственим истраживањима спроведеним током израде докторске дисертације, емпиријским опсервацијама извршеним током вишегодишњег контакта са описиваним заједницама (појединцима и организацијама³), као и на искуствима других истраживача у овој области. Технике и методе које су у тим истраживањима примењене имају карактер како квалитативни (посматрање, суделовање у животу групе, самоанализа, интервју), тако и квантитативни (анкета, статистичка обрада података). У различитим сегментима истраживања посеже се за различитим традиционалнијим лингвистичким методолошким моделима, нпр. у поглављу о класификацији језика употребљени су поступци историјске, типолошке и ареалне

³ У Лужици током двосеместралног студијског боравка на Универзитету у Лајпцигу школске 2003/2004. године, на Феријалном курсу лужичкокрпског језика, књижевности и културе у Будишину 2004. и 2010. године. Од организација треба споменути Институт за сорабистику у Лајпцигу и Лужичкокрпски институт у Будишину. Са Словацима у Војводини за време вршења дужности асистента-приправника за словачки језик на Катедри за славистику у Београду, од институција пре свега са особљем Одсека за словакистику Филозофског факултета у Новом Саду.

лингвистике, као и блиских хуманистичких наука (историје, антропологије, социологије), с обзиром на интердисциплинарни карактер који социолингвистичка истраживања у својој основи носе.

Према мишљењу Дошуе А. Фишмана (према Bratt Paulston 1998: 6) компаративни приступ појединачним примерима очувања и замене језика представља централну методу на овом пољу. Она је, међутим, често занемарена и потцењена (Šatava 2001: 14). Сходно томе, у овом раду компаративни поступак комбинује се с матрицом еколингвистичких одлика језика пољског лингвисте Зђислава Воншјика (Wąsik 1997) с циљем добијања општијих закључака о положају мањинских словенских језика. Воншјикова матрица еколингвистичких одлика језика резултат је теоретских размишљања и практичних описа језика у мањинском положају у одређеном друштву. Овај модел описа језика обухвата еколингвистичке променљиве од којих су неке ближе, а друге нешто удаљеније од центра лингвистичких интересовања. Представљањем лингвистичких и екстралингвистичких чинилаца који су у највећој мери одредили ток развоја данашње ситуације говорних заједница Лужичких Срба и Словака у Војводини, њиховим упоређивањем и конфронтацијом са стањем осталих словенских мањинских говорних заједница (уз пажњу усмерену првенствено на западнословенски ареал, а највише на Кашубе и Лемке у Републици Пољској и Русине у Словачкој и Србији) доћи ће се до конкретних закључака о многим аспектима функционисања савремених мањинских словенских језика и сазнања општијег карактера о њиховом положају на језичкој мапи Европе. У резултате истраживања спадају и информације корисне с тачке гледишта међусобне информисаности мањинских етника о себи самима, коју Леош Шатава оцењује као недовољну (Šatava 2001: 40). То су сазнања од непроцењиве вредности у напорима очувања и ревитализације угрожених језика. Значај истраживања се такође састоји

у чињеници да је реч о првом приказивању језичке ситуације Лужичких Срба и војвођанских Словака применом еколингвистичког модела, као и – што је за српску академску средину од велике важности – да доноси комплексну студију о животу, језику и аспектима културе Лужичких Срба, у Србији једне од најмање познатих словенских заједница.

Што се структуре рада тиче, уводно поглавље посвећено је излагању основне проблематике којом се истраживање бави, научних области којих се оно тиче, његових циљева, очекиваних резултата и научног доприноса. У другом поглављу представљен је развојни пут екологије језика у систему лингвистичких наука, већ поменута матрица еколингвистичких одлика Зђислава Воншјика и одабране еколошке класификације језика света које служе као апарат у даљем поступку анализе. Треће поглавље рада бави се еколингвистичком ситуацијом у словенском свету, доноси кратак преглед развоја етничке и језичке свести Словена и мањинских словенских говорних заједница. Четврти сегмент рада садржи подробније објашњење примењене методологије истраживања. У петом делу изнет је покушај примене једног приступа еколингвистике на проучавање савремених словенских мањинских језичких заједница на примеру Лужичких Срба у Немачкој и Словака у Војводини на основу десет еколингвистичких променљивих које чине Воншјикову матрицу еколингвистичких одлика језика. Шесто поглавље рада доноси закључке таквог приступа и употпуњује их резултатима сопственог истраживања о ставовима припадника језичких заједница према кључним питањима језичке ситуације. У седмом поглављу нашле су се закључне напомене проистекле из анализа које му претходе о тренутној ситуацији и перспективама развоја словенских мањинских говорних заједница.

2. ЕКОЛОГИЈА ЈЕЗИКА – ТЕОРИЈСКА ПОЛАЗИШТА

2.1. Почеди еколингвистичких истраживања

Увођењем термина и појма *екологија* – дисциплине у чијем су средишту интересовања односи међу живим организмима и интеракција између самих организама и околине која их окружује – у комплекс научних истраживања од стране немачког природњака и филозофа Ернста Хекела (*Ernst Haeckel*) половином 19. века извршен је велики утицај на даљи развој методолошких приступа у многим природним и друштвеним наукама.

Прва употреба еколошког приступа у оквиру језичких проучавања најчешће се приписује америчком лингвисти норвешког порекла Ејнару Хаугену (*Einar Haugen*), премда су се и раније, на различитим географским ширинама, појављивале појединачне напомене језикословаца о вези екологије и науке о језику⁴. У својој чувеној студији *Language Ecology* из 1972. године Хауген екологију језика дефинише као „...the study of interactions between any given language and its environment“⁵ (Haugen 1972: 325). И остали његови радови, који су лингвистику обогаћивали еколошким погледом на језике, полазили су од сличности борбе живих организама за равнотежу у природи с процесом који се одиграва и у свету природних људских језика (како стандардних, тако и других његових облика). Здрава екологија језика, састављена од широког и различитог броја језичких форми, важан је фактор здравих екосистема. Користећи метафору

⁴ Према мишљењу Малгожате Мишјак (Misiak 2006: 17) први је у комплексу лингвистичких наука термин *екологија* употребио пољски лингвиста Леон Завадовски (Zawadowski 1966), годину дана након њега користи се и у раду америчких лингвиста Вогелина и Шаца (Voegelin/Voegelin/Schutz 1967) у контексту истраживања свих језичких облика који употребљавају становници одређеног географског подручја.

⁵ „...проучавање односа између одређеног језика и његове средине.“ (превод Д. С.)

екосистема да опише односе и интеракцију међу различитим облицима језика који се на свету налазе, као и међу групама људи који њима говоре, у теме којима би требало да се бави екологија језика убрајао је: развој језика, језичке контакте и језичке конфликте, смрт језика, планирање језика и др.

Служећи се постулатима његових истраживања, коегзистенцију језика и константну борбу за равнотежу можемо анализирати на два нивоа, у „социолингвистичком и психолингвистичком смислу” (Ondrejovič 1996: 5). Као прво, језици се могу анализирати на нивоу заједница корисника одређеног језика. „V tomto smyslu jsme už po staletí svědky nejen zániku, ale i vzniku jazyků a komunit, které je užívají“⁶ (Zima 2002: 46). С друге стране, језици постоје и представљају конкуренцију једни другима у мишљењу појединаца, у језицима корисника функционишу као групе комуникативних могућности и компетенција. Из ове перспективе, екологија језика испитује облике моно-/би-/мултилингвизма и, разумљиво, није ограничена само на стандардне језичке варијетете. У оваква истраживања укључена су такође и нејезичка и парајезичка средства у комуникацији која су у вези са природним људским језиком: гестови, мимика и сл.

2.2. Савремени развој и место еколингвистике међу социолингвистичким дисциплинама

Концентрисање пажње лингвиста на две чињенице имало је одлучујући утицај на убрзани развој еколингвистике крајем осамдесетих и током деведесетих година прошлог века. Прва је да језик није природни живи организам у класичном

⁶ „У том смислу, већ смо вековима сведоци не само свакодневног нестанка него и настанка језика и заједница које га користе.“ (превод Д. С.)

смислу, већ апстрактни систем који је повезан са људском комуникацијом, тј. да „живи“ и да се развија искључиво у вези са својим корисницима. Друга се тиче језика не само као средства преношења концепата и именовања ствари у свету око нас, већ и као значајног инструмента обликовања наше стварности. Због тога се данашња еколингвистичка истраживања углавном даље развијају у два главна правца⁷.

2.2.1. Екологија језика

Први развојни правац обликују студије настављача пионирског рада Е. Хаугена на пољу лингвистичке екологије. Хаугенови следбеници (условно називани „традиционалистима“) покушавају да на природне људске језике, говорне заједнице и употребу језика у процесу комуникације примене критеријуме класичне екологије у складу с размишљањем које поштује природни ред и његову равнотежу, упозоравајући при том на акутан проблем нестанка „угрожених језика“ – тема којој се детаљније посвећује пажња у многим савременим публикацијама (нпр. Kristal 2003). Међу представницима те генерације еколошки оријентисане лингвистике можемо издвојити Харалда Хармана (*Harald Haarmann*) и његова истраживања на овом пољу. Он полази од претпоставке да језик не учествује директно у основним еколошким односима, већ да се налази под утицајем еколошких фактора једино посредно, преко говорника језика (Haarmann 1986). Тако ће језичка екологија у његовој интерпретацији имати за циљ анализу језика у

⁷ Поменимо овом приликом и истраживања Двајта Болинцера (*Dwight Bolinger*) који је у својим радовима (нпр. 1980) питању примене еколошких принципа и методологије у лингвистици приступао на сасвим другачији начин; загађивање природе упоређивао је са „прљањем“ комуникацијских канала. Овакав приступ је наишао на резервисане реакције лингвистичке средине.

оквиру опозиција *појединац–заједница/група–друштво–држава*. Харман такође издваја читав низ еколингвистичких променљивих које утичу на језичко понашање заједница и њихових чланова: демографске, социјалне, политичке, културне, психолошке, интеракцијске и лингвистичке.

2.2.2. Еко-критичка анализа дискурса

Научници који припадају другој струји еколингвиста склони су либералнијем приступу проблемима широко схваћеног односа језика и људске екологије, због чега их одређени аналитичари чак називају и „фундаменталистима“ (Zima 2002: 45). Наиме, они у својим радовима покушавају да наметну сасвим ново учење о језику, засновано на правилима екологије, које би било у потпуности различито од свега што је досадашња наука о језику успела да оствари. Иде се чак толико далеко да се читава лингвистика дели на „морфолошку“ и „еколошку“. То се објашњава чињеницом да су – иако то можда ни не схватамо – наше деловање и понашање које води уништењу или очувању екосистема, под утицајем језика који нас окружује и чијом употребом ми утичемо на даљу промену екосистема.

Термин *екологија језика* је тако временом, поред неутралне конотације као сегмента спољашњег описа језика, почео да се разуме и као део борбе против уништења добра природе (Waśik 1999: 10). Покретачким импулсом за овакву врсту лингвистичких размишљања често се сматра студија Мајкла Халидеја (*Michael Halliday*) под називом *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics* (1990). У њима се примењује критичка анализа на текстове с циљем да се открију скривене поруке и идеологије, иако не обухватају искључиво то. У најширем смислу, укључују анализу свих дискурса који могу оставити последице

на будући екосистем, као што су неолиберални економски дискурс и дискурсивне конструкције конзумизма, студије рода, политика, однос пољопривреде и природе. Еко-критичка анализа дискурса не усредсређује се искључиво на разоткривање потенцијално лоших и деструктивних идеологија, већ такође трага за одговарајућим представницима који могу да допринесу еколошки одрживом (енг. *sustainable*) друштву.

Поменуће одлике могу се препознати у радовима Алвина Фила (*Alwin Fill*), чији је допринос развоју еколингвистике велик. По његовом мишљењу, еколингвистика треба да поседује и пропагира превасходно моралну, чак пророчки религиозну визију. Његов методолошки мото гласи: „Jazykověda se již dlouho zabývala větami, lexémy, morfémy a fonémy. Tyto jednotky jazyka definovala, analyzovala, katalogizovala a jednotlivé jazyky srovnávala v tomto ohledu. Byla to velká a důležitá práce, ale ta už je v zásadě hotova a nyní se jazyko vědci mohou věnovat dalším oblastem, totiž vztahům mezi ‘jazykem’ a ‘světem’. Je třeba zkoumat vztah mezi ‘jazykem’ a ‘lidským soužitím’, zabývat se rolí jazyka ve vztazích mezi jednotlivými lidmi, ale i mezi různými lidskými seskupeními, mezi muži a ženami, starými a mladými, státy a náboženstvími“⁸ (према Zima 2002: 47). Фил је касније у студији *Ökolinquistik* (Fill 1993) описао главне области свог истраживања. То су: екологија језика (језички контакти и судбина језика), етолингвистика (улога језика у људском понашању), језик и конфликт, језик у људским заједницама и језик, човек, животиња и биљка.

⁸ „Лингвистика се претуго бавила реченицама, лексемама, морфемама и фонемама. Ове је језичке јединице лингвистика дефинисала, анализирала, каталогизирала и упоређивала. Био је то велик и важан посао, али је у суштини он већ завршен. Сада се лингвисти могу посветити новим областима, рецимо односом између ‘језика’ и ‘света’. Потребно је истраживати однос између ‘језика’ и ‘људске коегзистенције’, бавити се улогом језика у односу између појединаца, али и међу разним људским групацијама, међу мушкарцима и женама, старима и младима, државама и религијама.” (превод Д. С.)

Одговор на свеprisутну потребу за „одрживим развојем“ – економским и урбанистичким развојем у складу с динамиком природе – из социолингвистичке перспективе каталонски еколингвиста Алберт Бастардас-Боада (Bastardas-Boada 2005) тражи у међупростору две наизглед противречне и неспојиве лингвистичке чињенице: даље експанзије доминантних језика и одржања лингвистичког диверзитета. Кључ језичке одрживости види у неговању „социолингвистичке етике“ и проучавању лингвосфере искључиво уз примену методолошког принципа „језик у његовом контексту“, док највеће генераторе нестабилног лингвистичког екосистема (у историји и данас) види у политичко-економским интеграцијама и миграционим потресима.

Многи стручњаци примећују да људство различито реагује на угроженост биолошке разноличности и на угроженост језичке разноличности. О томе свој суд износи и Дејвид Кристал осврћући се на чињеницу да су угроженим биљним и животињским врстама посвећене на стотине међународних и националних удружења, од којих су нека активна и дуже од једног века, а да је мали број лингвистичких организација које се баве угроженим језицима основано тек деведесетих година 20. века (Kristal 2003: 51).

2.3. Матрица еколошких одлика језика према Е. Хаугену

Ејнар Хауген (1906-1994) је рођен у породици норвешких емиграната у америчкој држави Ајова. Његов први језик је био норвешки, енглески је научио тек у школи. Средина у којој је одрастао имала је огроман утицај на начин на који је посматрао свет око себе и у великој мери одредила даљи смер његових научних интересовања. Бавио се скандинавистиком, социолингвистиком, сматра се

зачетником истраживања билингвизма и проучавања досељеничких говорних заједница у САД.

У својој већ поменутој пионерској студији из 1972. године Хауген износи запажање да лингвистичким описима већине језика претходе штурни подаци о броју особа који се њиме служе, територији на којој се налазе и понешто о њиховој историји. Лингвисти највећи део своје пажње посвећују истраживањима граматике и лексике губећи из вида чињенице које Хауген назива „екологијом језика“: „The definition of environment might lead one’s thoughts first of all to the referential world to which language provides an index. However, this is the environment not of the language but of its lexicon and grammar. The true environment of a language is the society that uses it as one of its codes. Language exists only in the mind of its users, and it only functions in relating these users to one another and to nature, i.e. their social and natural environment“⁹ (Haugen 1972: 57). У закључку свог рада Хауген поставља следећих десет „еколошких питања“ на које, по његовом мишљењу истраживач мора дати одговор (1972: 65).

1. Како изгледа класификација одређеног језика у односу на друге језике? (*What is its **classification***¹⁰ *in relation to other languages?*) Одговор на ово питање би требало да пружи историјска и дескриптивна лингвистика.

2. Ко се служи тим језиком? (*Who are its **users**?*) Одговор на питање захтева ангажовање лингвистичке демографије, која класификује говорнике према локацији, класи, религији односно осталих релевантним типовима груписања.

3. У којим се доменима језик користи? (*What are **domains of use**?*) Ово је

⁹ „Дефиниција средине би у први мах некога могла да асоцира на референтни свет који се језиком индексира. Међутим, ово није средина која се односи на језик, већ на његов лексикон и граматiku. Права средина за језик је друштво које га користи као један од својих кодова. Језик постоји само у свести својих корисника и функционише једино у повезивању ових корисника међусобно и са природом, тј. са њиховом друштвеном и природном средином.“ (превод Д. С.)

¹⁰ Делови истакнути курсивом сходно оригиналу.

питање за социолингвистику која открива да ли је употреба језика неограничена или ограничена на одређен начин. На овом месту треба размислити и о факторима који ограничавају употребу језика, односно доприносе повећању броја сфера употребе у заједници.

4. Којим се другим језицима корисници истовремено служе? (*What concurrent languages are employed by its users?*) По Хаугеновом мишљењу, овим проблемом се бави дијалингвистика одређујући степен присутног билингвизма, као и степен преклапања међу језицима. Овде треба узети у обзир и разлоге стратификације употребе језика од стране билингвалних појединаца, што такође представља задатак социолингвистике.

5. Које унутрашње варијетете језик испољава? (*What internal varieties does language show?*) Ово је питање за дијалектологију која препознаје не само регионалне, већ и социјалне и контактне варијетете.

6. Каква је природа писаних традиција језика? (*What is the nature of its written traditions?*) За ову област је задужена филологије која проучава писане текстове и њихов однос према говору.

7. У ком степену је писана форма језика стандардизована, тј. унификована и кодификована? (*To what degree has its written form been standardized, i.e. unified and codified?*) Одговор на ово питање пружа прескриптивна лингвистика, традиционални граматичари и лексикографи.

8. Која врста институционалне подршке се пружа језику, било да је реч о државним, образовним или приватним организацијама, било с циљем да се језик унификује или пропагира? (*What kind of institutional support has it won, either in government, education, or private organization, either to regulate its form or propagate it?*) Хауген предлаже да се ова врста истраживања именује глотополитиком.

9. Какви су ставови говорника према самом језику, према факторима

интимности и статуса, који воде до личне идентификације? (*What are the attitudes of its users towards the language, in terms of intimacy and status, leading to personal identification?*) Реч је о процени степена свесног изражавања етничког идентитета од стране самих говорника, што, по мишљењу аутора, може бити поље проучавања етнолингвистике.

10. На крају можемо пожелети да сумирамо статус језика у оквиру типологије еколошке класификације, која ће нам рећи нешто о томе где се језик налази и у ком смеру се креће у поређењу са другим језицима на свету? (*Finally we may wish to sum its status in a typology of ecological classification, which will tell us something about where the language stands and where it is going in comparison with the other languages of the world?*)

Чиниоце интимност (*intimacy*) и статус (*status*) који се разматрају у деветом питању Е. Хауген сматра основним за еколошки опис језика, пошто су то елементи који прате језике на свим меридијанима. Променљива [+ status] означава употребу језика од стране администрације, система школства, становника градова и образованих слојева становништва, док [- status] сведочи да се језик не користи од стране једне или свих наведених група. Појам *intimacy* има везе са вербалним изражавањем пријатељства, љубави, међуљудске солидарности. Као и код првог чиниоца постоје вредности [+ intimacy] и [- intimacy], у зависности од степена усклађености међу самим носиоцима језика. Хаугенова размишљања о појмовима интимност и статус требало је да доведу до универзалног модела еколошког описа језика, као и саме еколошке класификације језика. Његов модел еколошких одлика језика првенствено је резултат проучавања језика норвешке дијаспоре у САД, тј. мањинског језика. Ова матрица се свакако може применити и на језике у доминантној позицији, с тим што би у том случају требало размотрити хијерархију међу појединачним карактеристикама.

Модел еколошког описа језика и сам термин „екологија језика“ није одмах наишао на одушевљени пријем међу лингвистима. Тек је деведесетих година 20. века заживело интересовање за лингвистичку екологију, пре свега у радовима Петера Милхојзлера (Mühlhäusler 1996), Алберта Бастардас-Боаде (Bastardas-Boada 1996), Луј-Жана Калвеа (Calvet 1999), те пољских лингвиста Елжбјете (Wąsik 1999) и Зђислава (Wąsik 1993) Воншјика.

2.4. Матрица еколошких одлика језика према Елжбјети и Зђиславу Воншјику

На основу Хаугенових радова, као и осталих америчких истраживача односа језика и друштва, пољски лингвиста Зђислав Воншјик је почетком деведесетих година прошлог века представио своју матрицу еколингвистичких црта језика. Полазећи од Хаугеновог модела уз сваку одлику наводи и скуп одредница које могу помоћи у карактеризацији и класификацији језика (Wąsik 1993: 21-21 и Wąsik 1997: 33-35). Надограђује га елементима о пореклу назива језика и његових корисника, те о тзв. „спољашњој“ историји говорника. Матрицу чине следећи фактори:

1. Место одређеног језика у генетској и типолошкој класификацији (*Miejsce danego języka w klasyfikacji genetycznej i typologicznej*): језичка породица, лига, група; језик мешани, креолски; природни, вештачки језик; језик у развоју, мртви језик итд.

2. Порекло назива језика и његових носилаца (*Pochodzenie nazwy języka i jego nosicieli*): сопствени/страни назив; усвојен, наметнут; неутрални, маркирани; мотивисан, случајан;

3. Демографска структура, друштвена раслојеност и географска

карактеристика корисника (*Struktura demograficzna, społeczne rozwarstwienie i lokalizacja geograficzna użytkowników*): појединци, групе, друштвене класе; народ, народност; становништво које мигрира, дијаспора; властита или туђа територија; језичко острво, држава, регион, град, насеље;

4. Спољашња историја језика и његових носилаца (*Zewnętrzna historia języka i jego nosicieli*): освајања, експанзије, сеобе становништва; формирање и утицај центара власти, ослободилачких покрета заснованих на језику итд.;

5. Стандардизација, кодификација, аутономија и виталност језика (*Standaryzacja, kodyfikacja, autonomia i żywotność języka*): језичка култура, језичка политика; језичка норма, ортографија, јединствени запис или записи разним графичким кодовима, ортофонија, јединствени изговор или разне дозвољене фонетске форме; граматике и речници;

6. Симбиоза одређеног језика са другим семиотичким системима у међуетничким и међујезичким контактима (*Symbioza danego języka z innymi systemami semiotycznymi w kontaktach międzyetnicznych i międzykulturowych*): моно-/би-/три-/мултилингвизам, диглосија, субстрат, суперстрат или адстрат; позајмљенице, културни трансфер и језичка интерференција; језичке и верске границе или друштвено-политичке и сл.;

7. Врсте комуникације, домени употребе и друштвене функције језика (*Rodzaje komunikacji, domeny użycia i funkcje społeczne*): комуникација у малим групама, комуникација јавна и масовна; породица, пијаца, продавница, школа, црква, локална администрација, суд, војска; књижевност, фолклором, функционални стилеве, контактне варијанте, регистри и репертоари; паремиологија и фразеологија; метафоре и слика света; познавање и употреба језика – стална, прелазна, обавезна, факултативна, додатна...; интегративне функције, сепаративне, симболичне итд.;

8. Подршка организација и политичких групација и облици борбе за развој, ширење, неговање и учење језика (*Organizacyjne i polityczne wsparcie oraz formy walki o rozwój, upowszechnienie, pielęgnowanie i nauczanie języka*): формални, неформални, парламентарни, терористички, официјални, неофицијални, јавни, скривени, толерисани, забрањени и др.;

9. Језичка лојалност и етничка солидарност корисника језика (*Lojalność językowa i solidarność etniczna użytkowników języka*): прихватање/одбацивање статуса одређеног језика; верност/одрицање; осећање припадности, осећање доминације или инфериорности приликом употребе језика итд.;

10. Место одређеног језика међу осталим језицима света према компаративним истраживањима у области еколошке типологије језика и еколошке историје језика на основу постојећих класификационих модела (*Miejsce danego języka wśród innych języków świata według badań porównawczych w dziedzinie ekologicznej typologii języków i ekologicznej historii języków na podstawie istniejących ujęć klasyfikacyjnych*).

Из средине вроцлавских лингвиста долази и Елжбјета Воншјик која је представила своју верзију матрице еколошких одлика језика и применила је на опис фризијског, германског језика у мањинском положају у пограничним регионима Немачке и Холандије (Wąsik 1999). Ни она не одустаје од десетостепеног модела, с тим што уноси новину групишући факторе у три надређена тематска округа (Wąsik 1999: 12-14):

I. металингвистичка екологија језика (место језика у лингвистичким класификацијама, назив језика и његових носилаца),

II. екологија носилаца и корисника језика (демографска карактеристика носилаца, територијални, географски и политички оквир, спољна историја језика, ставови према језику, језичка политика и језичко планирање),

III. екологија језичке комуникације (реализација језика, врсте језичких варијанти, домени и функције језика у употреби, симбиоза/конфликт с другим језицима у контактним ситуацијама).

Овакав начин сагледавања чинилаца који утичу на екологију једног језика присутан је већ и код Хаугена (Haugen 1972: 324-339) који их групише у три групе: 1. место језика међу другим класификацијама, 2. корисници језика, 3. коришћење језика.

2.5. Преглед еколошких класификација (типологија) језика света

Класификовање људских језика у различитим фазама развоја лингвистике вршено је готово искључиво по генеалошком и типолошком кључу, било да је реч о језику са великим бројем говорника који остварује значајан утицај на међународној сцени или о језицима са неупоредиво мање говорника. Анализом и упоређивањем граматичке и семантичке структуре одређеног језика, међутим, не може се доћи до потпуног одговора о његовој будућности, нарочито у случају језика који су на било који начин угрожени. У ком смеру ће се они даље развијати зависи у многоме од спољашњих чинилаца њиховог функционисања. Еколошке класификације језика узимају у обзир управо те факторе. Сам број еколошких класификација директно је пропорционалан скупу одлика природних језика који су предмет интересовања истраживача. На овом месту су представљене само неке, које нам могу помоћи у проучавању и сагледавању што већег броја аспеката историје, тренутног стања и перспективе развоја језика у подређеном/рецесивном положају.

2.5.1. Типологија хијерархије језика условљена њиховим учењем

Аутор ове класификације је Хосе Марија Тортоса (*José María Tortosa*) који је њоме покушао да приближи слику „међународног језичког поретка“ (Tortosa 1986: 83-86). У ту сврху најкориснији би били подаци о броју говорника појединачних језика, на тај начин бисмо квантитативно одредили значај сваког од језика. Ово међутим није довољно, сматра Тортоса, за дефиницију положаја језика у мањинском положају и тешко је изводљиво у пракси. Зато он уводи следећу типологију представљену у табели 1.

Табела 1. Типологија хијерархије језика условљена њиховим учењем.

	Језик који је предмет учења	Језик који није предмет учења
Језик већине	1	2
Језик мањине	3	4
Страни језик	5	6

(Tortosa 1986: 83)

Категорије од 1-4 представљају унутрашњу језичку ситуацију одређене државе, док се последње две тичу страног језика у одређеној средини. Промена категорије је свакодневна појава, као пример Тортоса наводи прелазак баскијског језика из категорије 4 у 3 захваљујући променама у образовном систему.

2.5.2. Класификација језика према њиховом рангу

Ову типологију предлаже пољски социолингвиста Јацек Перлин (*Jacek Perlin*) у предговору превода Тортосине студије на пољски језик (Tortosa 1986: 5-23). При одређивању ранга језика узимају се у обзир статус који језик има у држави, степен развоја културе, степен нормализације односно територијална распрострањеност. На основу ових фактора Ј. Перлин разликује шест типова мањинских језика. Припадност једној од ових група одређује друштвено-политичку ситуацију говорника језика:

1. службени језик државе, истовремено са снажно развијеном културом, његови говорници немају ограничен приступ друштвеним добрима; пример – француски језик у Швајцарској,

2. други службени језик државе, културно слаб, употребом искључиво мањинског језика ограничава се приступ друштвеним добрима; пример – македонски у СФРЈ,

3. службени језик на делу територије државе, владање језиком већине је неопходно у остваривању успеха у широко схваћеном друштвеном контексту; пример – тачички језик у СССР,

4. није службени језик, културно јак, говорници језика имају ограничени приступ друштвеним добрима, неопходно је познавање језика већине; пример – шпански у САД,

5. није службени језик, културно слаб, али нормализован, усвајање језика већине неопходан је услов у остваривању друштвеног напредовања и приступа друштвеним добрима; пример – велшки у Великој Британији,

6. није службени језик, културно слаб, ненормализован, језик свакодневне комуникације; пример – домородачки језици у Африци.

2.5.3. Типологија језика према стадијумима његовог развоја

Творац ове типологије (према Misiak 2006: 35) је Хајнц Клос (*Heinz Kloss*) који је под појмом стадијум развоја језика разумео степен његове функционалне развијености. Стадијум развоја одређује област употребе језика у текстовима разног степена тежине. Клос је разликовао: популарну прозу (ниво основне школе), виша проза (ниво средње школе), научна проза (виши нивои образовања). Завршну фазу развоја језика, дакле, представља стварање научних дела из области друштвених, природних и техничких наука. У оквиру ове класификације издвајају се следећи типови језика:

1. зрели стандардни језик (*mature standard language*) – највиши степен развоја, језик је развио терминологију свих савремених научних дисциплина;

2. стандардни језик малих група (*small-group standard language*) – језици говорних заједница које броје мање од двеста хиљада чланова;

3. архаични стандардни језик (*archaic standard language*) – језик који се развијао у прошлости и на којем је написана велика поезија, филозофске и религијске расправе, али није прикладан за дела из савремене физике или биологије;

4. млади стандардни језик (*young standard*) – његова кодификација се десила не тако давно, писани језик може бити коришћен у религијске или политичке сврхе, као и у систему општег образовања, док се употреба на вишим образовним нивоима одиграва на другом језику;

5. нестандардни писани језик (*unstandardized alphabetized language*) – језик поседује писану форму чија стандардизација није извршена, сфере његове употребе преклапају се са неким областима као код четвртог типа;

6. предкњижевни језици (*preliterate language*) – никад се не користи у

писаној форми.

2.5.4. Термиолошка класификација

Термиолошка типологија пољског лингвисте Антонија Фурдала (Furdal 1981: 81-87) комплементарна је са Клосовом поделом. Она указује на везе између степена развоја културе или језичке политике са скупом научних термина које одређени језик поседује. На основу ове типологије издвајају се четири групе језика:

1. језици који имају образовану научну терминологију у свим дисциплинама (нпр. пољски, шпански);
2. језици који поседују терминологију у оквиру хуманистичких наука, док је слабије развијена терминологија из области природних наука (горњолужичкосрпски, велшки);
3. језици са терминологијом која се односи на сопствени народ и територију на школском нивоу (провансалски, шкотски);
4. језици код којих не поседују никакву терминологију, као често ни писма (најчешће ваневропски језици).

2.5.5. Класификација језика условљена њиховим функцијама

На функције одређеног језика се у социолингвистици пре свега гледа из позиције места на којима се он употребљава као примарно оруђе комуникације. Малгожата Мишјак у свом делу (Misiak 2006) приликом описа ситуације лемковског језика у Пољској успешно примењује типологију социолингвисте Вилијама А. Стјуарта (William A. Stewart). Он је још седамдесетих година

прошлог века анализом сфера употребе језика дошао до поделе језика условљене њиховим функцијама (Misiak 2006: 39):

1. званични, службени (*official*);
2. провинцијски, регионални (*provincial*) – службени језик одређеног региона;
3. језик широке комуникације (*wider communication*) – користи се као средство опште комуникације;
4. интернационални (*international*) – главно средство споразумевања у области међународних контаката, као нпр. дипломатија, туризам, међународна робна размена;
5. језик главног града, метрополе (*capital*) – основно средство комуникације који се употребљава у околини главног града; тип од велике важности за централизоване државе.
6. групни (*group*) – језик малих етничких или друштвених заједница (нпр. насебина емиграната, племена);
7. образовни (*educational*) – користи се у школству као средство одржавања наставе;
8. језик као школски предмет (*school subject*);
9. књижевни (*literary*) – језик књижевности;
10. религијски (*religious*).

2.5.6. Класификација угрожених језика UNESCO

Једна од многобројних класификација угрожених језика, настала приликом стварања тзв. *Црвене књиге угрожених језика* (енг. *The Red Book of Endangered*

Languages) под покровитељством UNESCO. Од користи је за еколингвистичка истраживања пошто се узимају у обзир језици који се сматрају угроженим, тј. они код којих је прекинут ланац међугенерациског преношења језика (Dołowy-Rybińska 2011: 14). На основу ње језици се деле на:

1. неугрожене,
2. потенцијално угрожене,
3. угрожене,
4. озбиљно угрожене,
5. готово изумрле,
6. изумрле.

2.5.7. Типологија према политичком статусу

Ова класификација ауторство је Х. Хармана (Haarmann 1988: 1668), формирана према правним регулацијама у држави или на основу фактичне ситуације у зависности од политичког статуса његових корисника. Односи се на језике у улози службеног језика и класификује их на следећи начин:

а) државни језик: 1. номинални државни језик (статус на основу правних регулација), 2. фактични државни језик (статус на основу распрострањености употребе);

б) службени језик: 1. међурегионални службени језик, 2. регионални службени језик, 3. доминантан службени језик, 4. кодоминантан службени језик, 5. недоминантан службени језик, 6. аутохтони службени језик, 7. службени језик донет са стране, 8. обавезни службени језик, 9. необавезан службени језик, 10. службени језик одређен територијално, 11. службени језик одређен функционално,

12. службени језик који се користи при комуникацији у оквиру сопствене заједнице, 13. службени језик који се користи при комуникацији ван оквира сопствене заједнице, 14. моноцентрични службени језик, 15. полицентрични службени језик, 16. обавезан језик судства, 17. необавезан језик судства;

в) радни језик: 1. унутрашњи језик администрације, 2. унутрашњи језик менаџмента, 3. групни радни језик.

2.5.8. Фишманова „скала прекида“

Амерички социолингвиста Џошуа Фишман, један од најистакнутијих светских истраживача на пољу одржавања и замене језика, језичког планирања, двојезичне наставе и сл., развио је „градирану интергенерацијску скалу прекида“ (енг. *graded intergenerational disruption scale*, превод термина на српски преузет од Вучина Симовић/Филиповић 2009) којом покушава да сагледа поступност процеса замене/губитка језика у подређеном положају, као и могућности успоравања, тј. отклањања таквог развоја ситуације. Ова се осмостепена класификација (Fishman 1991) непосредно надовезује на Рихтерову скалу за мерење јачине земљотреса, чиме и симболично указује на катастрофалне последице које губитак језика има на одређену заједницу. Језици на првом степену су највиталнији, присутни у скоро свим сферама приватног и јавног живота, али без гаранција које би биле обезбеђене евентуалном политичком независношћу, на другом присутни су само у нижим сферама административне комуникације и медија, на трећем само у професионалним доменима, на четвртом искључиво у оквиру образовног система. Језици на петом нивоу ограничени су на употребу у породици, школи и у оквиру мањинске заједнице, на шестом су задржали само међугенерацијску усмену неформалну комуникацију уз помоћ државе, на седмом су то језици чији су

говорници етнојезички активни, али у позним годинама, док су на последњем, осмом степену, смештени угрожени језици који би могли бити „поново састављени“ (енг. *re-assembled*).

3. СЛОВЕНСКИ МАЊИНСКИ ЈЕЗИЦИ И ЕКОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

Словени, скупина народа које повезује заједничко порекло, језичко и културно наслеђе, представљају најбројнију лингвистичку и етничку групу данашње Европе. Иако су се у етничком погледу словенски народи почели уобличавати већ у раном средњем веку, почети процеса трајне националне еманципације највећег дела словенских заједница поклапају се с периодом краја 19. и почетка 20. века. Овај процес етничког оживљавања (Šatava 2001: 15) је током прошлог столећа добијао на интензитету резултирајући на његовом крају, упркос покушајима стварања наднародних друштава, остварењем тежњи ка политичкој и државној самосталности многих словенских народа (Украјинаца, Словака, Македонаца и других). Тако највећи број словенских језика данас има улогу конститутивног националног језика. Неки од словенских језика, међутим, и даље се налазе у позицији мањинског језика државе у којој живе њени припадници. У таквој ситуацији су лужичкосрпски језици, као и група тзв. књижевних микројезика¹¹ (Дуличенко 1981), који немају своју матичну државу и код којих је тешко направити разлику између језика и дијалекта који је прерастао. Веома су различита мишљења о положају тих језика. О кашупском (као и о градишћанском хрватском, доњолужичкосрпском и русинском) је, на пример, крајем прошлог века аустријски слависта Ото Кронштајнер тврдио да не поседују више никакве функције, те их можемо сматрати изумрлим језицима (Porębska/Achterberg 2004: 322). Међутим, развој русинског језика – који се говори у јужној Пољској, западној Украјини, источној Словачкој, северној Мађарској и

¹¹ Лингвистичка категорија разрађена на словенском материјалу на прелому 70. и 80. година прошлог века од стране А. Д. Дуличенка.

Војводини – оповргава ову тврдњу, показујући све већу виталност. Од 1992. се у Словачкој организују међународни конгреси русинских језика, док се у Прешову се (већ четврту годину заредом) приређују курсеви русинског језика. У многим другим земљама се изучава на универзитетима (Краков, Нови Сад, Ниређхаза), а у Србији чак има дугогодишњи статус мањинског језика, будући да је друштвено-политичка ситуација у Војводини током друге половине 20. века била погодна за развој овог мањинског језика.

Савремени цивилизацијски трендови делују с једне стране позитивно на очување и развој словенских мањинских говорних заједница, будући да подстичу раст економских и правних могућности и међународну активност у корист очувања, с друге негативно, јер означавају бржу асимилацију захваљујући изједначавању култура. У корист асимилације иду и уверења да једнојезичност олакшава економски развој државе, као и да је национални и територијални интегритет доведен у опасност уколико сви становници не припадају једној култури и не говоре истим језиком (Dołowy-Rybińska 2011: 17-18). На крају крајева, у данашњим друштвено-економским условима сваку мањину очекује мање-више иста судбина – да се асимилује и изједначи с већином која је окружује. Ипак, покрет језичке и етничке обнове који је почео 60. година прошлог века, добио је у последњим деценијама још једну шансу, у тзв. Европи региона, иако у самој Европи нема консензуса по овом питању а и концепт уније европских народа као првенствено економске заједнице често је у колизији с прокламованим вредностима очувања различитости у процесу интеграције.

У улози мањинског језика данас се налазе сви словенски језици у готово свим земљама Европе, па и многим светским, највише због развоја друштвено-политичке ситуације током 20. века, ратова и миграција. У мањинском положају су како у несловенским срединама (српски у Румунији, хрватски у Аустрији или

руски у Естонији), тако и у словенским (белоруски у Пољској, пољски у Словачкој, македонски у Србији)¹². Међутим, тек у одређеном броју европских земаља Словени су призната аутохтона језичка мањина, будући да се по уставно-правним критеријумима језичка права, као ни политичка, не признају досељеницима из скоријег периода и избеглицама. Будућност ће показати како ће се ситуација на овом пољу даље развијати, словенски језици свакодневно стичу нове функције у земљама Западне Европе – Немачкој, Ирској, Великој Британији (Bogusławska-Tafelska 2009).

Заштити права угрожених говорних заједница у наше време посвећује се пуно пажње и средстава, у једном тренутку чак је и постала својеврсна мода, слично очувању биолошких врста. Допринос лингвистике у овом процесу био је вишеструк, од чисто теоријских истраживања, преко документовања језика (као у случају доњолужичкосрпског) до израђивања концепата помоћи угроженим језицима кроз покушаје ревитализације. У оквиру славистичких истраживања тематици мањинских словенских говорних заједница посвећен је одређен број радова и пројеката који узимају у обзир различите факторе приликом описа и интерпретације језичке ситуације мањинског језика. Густавсон (1998) је први представио типологију словенских мањинских језика, ограничавајући се само на то како степен лингвистичке удаљености (користи Кловсов термин из седамдесетих година прошлог века) између мањинског језика и језика доминантне већине утиче на језичку ситуацију мањине. Поставља хипотезу да је лакше очувати језик ако је даље од доминантног језика (Gustavson 1998: 78), те да би близина језика допринела бржој замени и губитку језика. Еколингвистичке студије у словенским срединама за предмет истраживања у првом реду имају проблематику

¹² Резултат дивергентних процеса на словенском југу у мањински положај довео је и језике са дотадашњим статусом доминантних (нпр. српски у Црној Гори и Хрватској).

угрожености, али не само у контексту мањинских језика, већ и од стране других великих језика, нпр. у руској средини *Экология русского языка и культуры* (Журавлёв 1991), код Пољака *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny* (Miodek 1996), у Словачкој *Slovenčina na začiatku 21. storočia – ekolingvistický pohľad* (Vaňko 2007) или Бугарској *Еколингвистика или екология на застрашените езици и лингвистика на застрашените екосистеми* (Ангелов 2012).

Односу еколингвистике и славистике посвећен је рад Карин Вуленвебер (Wullenweber 2000) у којем се скреће пажња на могућу употребу еколингвистике у комплексу славистичких проучавања. Иста ауторка овај приступ примењује и у приказу језичке ситуације у Бугарској након 1990. године (Wullenweber 2004). Једна од публикација Међународног славистичког комитета издата у Ополу 2003. године посвећена је проблематици словенских језика из угла еколингвистике (Lubaš/Ohnheiser/Topolińska 2003) под називом *Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej*. Еколингвистика се као студијски предмет изучава на факултетима друштвене оријентације у Русији, Пољској, Словачкој, Чешкој, Хрватској. Еколингвистичка размишљања присутна су у хрватској средини захваљујући радовима Барбаре Крижан-Станојевић (Kryžan-Stanojević 2007, 2008). У српској славистичкој средини еколингвистичким темама бавио се Предраг Пипер. У раду под називом *О великим и малим језицима светлу лингвистичке екологије* (Пипер 2003: 9-29) истиче етичку и естетску димензију анализе облика интеракције између језика и његовог окружења која издваја еколингвистичка проучавања из структуре савремених социolingвистичких истраживања. Такође покушава да пружи свој допринос успостављању критеријума по којима се одређени језик дефинише као велики/мали: број говорника, раширеност употребе на одређеној територији, функционална раширеност међу другим народима, односно утицај на друге језике/културе, дужина постојања, степен развијености

књижевног језика и др. Наводећи примере нарушеног природног односа између великих и малих језика, па и писама, првенствено из извора са словенског истока, П. Пипер нуди скицу еколингвистичких односа у које ступају словенски језици (2003: 24-27), од најутицајнијих – руског, пољског, украјинског – до најмање виталних, лужичкосрпских језика.

Еколингвистички приступ у опису словенских мањинских језика примењен је до сада на украјинском језику у Пољској (Wysoczański 1996), лемковском (Misiak 2006), кашупском (Balowska 2010) и градишћанском хрватском (Šćukanec 2011). Словенски језици у мањинском положају који су предмет компарације у овом раду припадају западнословенској лингвогенеалогској групи. Разликују се у неколико аспеката. Док су лужичкосрпски језици у контакту с немачким, генетски несродним језиком, словачки језик у Војводини функционише у окружењу (јужно)словенског језика – српског. Још једна важна разлика између поређених језика заснива се на томе што војвођански словачки поседује матичну заједницу у којој је словачки језик званични национални језик, док лужичкосрпски језици нису у таквој позицији. Ове две чињенице, као што је раније речено, представљају основну мотивацију избора лужичкосрпских језика и војвођанског словачког за предмет упоређивања. Такође, језици Лужичких Срба у Немачкој и Словака у Војводини су мањински језици с књижном традицијом, као што је то и кашупски језик у Пољској, али се он од претходних језика разликују у степену признања (енг. *recognition* према Густавсону 1998). Одлике језичке ситуације мањинских словенских језика у Пољској, пре свих кашупског и лемковског, ће у овом раду служити за потврду/оповргавање *tertium comparationis* за мањинске словенске говорне заједнице. Кашуби, потомци Померанијских Словена с обала Балтичког мора, су, под подједнаким притиском германизације и полонизације, тек крајем 19. века почели да граде свест о културној и етничкој различитости. До

званичног признања статуса посебног језика кашупски је стигао тек почетком 21. века, иако су лингвисти, у првом реду пољски, и даље подељени у два тора: једни га сматрају посебним језиком, други тек дијалектом пољског. У својој историји био је суочен са забранама коришћења у школама, кашупска култура идентификована је са сељачком (нижом, лошијом), припадници заједнице су употребом тог језика имали тешкоће при проналажењу посла и сл. Све то резултирало је тиме да су Кашуби почели да се одричу властите културе и језика и трудили се да пређу на пољски, тако да је у другој половини 20. века дошло до заустављања међугенерациског преноса кашупског језика.

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Поступци доласка до сазнања, начин њихове организације и интерпретације сврставају овај рад у ред истраживања која настављају и развијају идеје зачетника екологије језика Ејнара Хаугена. Његов приступ ставља знак једнакости између борбе живих бића за природну равнотежу и тежње за очувањем природних односа у свету људских језика. То практично значи да настављачи Хаугеновог учења имају за циљ да језике, њихову структуру, развој и употребу у друштву, представе из перспективе класичне екологије истичући горући проблем одржавања и нестајања језика који се налазе у угроженом положају. Уз претпоставку да језици не ступају непосредно у еколошке односе, него да су подложни утицајима еколошких чинилаца само преко говорника, у њиховим радовима сагледава се велики број променљивих – језичких, историјско-политичких, културних, психолошких и др. – које утичу на језичко понашање заједнице и њених припадника. Овакве смернице директно условљавају интердисциплинарни карактер метода примењених у истраживању.

Као што је већ напоменуто, основни методолошки апарат за представљање анализе језичких ситуација Лужичких Срба и Словака у Војводини је матрица еколингвистичких одлика језика пољског социоллингвисте Зђислава Воншјика, настала на основу достигнућа и резултата истраживача из области екологије језика. Настојећи да дефинише скуп тзв. „еколошких питања“ која се користе приликом описа и класификације језика Воншјик, по угледу на Хаугена, одређује њихов број на десет, додајући сегменте који се тичу порекла назива језика и његових корисника и историје говорне заједнице.

У проналажењу одговора на прво питање из тог скупа, о позицији одређеног језика у генетској и типолошкој класификацији, од важности су

поступци којима се служе историјска и описна лингвистика (филолошка метода, метода унутрашње реконструкције и друге). Проблематика која се разматра у оквиру овог дела матрице еколингвистичких одлика усмерена је на појаву сродности језика која се одређује заједничким пореклом одговарајућих језичких форми. Типолошка карактеристика, пак, заснива се на заједничким структуралним одликама језика, које не морају бити производ генетске блискости језика. Скуп тих одлика формира један од језичких типова, у који се одређени језик сврстава: флективни, аналитички, аглутинативни итд. У овом сегменту врши се и карактеризација језика према географском (ареалном) критеријуму, на основу заједничких карактеристика насталих као последица међусобног контакта на одређеном подручју. Методолошки приступи широко схваћене лингвистичке географије налазе своје место у процесу овакве карактеризације.

Друга одлика у оквиру Воншјикове еколингвистичке матрице је порекло назива језика и његових носилаца. Задатак истраживача у овом делу је и да одреди мотивацију настанка назива, као и да ли је у одређеном случају реч о сопственом имену за језик и заједницу или је он прихваћен из неког другог извора и, ако је тако, да ли је то било природним путем или наметнуто. Такође, од важности је и вредност који ти називи са собом носе, тј. да ли се доживљавају као маркирани или неутрални. У потрази за одговорима на ова питања од помоћи су начини за стицање сазнања научних дисциплина као што су етимологија и историјска лингвистика, али и етнографија и социјална психологија. Овај сегмент еколингвистичке матрице један је од два која својим питањима Хауген није обухватио, а његов допринос је значајан због расветљавања спољашњих утицаја на говорну заједницу, као и на структуру унутрашњих односа у самој заједници, тј. на могуће поделе, дискусије и социјалне разлике које у том процесу настају.

Треће питање у матрици еколингвистичких одлика језика односи се на

демографску карактеристику припадника говорне заједнице, њену социјалну раслојеност и географску карактеристику. До одговора на ово питање истраживач мора посегнути за методолошким решењима социологије, географије, археологије и антропологије. Појаве које су предмет разматрања у овом сегменту еколингвистичког описа су: полна и старосна структура, бројност, социјална раслојеност, појединац, група, друштвена класа, раса, порекло, антрополошки тип, народ, народност, миграције становништва, дијаспора, властита или туђа територија, језичко острво, држава, регион, град, насеље и сл. Тако на пример, женски припадници заједнице, уопштено узев, најчешће поседују друштвене улоге различите од мушкараца и стога се од њих очекује и другачија реализација језичких модела. Према поставкама социологије језика, оне ће чешће од мушкараца у свом говору употребљавати облике стандардног варијетета, њихов језик ће из тог разлога бити конзервативнији и третиран као „бољи“ (Wąsik 1999: 19). Појединци из исте старосне групе у оквиру једне заједнице деле слична друштвена искуства, сведоци су готово идентичних околности историјског развоја, што условљава сличност избора и употребе језичких варијетета. Такође, чињенице као што су припадност истој професионалној, политичкој или економској групи, место пребивалишта, учешће у културном животу играју важну улогу у механизмима структурисања говорне заједнице, самим тим и варијантности језика. Територијални фактор – као што су место пребивања, рељеф и сл. – одлучују о настанку/нестанку социјалних група, степену њихове дисперзије и концентрације. Затим, бројност припадника одређене говорне заједнице директно је пропорционална са статусом језика и степеном његовог одржања и употребе, као и остваривањем језичких права. Ово су само неки из ове групе чинилаца који директно утичу на језичку ситуацију одређене заједнице.

Четврто питање тиче се спољашње историје језика и његових носилаца.

Ово је друга одлика која представља иновацију у односу на почетни Хаугенов скуп питања. Обухвата приказ и анализу догађаја који су довели до данашње језичке ситуације. Освајања, ратови, сеобе становништва, формирање и утицај центара власти, ослободилачки покрети засновани на језику, неке су од тема које су у центру интересовања истраживача у овом сегменту. Одређивање хронологизације дешавања на основу историјских истраживања доприносе објашњењу утицаја историјских околности на процесе одржавања и нестајања језика.

Пети сегмент матрице еколингвистичких црта језика бави се проблематиком стандардизације, кодификације, аутономије и виталности језика. Овај централни лингвистички део Воншјиковог модела садржи три Хаугенова првобитна питања: који су варијетети у језику уочљиви, каква је писана традиција језика и ком је степену писана форма језика стандардизована и кодификована. Одговоре на њих могуће је добити захваљујући методолошким достигнућима дијалектологије (узимајући у обзир не само традиционалне географске, већ и социјалне и контактне варијетете), класичне филологије (посвећене у једном свом делу проучавању односа писаних текстова према говорима из историјске перспективе) и традиционалне лингвистике (фонетике, лексикографије).

У шестом делу се од истраживача очекује одговор на питање о суживоту језика с другим системима у међуетничким и међујезичким контактима, тј. којим се осталим језицима припадници говорне заједнице истовремено служе и какав утицај ти језици, најчешће доминантни у њиховом односу, имају на мањински језик. Појаве моно-/би-/три-/мултилингвизма, диглосије, позајмљеница, језичке интерференције у центру су интересовања у овом елементу еколингвистичке матрице, док се решавање већина задатака очекује уз употребу метода социолингвистике.

Седми део матрице, који је посвећен врстама комуникације, доменима употребе и друштвеним функцијама језика, такође трага за одговорима уз помоћ методолошког апарата социолингвистике. На овом месту истраживач би требало да прикаже да ли је у одређеној заједници употреба језика на било који начин ограничена или се језик слободно користи у свим сферама (породица, пијаца, продавница, школа, црква, локална администрација, суд, војска, књижевност и др), као и чиниоцима који утичу (прогресивно или регресивно) на повећање броја домена употребе језика. Предмет научног интересовања у овом делу је врста комуникације (масовна или у малим групама, јавна или сакривена од очију јавности), функционална раслојеност језика, слика света која се представља употребом тог језика, као и функције (интеграције, сепарације, симболична итд.) које она подразумева.

Осма одлика Воншјикове еколингвистичке матрице обрађује тематику подршке организација и политичких групација, као и облика борбе за развој, ширење, неговање и учење језика. Ове активности могу потицати из друштвених или приватних институција, могу бити формалне или неформалне природе, званичне или незваничне, парламентарне, забрањене, па чак и терористичког карактера. Истраживач у овом делу има за задатак да забележи што више таквих деловања, које имају за циљ јачање и пропагирање језика.

Претпоследње питање у моделу односи се на језичку лојалност и етничку солидарност припадника заједнице, која се региструје на основу њихових ставова, личног односа према статусу коју језик поседује и солидарности коју означава. У овакву процену степена етничког идентитета од стране самих припадника говорне заједнице укључена су методолошка достигнућа етнолингвистике.

Последње питање у оквиру матрице еколингвистичких црта језика захтева од истраживача одговоре на позицију одређеног језика у оквиру постојећих

еколошких класификација. Типологије које ће се применити у овом истраживању за основ узимају различите критеријуме, чиме је и условљен њихов избор. Неке полазе од образовног критеријума (Тортосина типологија хијерархије језика условљена њиховим учењем), друге су изграђене на основу степена стандардизације језика (Клосова класификација језика према стадијумима његовог развоја и Фурдалова терминолошка класификација), треће се концентришу на статус и улогу коју језик поседује у друштву (класификација језика према њиховом рангу Ј. Перлина, Стјуартова класификација језика условљена њиховим функцијама и Харманова типологија према политичком статусу), док четврте пажњу усмеравају на престанак преноса језика са једне генерације на другу у оквиру говорне заједнице (класификација угрожених језика UNESCO и Фишманова „скала прекида“).

Компарација, која се сматра централном методом на пољу очувања и замене језика, није присутна само у овом последњем сегменту матрице еколингвистичких одлика језика, већ и у свим осталим њеним деловима. Подаци добијени анализом и интерпретацијом појединачних језичких ситуација Лужичких Срба у Немачкој и Словака у Војводини упоређују се у раду међусобно, као и са језичким ситуацијама осталих словенских мањинских говорних заједница. Циљ оваквог компаративног приступа, који прелази границе досадашње праксе употребе компарације у оквиру овог модела само приликом утврђивања места језика у постојећим еколошким класификацијама (десето питање матрице), је тежња за сазнањима која се са већом поузданошћу могу односити и на читаву групу словенских мањинских језика данашњице.

Методологију рада условљава и постулат екологије језика према којем су језици подложни деловањима еколошких фактора не директно, већ само посредно, преко припадника говорне заједнице. Из тог разлога је еколингвистички приступ,

у много већем степену од неких других лингвистичких, сконцентрисанији на стицање информација од самих говорника. То подразумева прибегавање квалитативним методолошким поступцима као што су посматрање, суделовање у животу групе, самоанализа, интервју итд., уз наглашену индивидуалност изношења чињеница, биографизам и ограничење степена интерпретације истраживача. Квантитативни методи (анкета, статистичка обрада података), међутим, такође налазе своје место у еколингвистичком истраживању и у овом раду примењивани су најчешће код обраде података у деловима који се тичу карактеристика припадника говорне заједнице и области употребе језика. Управо је комбинација квантитативног и квалитативног приступа представљала основу за сондажно истраживање које је спроведено путем упитника у оквиру израде ове докторске дисертације. На самом почетку, упитници су били израђени у три језичке варијанте: словачкој, горњолужичкосрпској и доњолужичкосрпској (прилози А, Б и В). Од респондента се захтевало да наведу податке о својој години рођења, занимању и полу, док је пружање информација о вероисповести било факултативно. Упитници су садржали питања затвореног типа која доносе одговоре припадника мањинских заједница на: а) важност компонената у комплексу етничког идентита заједнице – језик, порекло, религија, учешће у животу заједнице, традиција, контакт са Словачком/словенским земљама и друге компоненте које су сами респонденти могли да наведу и да их све појединачно вреднују оценама на скали: 1 (неважан), 2 (скоро неважан), 3 (мало важан), 4 (важан) и 5 (веома важан); б) да ли се Словаком/Лужичким Србином може сматрати особа која не говори словачки/лужичкосрпски језик; в) да ли би боља политичка организованост Словака/Лужичких Срба променила њихову позицију као мањине; г) да ли словачки/лужичкосрпски језик могу да врше све функције као српски/немачки језик. Испитаници су код последња три питања могли да

бирају између потврдног или одричног одговора. Елементи квалитативног приступа су у упитнику биле присутне у питањима на која су респонденти одговарајући могли да отворено дефинишу проблеме и изразе свој став према: а) језику заједнице („Словачки/Лужичкосрпски језик је за мене...“); б) улози књижевног језика у животу заједнице; в) будућности словачког/лужичкосрпског језика; г) доминантном језику („Српски/Немачки језик је за мене...“), д) употреби језика заједнице у одређеним доменима („Мислим да би словачки/лужичкосрпски требало више да се користе у...“), њ) разлозима опадања броја Словака/Лужичких Срба. Лужичкосрпска верзија упитника је обухватала још два питања која су се захтевала вредновање успешности актуелних процеса ревитализације и утицаја територијалне поделе Лужице на Горњу и Доњу на развој лужичкосрпске заједнице као целине. Респонденти су на њих такође могли да дају одговор на скали: 1 (никакав), 2 (веома мали), 3 (мали), 4 (велики) и 5 (веома велики). У следећој фази истраживања, упитници су електронским путем слани и одговори прикупљани у периоду фебруар-април 2014. године. Број прикупљених упитника са одговорима из Лужице је износио 28, из Војводине 38. Полазна тачка за избор респондента били су лични контакти с појединцима и институцијама, уз настојање да се у што је могуће већој мери задовољи разноврсност полне, професионалне и старосне структуре. Однос женски/мушки пол код респондента Словака је био 53:47, код Лужичких Срба 57:43. Старосна структура Словака из Војводине који су учествовали у истраживању је била следећа: а) 18–25 година: 8 респондента, б) 26–35 година: 13, в) 36–45 година: 6, г) 46–55 година: 6, д) од 56–65 година: 5, њ) 66+: 0. Код Лужичких Срба ова је структура изгледала на следећи начин: а) 18–25 година: 2 респондента, б) 26–35 година: 7, в) 36–45 година: 7, г) 46–55 година: 6, д) од 56–65 година: 6, њ) 66+: 0. У оквиру професионалне оријентације код војвођанских Словака највише је било новинара (8) и студената

(6), код Лужичких Срба филолога (тј. преводаца, лингвиста, лектора – 12), историчара (3) и музичара (3). Велика већина испитаних Словака је евангелиста (90% – 34), док су остатак атеисти (4). Пружање податка о својој вероисповести је изоставило 6 Лужичких Срба, 10 се изјаснило као католици, 4 као евангелисти, док је било 6 припадника осталих религијских група. Одговори испитаника употребљени су у првом реду у делу о ставовима припадника заједнице и језичкој идеологији, али у различитим другим сегментима матрице еколингвистичких одлика језика.

Изворе података прикупљених у изради докторске дисертације су, поред директних контаката са заједницама које су предмет ове студије на разним плановима њиховог живота (едукативног, културног, спортског), представљале и доступне збирке информација похрањене у срединама ван граница тих скупина (Чешка, Словачка, Србија¹³).

На крају излагања о методолошким поступцима који су нашли примену у овом раду треба споменути начин уобличавања сазнања карактеристичан за екологију језика, на који лингвисти често обраћају пажњу – метафору. Употреба метафоре налази се у самом темељу еколингвистике, од почетног преносног изједначавања односа међу природним људским језицима са структуром еколошких система и њиховој тежњи ка равнотежи, преко постављања паралеле између престанка употребе језика са биолошком смрћу живих бића, до покушаја оживљавања језика као у случају пружања помоћи угроженом организму. У овом раду искорак у том правцу састоји се у поређењу појединих механизма

¹³ Наведимо као пример да се у архиви Министарства спољних послова Републике Србије налазе важни подаци о периоду непосредно након Другог светског рата, током доношења одлука о политичкој судбини Лужичких Срба од стране великих сила, а Југославија, као једна од мало земаља, била директни сведок тих дешавања, пошто је у том тренутку имала своје војно-дипломатско представништво у Берлину.

ревитализације језика с одређеним поступцима с којима се у савремено доба сусрећемо у оквиру медицинских наука: језички генетски инжињеринг, асистиране језичке репродуктивне технологије, документација угрожених језика по узору на складиштење ембриона итд.

5. ЛУЖИЧКОСРПСКИ ЈЕЗИЦИ У НЕМАЧКОЈ У ПОРЕЂЕЊУ СА СЛОВАЧКИМ ЈЕЗИКОМ У ВОЈВОДИНИ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЕКОЛОГИЈЕ ЈЕЗИКА

5.1. Место језика у генетској и типолошкој класификацији језика

При утврђивању позиције мањинских језика у оквиру генетских и типолошких класификација пажња је најчешће усмерена на чињенице као што су: припадност одређеној језичкој породици, лиги или групи, поседовање одлика мешаног, природног, вештачког или мртвог језика итд.

Главни критеријум при класификовању језика са генетског становишта формалне је природе (Wąsik 1999: 14). Сродност језика који припадају истој генеалогској класи одређена је заједничким пореклом њихових одговарајућих облика, пре свега фонолошких и морфолошких. Тако се у оквиру индоевропске језичке породице, у коју спада највећи део европских језика, издваја више језичких група: индијска, иранска, германска, словенска итд. Језици словенске групе према традиционалној трочланој подели (Пипер 2008: 68) обухватају језике: источнословенске (руски, белоруски, украјински), јужнословенске (старословенски, српски/хрватски, словеначки, македонски, бугарски), западнословенске (полапски, пољски, лужичкосрпски, чешки, словачки), као и већ поменуте словенске књижевне микројезике (русински, градишћанскохрватски, молиски и други).

С друге стране, према поставкама лингвистичке типологије језици се класификују на основу својих структуралних одлика, које не произилазе из генетске блискости, на различитим језичким нивоима, у првом реду морфолошком, али и фонолошком, синтакстичком, графичком и др. Језички тип у

оваквој концепцији је теоретски конструкт, скуп појединачних карактеристика конкретних језика који га представљају. Словенски језици се из морфолошке типолошке перспективе најчешће сврставају међу флективне језике, иако исказују одлике и осталих језичких типова – аглутинативног, аналитичког итд.

На основу подударних елемената језика који су дуже време били у контакту на одређеном простору и имали утицај један на другог врши се још једна врста класификације – географска (ареална). Језици у овом концепту не морају бити у односу директне сродности, већ их повезују заједничке одлике на лексичком и граматичком плану, настале као резултат дугогодишњег међусобног контакта, на основу којих се врши груписање у језички савез или језичку лигу.

Словачки и лужичкосрпски језици, као што је већ речено, према генетској класификацији припадају западнословенској језичкој групи. Од осталих двеју словенских група разликује их: стални акценат (на претпоследњем слогу у изразу у пољском или на првом за све остале), рефлекс индоевропског **ct* у **c* (*noc* у свим језицима), прелазак прасловенског **tj* у *c* (глс./длс. *swěca*, словач. *svieca*, пол. *świeca*, чеш. *svíce*), показна заменица са старим суфиксом *-ънъ* (глс. *tón*, сви остали *ten*), везник *aby/by* у опозицији према *da* у источно- и јужнословенским језицима и многе друге одлике. У оквиру западнословенске језичке групе лужичкосрпски језици се даље издвајају по следећим карактеристикама: развој *ř* после *p, t, k* (длс. *pšed*, глс. *před* изговор [pšet]), упрошћавање групе *str* у *tr/tš* (глс. *sotra*, длс. *sotša*), очување двојине (глс. *dwaj nanaj*, длс. *dwa nana*), очување и активна употреба аориста и имперфекта, прост футур од глагола имати (глс. *změju*, длс. *změjom*) и друге (детаљније у Siatkowska/Meškank 2001:17 и Faska, 1998: 17). Словачки се међу западнословенским језицима одликује, између осталог, и великим бројем тзв. „југославијама“ који се бележе пре свега на нивоу фонетског развоја: промена прасловенских група **ort-* и **olt-* у *rat-, lat-* (*rakyta, laket'*, док је у

чешком *rokyta, lokeť*, пољском *rokita, lokieć*), затим рефлекс *s* за старо *ch* из друге палатализације (номинатив множине од именице *mních* је *mnísi*, док је у чешком *mníši*), што га чини одређеном врстом прелазног стадијума међу западним и јужним словенским језицима. Ова чињеница од великог је значаја за развој и језичку ситуацију словачког језика у Војводини.

По питању типолошке одређености лужичкосрпских језика Предраг Пипер (2002) примећује: „Премда се по многим особинама своје граматичке структуре савремени горњолужичкосрпски књижевни језик издваја од већине данашњих словенских књижевних језика, у њему нема таквог граматичког обележја општије природе (као категоријалног обележја) према којима би тај језик био друкчији од свих других словенских језика.“ Најчешће се лужичкосрпски језици у типолошким класификацијама помињу у вези са старим словенским граматичким цртама као што су двојина (глс. *susodaj džělataj*) или супин (у доњолужичкосрпском *žom spat*), које од словенских језика поседује још и словеначки (*soseda delata, grem spat*). Словачки књижевни језик спада у првом реду у флективне језике, на неким нивоима исказује особине флективног језичког типа чак у још већој мери него блиски словенски језици (нпр. облици будућег времена код глагола свршеног вида не граде се на аналитички начин, за разлику од рецимо српског – *prečítam* према *ja ћу прочитати/да прочитам*). Међутим, по неким другим карактеристикама словачки би се сврстао у друге типове језика: аналитички – *písal by som*, полисинтетички – *pozdola* итд.

Оно што је карактеристично за ситуацију како словачког у Војводини, тако и лужичкосрпских језика је развој према типу језика који је у њиховом контакту доминантан. Тако се у лужичким језицима будуће време свих глагола, и свршеног и несвршеног вида, у свим варијететама осим књижевног, гради на аналитички начин (*budu přečítać*), што ни у ком случају није карактеристично за

западнословенске језике, али за немачки јесте (*ich will lesen*). Сличну тенденцију бележимо и у Војводини – *budeme sa vidiet'* се често чује у Војводини међу Словацима, док би у Словачкој фреквентније било синтетичко *uvidime sa*.

О ареалном аспекту и импликацијама које он има по развој лужичкоспрских језика и словачког језика у Војводини биће речи у шестом подпоглављу, приликом обраде тематике симбиозе с другим језицима.

Одређивање тачне позиције у генетској или типолошкој класификацији мањинских језика не пролази увек без потешкоћа. Тако је, рецимо, с језиком Лемака, словенског етника с границе Пољске и Украјине. Њихов говор није аутохтон, већ је донет на ту територију миграцијом Русина с истока и прихваћен међу локалним становништвом. Под утицајем западнословенских дијалеката, примио је стални парокситоничан акценат као у пољском, такође је прихватио пуно пољске и словачке лексике, тако да га је тешко једнозначно сврстати у један подтип словенских језика. Уопштено узев, ова чињеница односи се на све мањинске словенске језике, које карактерише висок степен дијалекатске раслојености и утицај доминатног језика на све нивое језичке структуре.

5.2. Порекло назива језика и његових носилаца

Овај сегмент еколошког описа језика посвећен је употреби имена за језик и припаднике одређене говорне заједнице. Ти називи могу бити у складу са начином на који сама група именује ове елементе свог колективног идентитета, али и преузети изван граница заједнице. У првом случају говоримо о *ендоетнонимима*, тј. *ендолингвонимима*, у другом о *егзоетнонимима*, односно *егзолингвонимима*. У оквиру овог дела еколингвистичког приказа језичке ситуације разматрају се и

питања неутралности/маркираности тих назива, њихова мотивисаност, околности усвајања и сл.

Данашњи назив за лужичкосрпски језик је аутохтони – *serbska řeč* или *serbšćina*. Први пут се, међутим, термин *serbšćina* помиње 1866. године у Горњој Лужици, тек 1961. међу Доњолужичким Србима (Faska 1998: 13). Лингвоними *lingua serbica*, *lingua wendica*, *lingua vandalica*, *Wendisch*, *wendische Sprache* преовладавају у старијим делима написаних латинским и немачким језиком, почев од 16. века. У самом немачком језику употребљавају се два назива за језик Лужичких Срба: *sorbisch* и *wendisch*. У старијој литератури користила су се паралелно оба назива. Назив *wendisch* је од 19. века полако стицао пејоративну конотацију, јер се појављивао у негативном контексту. За време Немачке демократске републике након Другог светског рата званично се морао користити само *sorbisch*, у складу с државном стратегијом уједињавања Горње и Доње Лужице. Међутим, у Доњој Лужици је такво наметање резултирало чешћом употребом назива *wendisch* (и етнонима *Wende*), с циљем истицања разлике између себе и Горњолужичких Срба. За доњолужичкосрпску интелигенцију се оба назива могу наизменично употребљавати, али међу обичним народом *wendisch* означава домаћи елемент, „наш језик“, док је *sorbisch* ознака за страни елемент, књижевни језик или чак и искључиво горњолужичкосрпски језик: „Wendisch – to smy my, sorbisch – to su te druge“¹⁴ (Pohončowa 2006: 74).

Лужички Срби себе називају *Serbja* (једнина *Serb*, односно *Serbowka*), док балканске Србе ословљавају именом *Južni Serbja* (а језик *serbiski*) – то је једини словенски савремени етноним који се појављује и на словенском југу и северу. Кроз историју су спорадично (и повремено погрешно) називани и *Сарматима*, због близине са иранским племенима, *Рифатима*, *Лужичанима*, због региона у

¹⁴ „Wendisch то смо ми, sorbisch то су они други.“ (превод Д. С.)

којем живе, као и *Вендима/Венетима*, што је име којим су Немци називали Словене (Siatkowska/Meškank 2001: 9; Faska 1998: 14; Пипер 2009: 44). Није редак случај да народи и језици, нарочито они мање познати широј јавности, поседују више од једног назива, као ни то да преузму назив наметнут од стране других. У случају Лужичких Срба је реч о егзотониму *Венд*, а доказе распрострањености ове појаве налазимо и код других словенских мањинских заједница. Тако су Лемки у Пољској своје име добили захваљујући различитом изговору прилога у значењу „само“ – *lem* у односу на *tylko* које доминира у околним словенским говорима. Кашупске заједнице Билаци (*Bylacy*) и Дробоци (*Drobocy*) са крајњег севера Пољске, носе такве називе због палаталног изговора сугласника *л* код придева „бео“ (*bél, běla, bělo*) (Treder 2002: 29), односно због тога што брзо говоре, тј. *drobocą* или *drobolą* (Treder 2002: 45).

Словаци у Војводини за припаднике своје заједнице користе етноним *Slovák/Slovenka*, језик је *slovenský jazyk* или *slovenčina*. По том питању нема много одступања од терминологије која се користи у Словачкој, осим означавања језика Словака придевом *dolnozemský*¹⁵ који се, првенствено у прошлости, односио на словачки живаљ у јужним регионима некадашње Угарске и варијанте за етничку идентификацију припадника заједнице *Slováčka*. Овај облик представља резултат како дугогодишњег контакта са српским језиком, тако и аналогije према називу *Slovák*, и с њим се у истом значењу можемо срести и међу говорницима из источног дела данашње Словачке републике.

¹⁵ Присутан, између осталог, и у називу првог словачког часописа војвођанских Словака *Dolnozemský Slovák*, који је излазио од 1902. до 1920. године, а поново је покренут 1996.

5.3. Демографска структура, друштвена стратификација и географска карактеристика корисника

Лужичких Срба је половином 19. века било око 164000 према истраживањима Јана Арношта Смолера (*Jan Arnošt Smoler*), а нешто мало више, 166000, према Арношту Муки (*Arnošt Muka*) неколико деценија касније (у периоду 1880-1884). Током 20. века њихов се број смањује: са 146000 према чешком сорабисти Адолфу Черном (*Adolf Černý*) на самом почетку прошлог века преко 111000 тридесетих година према Олгјерду Новини (*Olgierd Nowina*) на 81000 према Арношту Чернику (*Arnošt Černik*) у периоду 1955-1956. Ове податке треба прихватати с опрезом, јер се често дешавало да су двојезични говорници стављани у категорију „немачки“ (Ела 2010: 16). Опште су процене да Лужичких Срба данас има између 40 и 60 хиљада.

Табела 2. Промена бројности припадника лужичкосрпске заједнице.

период	број	извор
половина 19. века	164 000	Јан Арношт Смолер
крај 19. века	166 000	Арношт Мука
почетак 20. века	146 000	Адолф Черни
прва половина 20. века	111 000	Олгјерд Новина
половина 20. века	81 000	Арношт Черник
крај 20. века	50 000	Лудвиг Ела

Тачан број Лужичких Срба је веома тешко одредити, јер се у Немачкој не води званична државна статистика која узима у обзир етничку припадност. Још

једну потешкоћу представља чињеница да су непотпуни подаци о броју особа које знају лужичке језике. Према проценама с краја 20. века било је око 20000 људи који су способни да без проблема комуницирају на оба језика, од тога на горњолужичкосрпском 12-15000, доњолужичкосрпском 5-6000 (Elle 2000: 18). Међутим, међу сорабистима се често истиче чињеница да је огромна већина Доњолужичких Срба током тих истраживања била у поодмаклим годинама и да тај број данас може бити негде око хиљаду (Dołowy-Rybińska 2011: 223). Осим тога, припадници лужичкосрпске говорне заједнице су и Немци, међу њима део који се служи лужичкосрпским језицима чини мање од 2% немачког становништва, уз могућност да је у сеоским областима овај проценат нешто виши (Ела 1997). Ниво њиховог владања језиком је различит, од познавања као матерњег преко елементарног до искључиво пасивног.

Припадност појединца одређеној друштвеној групи, коју одликује јединствени језички варијетет, одређује се на основу територијалног и социјалног критеријума (Wąsik 1999: 30). Тако се активним говорницима лужичкосрпског језика сматрају (према Ела 1997): 1. лужичкосрпске породице чији чланови имају око 60 година старости, 2. чланови породица средње генерације који међусобно комуницирају на лужичкосрпском, 3. млађе лужичкосрпске породице пореклом из региона у којем доминира лужички језик (деца из таквих породица, ако су у могућности, похађају лужичкосрпске школе), 4. поједини кругови пријатеља и рођака чији су чланови ангажовани у лужичкосрпским организацијама, 5. део говорника лужичкосрпског језика ангажованих у пословима шире заједнице, 6. службеници у лужичкосрпским институцијама из региона у коме у производном процесу доминира немачки језик.

Етнички Лужички Срби потомци су Полапских Словена који данас настањују територију двеју југоисточних немачких покрајина, Саксоније и

Бранденбурга, у сливу горњег тока реке Шпреје. Назив *Лужица* (енг. *Lusatia*, нем. *Lausitz*) највероватније потиче од словенске речи *луг*, што је требало да назначи да је читав регион богат шумским пределима. Та територија обухвата терене од река Бобр и Квиса на истоку све до Зале на западу, од Рудних и Лужицких планина на југу све до Франкфурта над Одром на северу. О Лужици је тешко говорити као о једном региону, из историјских и административних разлога. Припада двома савезним републикама Бранденбургу (раније Пруској) и Саксонији. Подела Лужице на „доњу“ (северну) и „горњу“ (јужну) иначе је условљена географским карактеристикама тока реке Шпреје.

Мапа 1. Лужица.

(Norberg 2010)

После уједињења Немачке 1990. године бележе се покушаји стварања једне административне јединице којој би припадали терени које насељавају Лужицки

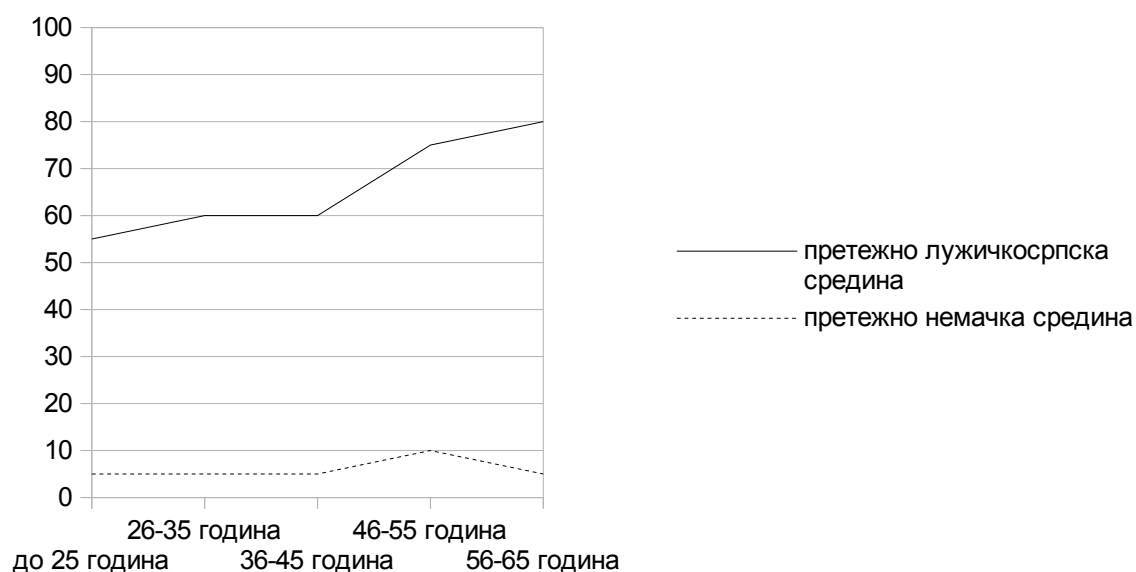
Срби, али та прилика је нажалост пропуштена. Вероватно би им у таквој структури било лакше да спроводе своју образовну, социјалну, економску, етничку политику и да буду много важнији фактор на друштвеној сцени.

Простори које насељавају Лужички Срби нису концентрисани (осим католичких региона Горње Лужице), што негативно утиче на географски континуитет употребе језика и доприноси осећају изолованости. Такође, важан чинилац у објашњавању језичке ситуације Лужичких Срба је опозиција град/село. У градовима је асимилација била много бржа и интензивнија (као што је то код свих мањинских заједница), у сеоској средини није било директних контаката са Немцима, тако да је заједница остала јединствена много дуже, све до индустријализације региона Лужице. Нове фабрике, рудници привлачили су велики број људи из свих делова Немачке у ове регионе. Све је више било контаката са Немцима, све више мешаних бракова. Од 1945. до 1989. године више од 22000, како Лужичких Срба, тако и Немаца, пресељено је из села у градове (Dołowy-Rybińska 2011: 245) због отворених копова рудника мрког угља, који је постао главни извор енергије НДР.

Етничка структура Лужице се након Другог светског рата драстично изменила. На терене које су вековима уназад настањивали Словени пресељени су Немци из региона који више нису били под контролом Немачке (западни део Пољске, север Чешке), у појединим насељима они су чинили чак трећину становништва. Такође, сметала им је позитивна дискриминација лужичкосрпског народа, понајвише финансијска помоћ које су добијали за развој културног живота (Dołowy-Rybińska 2011: 242). Нису гледали нимало позитивно на јавну употребу језика превише сличног језицима држава које су их прогнале из њихових домова. С друге стране, било је и случајева асимилације у лужичкосрпску заједницу, нарочито у католичким деловима.

На графику приказаном у табели 3 илустрован је утицај старосне карактеристике на употребу лужичкосрпског језика. Нижи степен употребе језика код младих који примећујемо на графику у вези је с њиховом мобилношћу.

Табела 3. Утицај старосне карактеристике на употребу лужичкосрпског језика.

(Faska 1998: 76)

Гео-економски фактор такође није ишао на руку Лужичким Србима. Налазе се у неразвијеном источном делу Немачке, тако да је од уједињења Немачке до данас присутна миграција ка западним покрајинама, чиме из региона Лужице нестају људи који говоре лужичкосрпски језик, а и много се брже интегришу у друге културе у новим срединама. Више нема посла ни у рудницима лигнита, који је, као што смо видели, био један од главних разлога нестанка великог броја лужичких села и смањења аутохтоне територије Лужичких Срба. Тек се почетком овог века, тачније након приступања нових чланица ЕУ средином прошле

деценије, бележе покушаји да се економски искористи географски положај Лужице и сродност локалног становништва са Словенима с друге стране немачке источне границе. На знање лужички-српског језика у тој концепцији гледа се као на вредан ресурс, спону између немачких интереса са једне, западне, и словенских с друге, источне, стране.

Словака у Србији према резултатима пописа становништва из 2011. године (Попис 2013) има 52750, тј. 0,73% од укупног броја становништва. То је пад од 6271 (нешто више од 10%) у односу на 2002. годину, када их је било 59021, односно од скоро 30% према попису из 1961. године када их је било највише судећи по подацима са свих југословенских пописа – 77837.

Табела 4. Промена бројности припадника словачке заједнице у Србији.

Година	број	извор
1948.	73 140	попис становништва 1948. у ФНРЈ
1953.	75 027	попис становништва 1953. у ФНРЈ
1961.	77 837	попис становништва 1961. у ФНРЈ
1971.	76 733	попис становништва 1971. у СФРЈ
1981.	73 207	попис становништва 1981. у СФРЈ
1991.	66 798	попис становништва 1991. у СФРЈ
2002.	59 021	попис становништва 2002. у Србији
2011.	52 750	попис становништва 2011. у Србији

Највећи број Словака у Србији живи у Војводини. Од 1931809 становника Војводине (Попис 2013), као Словак се изјаснило 50321, тј. 2,60% укупног становништва. Они живе у сва три војвођанска региона. У јужној половини Бачке

са центром у Бачком Петровцу (5549, 82,49%)¹⁶, затим су ту Кисач (4505, 82,34%), Селенча (2990, 91,1%), Пивнице (2935, 76,53%), Кулпин (2116, 71%), Гложан (1985, 87%), Нови Сад (1673, 0,87%), Бачка Паланка (1194, 4,06%), Силбаш (1018, 35,73%), Лалић (796, 45,35%), Бегеч (439, 13,16%), Челарево (462, 8,51%), Савино село (166, 4,95%), Бајша (162, 6,3%). У Банату је насеље с највећим процентом словачког становништва Ковачица (5693, 84,1%). Словаци такође живе у Падини (5575, 96,7%), Арадачу (1376, 39,75%), Јаношику (1073, 91,63%), Војловици (833, 16,6%), Белом Блату (591, 39,47%), Хајдушици (579, 42,10%), Зрењанину (361, 0,45%), Остојићеву (181, 6,36%). Највећа концентрација Словака у Срему је у Старој Пазови (5848, 31,36%), а Словака има и у Бољевцима (1132, 27,90%), Шиду (899, 5,51%), Ердевику (846, 25,51%), Лугу (772, 96,37%), Бингули (306, 33,77%), Љуби (301, 53,8%), Добановцима (232, 2,85%) Сланкаменским Виноградима (199, 74,8%), Вишњићеву (52, 2,73%), Ашањи (38, 2,55%).

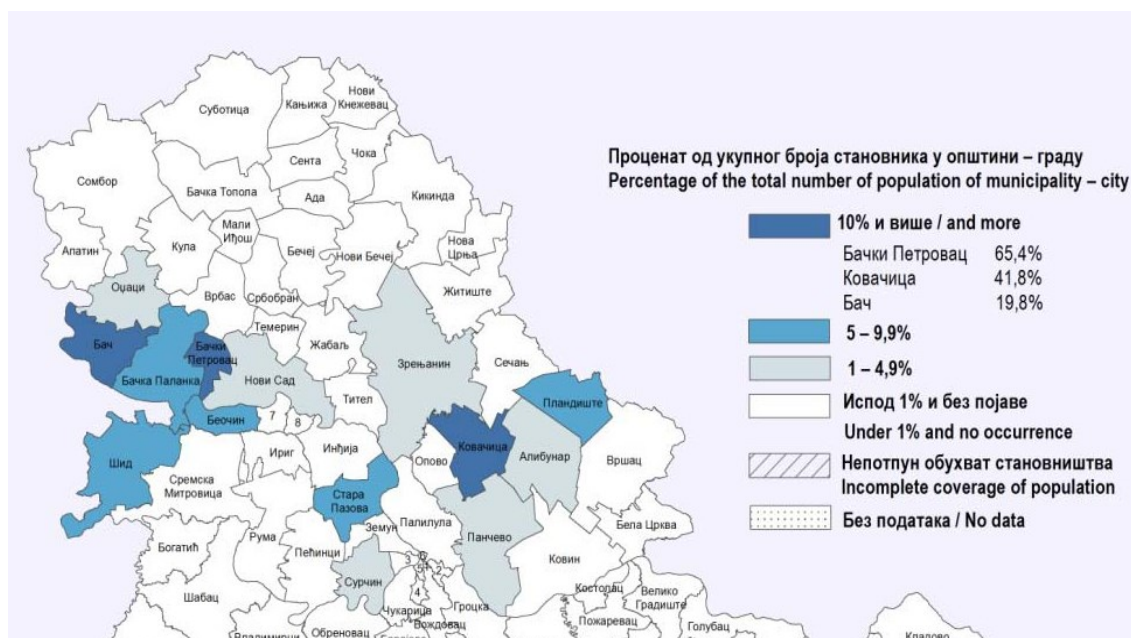
Војвођанске Словаке карактерише виша просечна старост – 44,28 година (Попис 2013), негативни природни прираштај од -0,4% (Samardžić 1999) и високи степен егзогамије (27,3% из 1981. године према Petrović 1985). Однос мушкараца и жена међу словачком популацијом у Србији је 48:52. Према попису из 2011. године 44% Словака живи у градским насељима, 56% у осталим срединама, што је веома различито у поређењу са другим етничким заједницама у Војводини (где је однос најмање 3:2 у корист града). То је један од главних чинилаца социјално-економског статуса словачке мањине.

И док, с једне стране, фактори као што је негативни природни прираштај и високи степен егзогамије по својој природи позитивно утичу на смањење броја

¹⁶ Приказани подаци су прикупљени из две публикације, Попис 2013 и Sklabinská/Mosnáková 2012, у загради је иза имена насеља наведен на првом месту број становника, затим проценат свеукупног становништва.

припадника заједнице, с друге стране је очување обичаја, језика и осталих елемената етничког идентитета заједнице у много већем степену оствариво у сеоским – уопштено узев изолованијим, стога и конзервативнијим – срединама. Стереотип о Словацима као претежно ратарском народу, који се о њима створио одмах након досељавања на просторе јужног дела Панонске низије, опстаје мање-више до данас¹⁷.

Мапа 2. Општине у Војводини које насељавају Словаци.

(Попис 2013)

Ипак, тренд миграција из села у градове негативно утиче на одржање броја чланова заједнице, самим тим и језика. Словаци су у Војводини такође познати по: белим кућама са плавим ивицама, ношњама карактеристичним за свако село

¹⁷ У региону Београда, на пример, Словаци су цењени као произвођачи квалитетне прехранбене робе и вредна помоћ у кући (познате *Тотице*).

понаособ, вредности, материјалној рационалности, смислу за поредак итд. По речима евангелистичког свештеника А. Стехла из Петровца из 1782. године: „Tento slovenský ľud bol dobrosrdečný, čestný, poslušný, nábožný, trpezlivo znášajúci krivdy, prácu a únavu a len svojej húževnatosti môže ďakovať, že nezahynul vo svojích prvých rokoch usadzovania sa“¹⁸ (Bednárík 1964: 37).

Као што се из приложеног види, опозиција град/село игра важну улогу и у ситуацији Словака у Војводини. Још једна карактеристика друштвено-историјског развоја словачке заједнице у Војводини која их повезује са положајем Лужичких Срба је чињеница да је етничка структура простора који су насељавали била изложена драстичним и честим променама. Поред тога, на владање словачким језиком се, из економског угла гледано, и у Војводини гледа као на важан ресурс, предност у тржишној борби за пословним приликама, у земљи и иностранству. У прошлости се, међутим, знање словачког језика сматрало и средством уз чију се помоћ може доћи до промене средине (због студирања, посла и сл.) те остварења животних услова на неком другом месту (у првом реду у Словачкој).

Једно од основних питања којим се социолингвисти у овом контексту интензивно баве је проблем одређивања броја припадника мањинске заједнице. Границе говорне заједнице је, чини се, лакше дефинисати, док је код етничких скупина – а нарочито код оних у мањинском положају – ситуација неупоредиво комплекснија. То уопште не чуди, с обзиром на чињеницу да у структуру етничког идентитета улазе и многи други чиниоци (порекло, обичаји, вера и др.), што мрежу припадника заједнице чини разуђенијом. Осим тога, у неким земљама се статистике о етничкој припадности и бројности етничких заједница званично не

¹⁸ „Овај словачки народ је био добродушан, частан, послушан, побожан, стрпљиво је подносио неправду, рад и умор а само својој истрајности може захвалити што је опстао у првим годинама свога насељавања.“ (превод Д. С.)

врше, као је случај у Немачкој. А и у земљама у којима се овакви подаци воде, чест је случај да се избор ограничи на једну могућности. Тако Кашубима 2002. године није било понуђено да упишу и „Пољак“ и „Кашуб“. Са језиком је било слично, кашупски/пољски се могао уписати у категорији „други језик“, али пописивачи нису додатно постављали то питање. Тако је, према резултатима пописа из 2002. године, у Пољској живело 52000 особа које у свакодневном контакту користе кашупски језик, док је припадност кашупској народности (пољ. *narodowość*) декларисало само 5100. Многи делатници, нпр. Кашупско-поморско удружење (*Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie*), који заговарају двојни идентитет Кашуба, сумњали су у ове резултате оцењујући да је број Кашуба већи од 500 хиљада, док се језиком служи око 180 хиљада особа (*Strategia* 2006: 8). Након одговарајућих реакција пољских одговорних институција ситуација се побољшала на следећем попису, била је укључена могућност вишеструке припадности народности, као и употребе језика (могућности: 1. пољски, 2. пољски и други, 3. искључиво други језик). Тако се 2011. године на попису у Пољској (*Raport* 2012: 104-108) 229000 особа декларисало као „Кашуб“, од чега се 213000 изјаснило као „Пољак“ и „Кашуб“, док се 16000 ограничило само на кашупску народност. Кашупским језиком, према тим резултатима, говори 106 хиљада држављана Пољске. У Србији је на последњем попису становништва (Попис 2013) укључена могућност двојаког изјашњавања по питању етничке припадности¹⁹ (нпр. Србин-Ром, Мађар-Југословен и сл.) и такви су случајеви, њих 2519, сврстани у категорију „Остали“. Статистика о језику (под називом „матерњи језик“) се такође води, али нема места да се наведу два или више. У овом ограничењу највероватније лежи и део одговора на питање зашто је број особа који су 2011.

¹⁹ На ово питање, као и на информацију о вероисповести, грађани нису дужни да се изјасне, према одредбама Устава Републике Србије.

године у Војводини изјаснили као припадници словачке етничке заједнице (50321) већи за скоро 5% од броја особа који су као свој матерњи језик навели словачки (47760).

Одређивање тачне бројности мањинске заједнице често је немогућа. Тако је, рецимо, тешко пружити валидне демографске податке о Лемкима из Пољске, који више од 1947. године не обитавају на свом аутохтоном етничком простору, пошто су (њих око 30-35 хиљада) у врло кратком временском периоду, током акције Висла исељени из својих домова и транспортовани у разне делове Пољске. Једини критеријум је том приликом био религијски – припадност источној цркви (Misiak 2006: 63) у опозицији према пољској католичкој.

Кроз историју су режими на различите начине покушавали да манипулишу, па чак и да онемогуће утврђивање тачног броја припадника мањинских заједница, што представља један од кључних фактора у борби за права мањине. Један од таквих примера из историје Лужичких Срба је период непосредно након Другог светског рата. У новонасталој ситуацији после пада фашистичког режима, Лужички Срби су на путу да званичним путем остваре своја дуго оспоравана права наилазили на низ препрека. Као доказ наводимо фрагмент документа Југословенске војне мисије у Берлину из 1949. године (у оригиналном латиничном препису) који описује ситуацију пре и за време извођења пописа 1946. године у Немачкој:

„Kod svih popisa stanovništva, bilo za vreme Vajmarske republike, bilo za vreme nacizma, svi formulari imali su posebnu rubriku sa pitanjem po maternjem jeziku i nacionalnom izvoru. Pod pretnjama i pritiskom, Lužički Srbi na oba pitanja nisu odgovarali sa „srpski”, zato je postojalo u predjašnjoj Nemačkoj samo 474 Srba i do danas nije moguće utvrditi tačan broj Srba koji žive u Nemačkoj. Obično su Srbi označavali narodnost i izvor kao „nemački“ i zamjenili jezik kojim govore, maternjim i

opet ga označili kao „nemački”. Da bi se kod ovog popisa stanovništva izbegle ove greške, „Domovina” je izdala letak sa dozvolom nemačkih i okupacionih vlasti, sa uputstvima kako treba popuniti formulare popisa. No, ti letki mogli su biti objavljeni samo nekoliko dana pre popisa, dok je s druge strane pre toga još izvršena velika propaganda sa strane nemačke zvanične i privatne strane da se Srbi upisuju kao Nemci. Usled toga i taj popis nije mogao dati tačnog broja Srba. Kod popisa Nemci su se posluživali svih sredstava od običnog prigovarjanja pa do pretnji.“ (Diplomatski arhiv 1949: 19).

5.4. Спољашња историја језика и његових носилаца

Словени се на просторима Лужице помињу већ у „Баварском географу“ (*Geographus Bavarus*) у раном средњем веку, настањени су на теренима горњег тока реке Шпреје и Лужичке Нисе највероватније од 6. века. Упркос пробама спајања великог броја словенских племена (од којих су највећа била Милчани у Горњој Лужици и Лужичани у Доњој Лужици) у 7. и 8. веку, никада није дошло до стварања самосталне словенске државе. Након освајања словенских земаља у 10. веку од стране германских освајача, ова племена више никада нису повратила своју независност.

Пољски истраживач А. Порембски (Porębski 1991: 148-153) разликује седам раздобља у лужичкосрпској историји (табела 5). Прво се поклапа са временом потпадања под утицај немачког центра, док друго обухвата кратак период у 11. веку у којем се Лужица налази у оквиру пољске државе. Треће раздобље почиње током друге половине 11. века, када Лужица поново прелази под немачку управу. Процес германизације словенских елемената у средњем веку састојао се у

елиминацији напредних припадника и њиховом потискивању на периферију дешавања и територије (изван градова на село), те коришћењу утицаја цркве и њених службеника као важних носилаца моћи.

Табела 5. Хронологизација спољне историје језика Лужичких Срба.

1	6-10. век	насељавање и германска освајања
2	11. век	у оквирима пољске државе
3	11-14. век	јачање немачке државе и германизације
4	14-19. век	прелазак Лужице у земље чешке круне, реформација
5	1815-1919	подела на Саксонију и Прусију, Друго немачко царство
6	1919-1945	Вајмарска република
7	1945-1989	Немачка демократска република
8	1989-данас	уједињена Немачка

(прилагођено према Porębski 1991)

Четврти период је од изузетног значаја за почетак грађења идентитета међусловенске припадности међу Лужичким Србима. Наиме, преласком Лужице у 14. веку (Горња Лужица 1346. године, Доња 1348.) у састав земаља чешке круне омогућено је слободније коришћење словенских дијалеката у већем броју домена, као и убрзани развој писане традиције на аутохтоним језичким варијететима. Стварању окружења погодног за развој лужичких књижевних језика нарочито представља период реформације, када лужички језик проналази своје место и у животу цркве, али и у читавом протестантском друштву које тежи поправци како

духовног, тако и материјалног положаја својим припадника. Могућност писања књига на матерњем језику и проналазак штампе допринели су ширењу језика заједнице међу много већим бројем њених припадника. С друге стране, негативан утицај реформаторских процеса испољиће се нешто касније, а огледа се у чињеници да он представља један од главних разлога убрзане асимилације евангелистичког дела Лужичких Срба у припаднике германске већине²⁰. Један од разлога за асимилацију је и то што су захваљујући реформацији евангелисти стицали своје представнике међу образованом интелигенцијом, али су се они врло ретко враћали у родне крајеве (Dołowy-Rybińska 2011: 254). Нарочито погубне су за лужичкосрпски народ биле године 1618-1648, када је тридесетогодишњи рат одвео у смрт више од 50% словенског становништва Лужице, на њихово место дошли су избеглице из других делова Немачке и Француске, а лужичкосрпске свештенике заменили су немачки (Cygański/Leszczynski 2002: 50-51).

Пето раздобље у историји Лужичких Срба почиње догађајем који ће у вековима који долазе у највећој мери обликовати њихов народни живот – поделом територије Лужице према одлукама Бечког конгреса 1815. године између две државе, Саксоније и Прусије. Након тога, а нарочито после формирања Другог немачког царства 1871. године, долази до отворене дискриминације језика, потпуне асимилације виших лужичкосрпских друштвених слојева, доминације наметнутих институција. Постепено су одузимања сва језичка права, забрањено је штампање књига на лужичкосрпском језику, у потпуности је избачен из школског и црквеног система. Ситуација у Доњој Лужици је била неупоредиво лошија, пре свега из религијских разлога – простори Горње Лужице, насељени претежно католичким живљем, избегли су јаче притиске. Такође, Саксонија је по

²⁰ У случају Кашуба реформација, која је имала велики утицај на развој многих друштава у централној Европи, није одиграла значајнију улогу (Dołowy-Rybińska 2011: 370).

доследности спровођења германизације била много мање оштра од северних суседа. Упоредо са отвореном политиком асимилације, дешавају се и промене на економском плану, индустријализација простора Лужице узима маха. Упркос таквој непогодној ситуацији бележе се први знакови развоја лужичкосрпске народне свести (књижевност, научни радови, култура) на таласу романтичарских идеја и „пролећа“ народа. Овај период је од велике важности и због чињенице да су први пут у лужичкосрпској историји народни интереси стављени изнад верских или језичких.

Шести период обухвата године 1919-1945, од формирања тзв. Вајмарске републике до краја Другог светског рата. На самом почетку овог периода, двадесетих година прошлог века, који се квалификује као време „посебне кристализације лужичкосрпске народне свести“ (Porębski 1991: 149), Лужички Срби имали су неупоредиво боље услове за живот и очување свог идентитета. Међутим, доласком нациста на власт њихова ситуација постаје изузетно тешка. Фашистички режим је насилно спречавао свако јавно исказивања етничког идентитета Лужичких Срба, забрањивао њихово организовање, потпуно уклонио лужичкосрпски језик из школа. Химлер је 1940. године чак створио и план уништавања интелигенције и масовног пресељења Лужичких Срба у Генерално губернаторство, тј. на територију данашње Пољске, који на срећу никада није успео да буде реализован захваљујући развоју ситуације на фронтovima Европе. Политика отвореног непријатељства од стране немачког државног апарата према Лужичким Србима оставила је трајне последице у њиховом колективном сећању и у многоме утицала на формирање односа према сопственом етничком идентитету.

Седмо раздобље се односи на време после Другог светског рата, време формирања нових политичких и економских структура у Европи. Први пут у историји Лужички Срби као аутохтона етничка заједница обухваћени су правном

бригом у оквиру Закона о заштити лужичког становништва (тзв. Лужички закон из 1948. у Саксонији и 1950. у Бранденбургу). Овај документ им је гарантовао права и државну подршку у области слободног организовања културног живота, коришћења и развоја језика, покренут је двојезични школски систем у областима где су живели Лужички Срби, лужичкосрпски се сада слободно могао користити у комуникацији са органима администрације. На тај начин овај језик стекао је не само права на неограничену употребу у друштву, већ и на финансијску помоћ за изградњу структуре у којој ће се користити: школе, научне институције, издавачке куће, новине, филмски студио, радио програми и сл. Ипак, национална политика Немачке Демократске Републике била је само привидно повољна за развој ове мањине, стварна употреба лужичкосрпског језика неретко је имала чисто симболички карактер, јер је на скали вредности на највишем месту била не етничка припадност, већ социјалистичка идеологија (Dołowy-Rybińska 2011: 239). Процес интензивне индустријализације и урбанизације источнонемачког социјалистичког друштва имао је много више негативних него позитивних последица²¹ по лужичкосрпску етничку заједницу. Премда свесне таквог развоја ситуације, лужичкосрпске вође, а у првом реду чланови централне националне организације Домовине (*Domowina*), марионете комунистичке Партије за социјалистичко јединство Немачке (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*), ипак су га отворено подржавале.

На представљену хронологизацију лужичкосрпске историје Порембског (Porębski 1991) треба додати још једно раздобље, а то је период после уједињења Немачке 1989. до данас. У њему се бележи развој лужичкосрпске заједнице у оквиру Савезне Републике Немачке, велики напори самих Лужичких Срба и

²¹ Лужички Срби су тако у овом периоду, и никада више у својој историји, могли у својим личним документима да наведу припадност етничкој заједници.

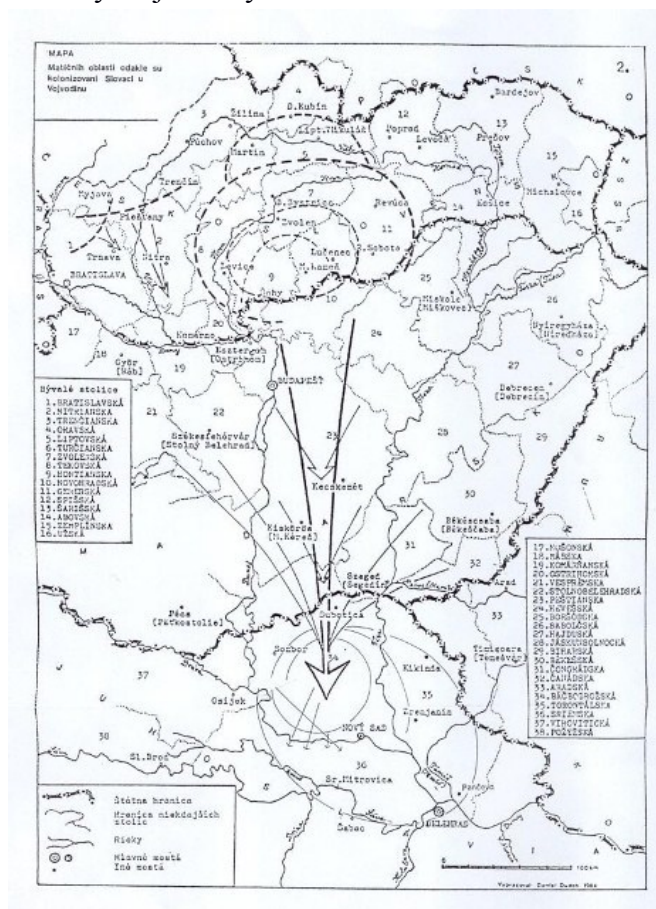
многих инстанци државне администрације да зауставе тенденцију опадања броја припадника заједнице и пронађу своје место на савременој етничкој мапи Европе. Међутим, ситуација у којој немачка држава и Немци у суштини гледају на Лужичке Србе само као на традиционалну културу на измаку и фолклорни феномен наставља се, на већини места још и појачава. Двојезичне табле се укидају или израђују са великим пропустима. Лоша економска ситуација у Немачкој проузроковала је повратак националистичких идеја и понашања. Директних излива непријатељства нема, али не реагује се позитивно свуда на употребу лужичкосрпског језика – има случајева разбијених прозора на колима са знаком Љ (Лужица), туча у дискотекама и сл. Сами Лужички Срби говоре да знају за такве случајеве, иако на питање да ли се то њима догађало одговарају негативно (Dołowy-Rybińska 2011: 250).

Основни узроци асимилације Лужичких Срба током 20. века који проистичу из оваквог историјског развоја су: а) појачавање и отворено наметање осећаја грађана другог реда за време Хитлеровог режима, присутног у дугом периоду и после завршетка Другог светског рата, б) насељавање Немаца на просторе Лужице са источних територија (данашња Чешка, Пољска) непосредно после Другог светског рата, повећање процента етнички мешаних породица, в) повећани број контаката у разним социјалним сферама нове социјалистичке Немачке, г) некоординисана образовна политика током друге половине 20. века, без слуха за двојезичност ових простора, д) индустријализација, првенствено експлоатација мрког угља, и енергетска политика НДР-е током друге половине 50-их година (која је у неким областима Доње Лужице покренута већ током друге половине 19. века)²², њ) колективизација пољопривреде од почетка 60-их година и

²² По неким подацима (Tsai 2009: 73) укупан број Лужичких Срба који су морали да напусте своје домове и земљу у процесу индустријализације Лужице достиже преко 25 хиљада у периоду од 1924.

трансформација традиционалног пољопривредног облика живота лужичког српског народа – „Kónc Serbow jako přewažnje ratarskeho luda budže kónc Serbow jako naroda.“²³ (Faska 1998: 125), е) велике нагле промене политичке структуре, од монархистичке у комунистичку, и стварање суперетничке форме – „Heslo: ‘Łužica budže dwurěčna’ je wopračne. Ma rěkać ‘Łužica budže socialistiska’.“²⁴

Мапа 3. Сеобе Словака у Војводину.

<http://mapyuhorskasklovenska.blogspot.com/2009/04/slovaci-vo-vojvodine.html>
[18.11.2013]

до 1989. године.

²³ „Крај Лужичких Срба као претежно ратарског народа биће крај Лужичких Срба као народа.” (превод Д. С.)

²⁴ „Мото: ‘Лујица ће бити двојезична’ је погрешно. Мора да гласи: ‘Лујица ће бити социјалистичка’.” (превод Д. С.)

Словени се у пределе данашње Војводине почињу насељавати већ од 6. века. Након освајања мађарских племена у 9. веку том територијом су све до 16. века управљале угарске династије, затим на двеста година она прелази под владавину Османског царства. Војводина се као званична административно-правна целина у оквиру Аустро-угарске монархије помиње након револуције 1848. Историја Словака у Војводини поклапа се са судбинама народа који су насељени на ове земље после њиховог ослобађања од Турака и потписивања мира у Сремским Карловцима 1699. и у Сатмару (данас Сату Маре на северозападу Румуније) 1711. године. Словаци су се у регионе данашње Војводине премештали из социјалних побуда, не само због угрожености верских права (Mráz 2004: 147), највише из јужних делова данашње Словачке, доста и из западног и источног, а најмање северног (Mráz 2004: 150). Након пацификације већ почетком 18. века почели су да се насељавају између Дунава и Тисе, у Бачку око 1740. године (први документи датирају с пролећа 1745. када је Матеј Чањи довео 128 словачких породица у Петровац на територију тадашње футошке државе), у Срем и Банат три-четири деценије касније. Те миграције представљале су део велике политике Угарске (Марије Терезије и касније њеног сина Јозефа II), људи су се селили како ван граница тадашње монархије, тако и унутар њених оквира. Словаци су на Доњу земљу (слов. *Dolná zem*, мађ. *Alföld*, појам који означава јужни део Угарске, простор између Дунава и Тисе) дошли у оквиру овог другог процеса. Очекивао их је тежак рад на још увек неприпитомљеној земљи. На почетку су се првенствено бавили пољопривредом, касније се постепено посвећују и занатима као одговор на конкуренцију. Њихова судбина ишла је руку под руку са другим народима: Мађарима, Србима и др. Словаци су се трудили да се држе по страни и раде свој посао (узгој пшенице, кукуруза, хмеља, конопље), слабо су их занимали послови оних који су владали њима. Нису у великом степену узели учешће ни у борбама

током револуције 1848/49, због чега Андреј Мраз њихово (не)делање карактерише као опортунистичко (Mráz 2004: 165). Упркос овој чињеници, за време саживота у Хабзбуршкој монархији долази до неминовног зближавања Срба и Словака. Прва четири директора прве српске гимназије у Сремским Карловцима су била из Словачке (Андреј Волни, Јан Грос, Павел Магда и Карл Руми), од 1819. за првог директора гимназије у Новом Саду постављен је Павел Јозеф Шафарик. Доказ за ову тврдњу је такође и избор Вилијама Паулинија-Тота, у том раздобљу потпредседника Матице словачке, за посланика парламента 1869. године (Mráz 2004: 189), а касније и Милана Хоце, уредника Словачког недељника (*Slovenský týždenník*) који је излазио у Будимпешти.

Током друге половине 19. и с почетка 20. века долази и до „изразитог духовног повезивања“ (Dudok 1995: 20) самих Словака и формирања идентитета *војвођански Словак*. Међутим, након распада Аустроугарске монархије нашли су се ван граница своје матичне земље, у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. На Великој народној скупштини у Новом Саду преко свог делегата су се Словаци у Војводини изјаснили за живот у новој држави. С једне стране је то могло да унесе сумње у одржање заједнице и њен даљи развој, али период између два светска рата показује супротно, чак се означава и „веома плодним“ (Sirácky 1996: 11). Године 1919. основана је штампарија, затим и гимназија у Петровцу, од 1921. активан је и Чехословачки савез, на почетку са седиштем у Новом Саду, а касније у Београду, који је деловао као представник интереса Чеха и Словака код југословенских власти. Врхунац развоја Словака у овом периоду представља оснивање Матице словачке у Југославији 1932. године која је била изузетно активна, како на пољу културно-научно-образовном и у одржавању веза са матицом, тако и на стварању чвршће улоге војвођанских Словака (Sirácky 1995: 11-13). Током Другог светског рата Словаци учествују у антифашистичкој борби

(Банат, Срем и Бачка су за време окупације припадали чак трима различитим државама), након завршетка конфликта су један од конститутивних „народа и народности“ нове, комунистичке Југославије. Да су им у новој ситуацији услови за живот били погодни сведочи и факт да политика реемиграције коју је тада комунистичка Чехословачка водила није имала великог одзива међу Словацима у Војводини (за разлику од, на пример, Словака из Бугарске). Постепено су осниване нове организације, словачки језик се уводи и на факултетски ниво, најпре на Педагошком, касније и на Филозофском факултету у Новом Саду. Од седамдесетих година успостављена је боља сарадња са Чехословачком, што се испоставило корисним, нарочито на пољу образовања – доста студената добија могућност студирања у Словачкој. Центри који су се у овом периоду формирали су: Бачки Петровац, у Банату Ковачица, у источном Срему Стара Пазова, у западном Срему Ердевик, Илок, Шид.

У покушају да дефинише етапе развоја словачко-српског билингвизма Радмила Хоракова (2002) представља своју хронологизацију спољне историје словачког језика у Војводини (табела 6). Одређује пет периода: 1. од 1745. до 1919. године, период за који је карактеристичан директан контакт свих Словака у једној државној форми; 2. од 1919. до 1941. године, у којем се бележи интензификација односа са новом домовином; 3. од 1941. до 1977. године, који обухвата борбу против фашизма и стварање социјалистичке Југославије; 4. од 1977. до 1991. године, раздобље од доношења „Закона о начину обезбеђивања равноправности језика и писама народа и народности у одређеним органима, организацијама и заједницама“ у Социјалистичкој Републици Србији до распада Југославије, у којем се бележи повишавање статуса словачког језика, изузетно продуктивно за развој словачког језика у Војводини; 5. од 1991. до 2002. године, окарактерисан као период друштвено-политичке несигурности и потреса.

Табела 6. Хронологизација спољне историје језика Словака у Војводини

1	1745-1919.	живот у оквирима Аустроугарске
2	1919-1941.	живот у оквирима Краљевине Југославије
3	1941-1977.	борба против фашизма, СФРЈ
4	1977-1991.	период јачања статуса, СФРЈ
5	1991-2002.	период друштвено-политичке несигурности, СРЈ
6	2002-данас	развој у оквирима Републике Србије

(прилагођено према Хоракова 2002)

На ову периодизацију Р. Хоракове се може придодати и шести период, који траје од 2006. године, осамостаљења Србије као републике, до данас. Тако су војвођански Словаци прешли путем од категорије *Словаци у Аустроугарској*, преко *Словаци у Југославији* до *Словаци у Србији* (термин употребљен, рецимо, у наслову монографије Sklabinská/Mosnáková 2012) деливши судбину осталих етничких заједница у Војводини. Током своје историје војвођански Словаци изградили су специфичан идентитет, резултат утицаја фактора панонске, балканске и југословенске културне провенијенције, у многоме различит од Словака у Словачкој. Као један од примера ове „посебности“ Јан Сирацки (Sirácky 1995: 16) наводи податак да Словаци у Војводини имају и своју емиграцију, чији припадници својом домовином сматрају Војводину, а не Словачку²⁵. Поред оне настале реемиграцијом у Чехословачку (око 3000 људи који су се тамо преселили

²⁵ Појава честа код мањинских етничких заједница. Од словенских заједница Лемки у Пољској такође имају две отаџбине: стару, наслеђену од очева и нову, на којој се сада, после насилног пресељења, налазе и даље развијају.

непосредно након Другог светског рата, организованих у удружење *Spolok Slovákov z Južoslávie* од 2000. године), па чак и у Бугарској (око 1000 особа из 1959. године), војвођанских Словака има и у Америци, Аустралији, Немачкој итд.

Једно од питања које се у вези са Словацима у Војводини често поставља је тајна њиховог одржавања и очувања идентитета током периода дугог више од 250 година. Андреј Мраз (Mráz 2004: 173) сматра да разлози те успешности леже у припадницима словачке интелигенције који су истрајно радили на очувању језика и културе, а Ј. Сирацки (Sirácky 1995) у развоју црквеног и школског система на матерњем језику, као и активном укључивању у актуелне политичко-економске токове заједно с народима с којима су делили животни простор. Такође, занимљиво би било покушати објаснити чињеницу зашто се Словаци као витална етничка заједница нису одржали у Мађарској и Румунији, иако су прошли кроз сличне фазе друштвено-историјског развоја као војвођански Словаци? Можда разлоге треба тражити у снажнијим асимилационим процесима који су се одигравали на овим просторима или у окружењу састављеном углавном од припадника несловенских народа. Међутим, ако је ово последње узрок, зашто је онда до сличног, по Словаке негативног, развоја дошло и у суседној Хрватској? Одговор који се намеће је традиција уравнотеженог суживота различитих етничких скупина у северној српској покрајини, својеврсног феномена на етничкој мапи Европе, и услови које је она пружала за повољнији развој заједница.

Упркос овој чињеници, и на простору Војводине је током 20. века било догађаја који су негативно утицали на развој словачке етнојезичке заједнице и на смањење броја њених припадника. У време аграрне реформе (1945) и колективизације (1953) је насилно, као и у другим деловима Европе у то време, дошло до драстичних промена у етничко-демографској структури Војводине. Током те колонизације је насељено око 225000 особа (пореклом из Босне и

Херцеговине, Црне Горе, Хрватске и јужне Србије), у првом реду српске народности (71%), и додељено им је 235000 хектара земље²⁶. Претходно су са већине тих терена исељени припадници немачке заједнице на које је Комунистичка партија у Југославији гледала као на непријатеље, због сумњи у колаборацију са немачким окупаторима. Пребачени су на територију Немачке и Аустрије, што представља директан утицај на етничку равнотежу и ситуацију у Лужици. Тако су се староседеоци војвођански Словаци и Лужички Срби у том периоду нашли у сличним позицијама. Затим, деведесете године 20. века донеле су конфликте трагичних размера и још трагичнијих и далекосежнијих последица, по већину етничких заједница на територији бивше Југославије. Долази до још једне нагле промене етничко-демографске структуре Војводине, и следећег таласа великих миграција. Након егзодуса српског народа у Хрватској и БиХ, око 250 хиљада људи принуђено је да своје домове замени војвођанским, међуетнички односи поново су избачени из равнотеже, што се негативно одражава и на положај војвођанских Словака.

5.5. Стандардизација, кодификација, аутономија и виталност језика

Један од централних сегмената еколингвистичког описа језика посвећен је проблематици стандардизације језика и језичке културе, питањима језичке политике, језичке норме, ортографије (записа језика који може бити јединствен или реализован помоћу разних графичких облика), ортофоније (јединственог изговора или разних фонетских форми), независности језика и његове виталности у поређењу с осталим идиомима с којима је у контакту итд. Језичка политика се

²⁶ О присуству овог алохтоног становништва сведоче неки примери војвођанских топонима – Маглић, Ловћенац, Алекса Шантић – несумњиви утицај старе социјалне средине.

традиционално дефинише као „skup racionalnih i uglavnom institucionalizovanih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima” (Škiljan 1988: 8), док се планирање језика, основни теоријски и функционални домен језичке политике, интерпретира као скуп методолошких, пре свега лингвистичких поступака који имају за циљ да оспособе један од варијетета језика за потребе јавне комуникације (Рајић 1983). У овом поглављу пажња ће такође бити усмерена на диглосију „по Фергусону“ (Ferguson 1959), тј. функционалну комплементарност у оквиру једног језика (као што је то нпр. у швајцарској, арапској говорној заједници), као и на последице по положај мањинског језика произашле из таквог диглосног стања.

Лужичкосрпска заједница у Немачкој представља мањинску билингвалну говорну заједницу, део шире немачке говорне заједнице (Abdel al 1996: 25). Асиметрично двојезичје лужичког друштва присутно је још од почетка 20. столећа. Утицаји таквог стања – које се може објаснити деловањем како језичких, тако и ванјезичких фактора (нпр. колонизација и индустријализација после Другог светског рата, заједнички систем денотата, нагле промене политичког уређења) – видљиви су у недовољној језичкој компетенцији, прекључивању кодова, језичкој атрицији, међугенерациској замени језика у готово свим варијетета система. Стање је много драматичније у северном делу Лужице, где већина особа које говоре доњолужичкосрпски има више од 60 година, те овај језик спада у категорију јако угрожених²⁷. О односу лужичкосрпских језика с једне стране и немачког с друге биће више речи у наредним подпоглављима. Дуализам²⁸ који је

²⁷ Према четворочланој скали у Ethnologie-Report (на www.ethnologue.com): а. потенцијално угрожени језици, б. угрожени језици, в. јако угрожени језици, г. језици који изумиру. По овој класификацији горњолужичкосрпски спада у другу групу, међу угрожене језике.

²⁸ Хомогеног типа, како га интерпретира Abdel Al (1995: 418), према критеријуму лингвогенеалоске повезаности чланова који се налазе у односу дуализма.

присутан у оквиру самих лужичкосрпских језика је, пак, чињеница која у великој мери дефинише њихову језичку ситуацију.

О планирању статуса лужичкосрпских језика, у смислу избора и примене законских, економских и политичких механизма у оквиру процеса језичке политике, доста се писало (Elle 1995, Ела 2003, Faska 1998, Šewc 1977 и др.) а још интензивније званично и незванично усмено дебатовало. Процес планирања језика (тј. планирање корпуса према терминологији Брат Полстон²⁹) двају лужичкосрпских књижевних варијетета често је, намерно или случајно, стављан у други план. Почетак стандардизације лужичкосрпских језика бележи се у време националног препорода током 17. и 18. века, али је почетни импулс дат већ у доба реформације³⁰. Први превод Новог завета, од Миклавжа Јакубице, појавио се 1545. године. Он је додуше остао у рукопису, али је сачуван у каснијим преписима. Прва доњолужичкосрпска граматика објављена је 1640, а горњолужичка 1679. године. Прва књижевна дела написана су (на доњолужичкосрпском) у другој половини 18. века, а дела која су афирмисала лужичкосрпски језик појавила су се током 19. века (Хандрија Зејлера, Јана Радисерба Вјеле и других). Улогу пропагатора и планера

²⁹ Ослањајући се првенствено на Клосова решења, Брат Полстонова дихотомију планирање корпуса/планирање статуса тумачи на следећи начин: „...I take corpus planning to refer to technical linguistic decisions about language by linguists such as language standardisation and spelling reforms, while status planning deals with policy formulations, usually political in nature, by government officials, like choice of official language or choice of medium of instruction.“ (Paulston/Peckham 1998: 8) – „...планирање корпуса користим за означавање техничких лингвистичких одлука о језику од стране лингвиста, као што су стандардизације језика и правописне реформе, док се планирање статуса бави одређивањем стратегије, обично политичке природе, од стране владиних званичника, као што је избор званичног језика или језика наставе.“ (превод Д. С.)

³⁰ И колико је велики допринос реформаторских покрета у развоју писмене традиције код Лужичких Срба, толико су негативан утицај они имали на каснију судбину заједнице. Поделом народа на два дела, католике и протестанте, створени су услови за „лакшу“ асимилацију (већинског) евангелистичког дела од стране доминатног немачког становништва. Поред тога, фактор верске подељености игра главну улогу у скоро свим процесима у оквиру саме заједнице од тог момента до данас.

књижевног језика су притом преузимали појединци, припадници интелигенције – Михал Хорњик (Petr 1977), Јан Арношт Смолер (Smolef 1859), Хандриј Зејлер (Zejler 1883 и Wićaz 1955), Јакуб Барт Ћишински (Ćišinski 1974), Михал (Nawka 1921) и Антон Навка, а касније и организације: Лужичкосрпска језичка комисија³¹, часописи *Serbske nowiny*, *Serbska šula*, *Wuhladko* итд. Читавом процесу стандардизације постављени су научни темељи почетком 20. века радом истакнутог филолога Арношта Муке, аутора бројних граматика, речника и других радова. Током 20. века за језичку политику лужичкосрпског језика карактеристични су непрекидни покушаји очувања језика и опирање снажним (али и природним) немачким утицајима, уз ослањање на помоћ околних словенских народа, у првом реда Чеха. Након што је надлежност за већину етничких питања прешла у руке Лужичких Срба крајем 20. века, лужички активисти донели су два документа важна са становишта планирања статуса. Први је израђен 1997. од стране организације Домовина (*Domowina*) под називом *Концепција средстава подршке језику*, и обухвата инструкције за све организације које улазе у састав Домовине, представља списак конкретних задатака и очекивања. Други је те исте 1997. издала Фондација за лужичкосрпски народ (*Založba za serbski lud*) и носи назив *Општа концепција и нацрт програма заштите лужичкосрпског језика са додатним прилозима*. Ови документи представљају списак активности које би морале бити предузете с циљем очувања лужичкосрпских језика у приватном и јавном животу. Њихова главна мана, међутим, је у томе што се ограничавају на навођење потреба и идеја, без конкретних решења за проблеме с којима се суочавају. На институционалном нивоу, за планирање статуса језика Лужичких Срба директно су одговорне

³¹ Од оснивања 1959. године до поновног уједињења Немачке постојала је само једна комисија са две поткомисије, сада су то две самосталне јединице.

организације Домовина и Језички центар *Witaj*. Оне нажалост своју активност ограничавају на област образовања те се све чешће се чују гласови (Dołowy-Rybińska 2011: 337) да недостаје један орган који би се бавио спровођењем језичке политике у дело, по узору на такве институте у другим регионима са угроженим језицима (нпр. у Велсу – *Welsh Language Board*). Још један проблем са којим се лужичкосрпска заједница суочава услед недостатка јасно дефинисаних институционалних одговорности за језичка питања је одсуство механизма сертификације. Ни за један лужичкосрпски језик нема могућности провере знања и стицања одговарајуће потврде, што негативно утиче на мотивацију како Немаца који их уче као страни, али и великог броја самих Лужичких Срба.

У процесу одабира језичких облика који улазе у основ књижевног лужичкосрпског језика јасна је, дакле, тенденција ка ексклузивности, институционализацији према „словенском” узору (пре свега чешком и пољском), пуризму усмереном против германизације. Стога је једна од главних одлика лужичкосрпске језичке политике кодификација зависна од комплекса екстралингвистичких фактора, која је логичан след друштвеног развоја³² и врло често усмерена против узуса. За објашњавање феномена и механизма језичке политике код Лужичких Срба од велике важности је и чињеница да се процес кодификације лужичкосрпског језика³³ од самог почетка до данас одликује: а) уском повезаношћу са конфесионалним фактором (код горњолужичкосрпског), б) експлицитном стандардизацијом која у великој мери одступа од узуса (у случају

³² На овом се месту намеће поређење са ситуацијом за време и након распада југословенске заједнице (хрватски према српском језику), као и у Канади (француски према енглеском), где су језички планери често наступали са пуристичких позиција.

³³ Која се, по резултатима у појединим сегментима процеса кодификације, сматра веома успешном: „W tutym nastupanju móže so serbšćina drje k najlěpje wuwitym mjeńšinowym rěčam ličić.“ (Faska 1998: 29) – „У овом погледу лужичкосрпски језик може се вероватно сматрати једним од најразвијенијих мањинских језика”. (превод Д. С.)

оба лужичкосрпска језика).

Још су се у почетним фазама развоја књижевног горњолужичкосрпског језика током 17. века – слично приликама у многим другим средњеевропским словенским срединама у 19. веку – појавиле две кодификације: тзв. Тицинова, језика католичког дела Горње Лужице, и Френцлова, евангелистичког сегмента лужичкосрпске говорне заједнице. Као што је већ речено, хомогени језички дуализам³⁴ је карактеристичан за горњолужичкосрпску говорну заједницу све до данас. Књижевни језик у дуализму овог типа има првенствено културни значај, јавља се искључиво у писменој и формалној усменој сфери комуникације (тзв. висока варијанта, „H“ од енгл. *high*), док се у свим осталим (постојећим) сферама користи или дијалекат или језичка форма (ниска варијанта или „L“ од енгл. *low*), створена у току имплицитне стандардизације, која је о односу комплементарне функционалности с високом варијантом. Примери постојања овог „ниског“ варијетета³⁵ се код лужичкосрпских језика, осим у свакодневном неформалном усменом контакту, могу наћи и у писаном облику (нпр. на www.internececy.de). Овај варијетет назива се и „разговорним”, глс. *wobchadna forma serbšćiny* (Faska 1998: 141). Неке од његових одлика су: а) реализација самогласника [y] после одређених уснених сугласника као [ó]/[o], нпр. *Mó smó Serbja* уместо *My smy Serbja*, б) повишена фреквенција падешког наставка *-ej* у односу на књижевни облик *-u* код именица средњег рода у дативу (*woknej* уместо *woknu*), аналогија према парадигми мушког рода, в) употреба непромењиве придевске релативне заменице *kiž* уместо књижевне декинабилне форме *kotryž* (*kiž sym jeho znał* уместо књижевног *kotrehož sym znał*), г) облици модалног глагола *njечam*, *njечаš* уместо књижевног

³⁴ Ситуација која се може упоредити са односима у српском друштву у 17. и 18. веку; у вези с тим види и Abdel al (1995).

³⁵ Ранко Бугарски констатује да „normu poseduju ne samo standardizovani nego i svi drugi idiomi, ukljućujući i nepisane dijalekte i govore, pa čak i kreolizovane jezićke tipove” (Bugarski 1996: 163).

nochcu, nochceš, д) скраћивање придевских и заменичких наставака: *to(h) rjano(h) muža, tom rjanem mužej* уместо *toho rjaneho muža, tomu rjanemu mužej* у стандардном варијетету. Хелмут Фаска је још 1973. године тврдио да постоји самостална надрегионална књижевна језичка форма, водећи се премисом да се универзално и регионално међусобно не искључују (Faska 1973: 130). Такође је приметио да књижевни горњолужичкосрпски језик наставља традицију Лужичких Срба евангелистичке вероисповести који је кодификован на дијалекатској основи околине Будишина, док језик католика нема у суштини никакав утицај на књижевну форму (Faska 1973: 127, 128). Разлози тог „подређеног” положаја леже у демографским (до половине прошлог века католичка заједница била је малобројнија од евангелистичке), историјским и друштвено-економским околностима. Међутим, главно, активно језгро горњолужичкосрпског народног живота у реалном облику више се не налази у Будишину, већ је померено на североисток, у „католичку” Лужицу, у регион између места Камјенц и Кулов. Лејнка Шолћиц, слависткиња са Универзитета у Констанцу која је своју докторску дисертацију посветила овој теми, интерпретира овај варијетет на нешто другачији начин од Фаске и истиче негативне последице које дуализам има по говорнике: „Příčina hubjeneho wobknježenja spisowneje serbšćiny je potajkim ta, zo so mnozy řečnicy z tutej njeidentifikuja, zo je wona za nich nimale 'cuza' řeč...”³⁶ (Šoćić 2007: 423). О могућности и употреби вернакулара у књижевности и медијима она такође примећује да је то само један од варијетета горњолужичкосрпског и да у овом случају није реч само о једноставној германизацији језика, као што се неки прибојавају, већ да тај варијетет поседује своје законитости и свој словенски систем, па чак и да је у неким сегментима више „словенски“ него књижевни

³⁶ „Последице лошег владања књижевним језиком су затим такве, да се многи говорници с њим не идентификују, за њих је то скоро 'страни' језик...” (превод Д.С.)

горњолужичкосрпски (Šoćić 2012: 36).

Било је, а свакако ће све више и бити Лужичких Срба који се не сматрају не-Немцима (Брозовић 1998: 175). Ипак, католички део Лужичких Срба (међу којима и интелигенција) веома тешко прихвата норму која им се препоручује, често је чак у јавним обраћањима и замењују немачким кодом. То сигурно није искључиво због поменутог односа према књижевном језику, већ зависи и од низа других фактора. Међутим, можда је дошло време да се у лужичкосрпским језицима приступи фазама евалуације и реконструкције норме, према схеми стандардизације коју нуди М. Радовановић (Radovanović 1986: 190). Процес планирања језика би морао бити заснован на живим дијалектима у степену који одговара одређеној заједници. Ова теза се може потврдити примером језичке реформе Ивара Асена који је након анализе проблематике успео да у тадашњем норвешком друштву (19. век) покрене ширу употребу књижевног језика са живом дијалекатском базом уместо наметнутог 400 година старог данског (Haugen 1987: 630). Корекција норме у складу с реалном језичком ситуацијом неизбежна је ако се жели успешно искористити и финансијски потенцијал, редовно обезбеђен од стране немачке владе, у оквиру актуелних процеса ревитализације (нпр. пројекат *Witaj*). Истина, не односи се ова потреба само на рационално искоришћавање материјалних услова. Језик код Лужичких Срба, као и у већини словенских (и не само словенских) средина, има најважнију улогу у формирању етничитета. Према резултатима истраживања Л. Еле из 1984. године 74% респондента и чак 91% из 1998. године сматра да управо језик сачињава најважнију компоненту њиховог етничког идентитета. На основу одговора 28 испитаника који су учествовали у сондажном истраживању током израде овог рада овај је став потврђен: језик је као најважнију компоненту лужичкосрпског етничког идентитета вреднован оценом 4,9 на скали од 1 (неважан) до 5 (веома важан). Од осталих чинилаца

обичаји/традиција оцењени су као важни (4,1), као и учешће у друштвеном животу (4), религија (3,6) и односи с другим словенским народима (3,6). Као мало важан је у овом испитивању оцењен фактор порекла (3).

Табела 7. Преглед важности компонената етничког идентитета према одговорима испитаника Лужичких Срба.

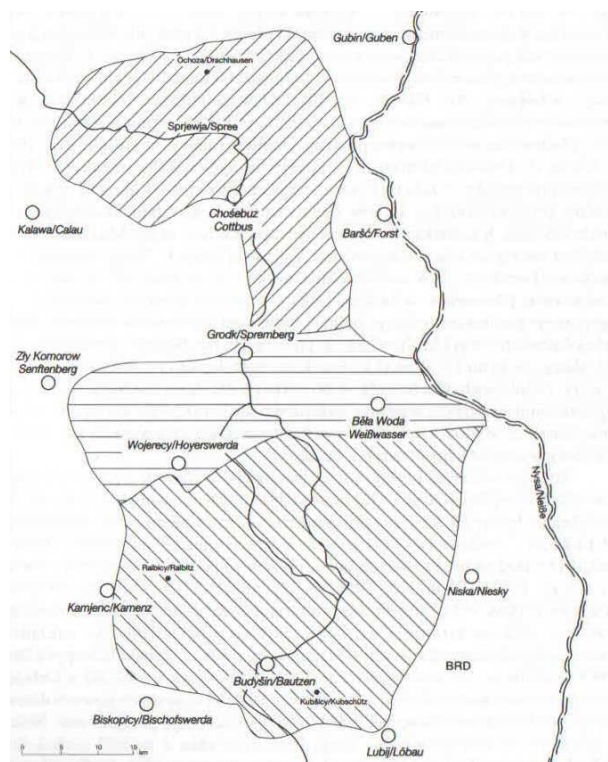
<i>компонента етничког идентитета</i>	<i>оцена 1 (неважан) – 5 (веома важан)</i>
језик	4,9 (веома важан)
обичаји/традиција	4,1 (важан)
учешће у друштвеном животу	4 (важан)
религија	3,6 (важан)
односи с другим словенским народима	3,6 (важан)
порекло	3 (мало важан)

Често се у складу с овом чињеницом у словенском мањинском контексту говори о језику као „примарном атрибуту и културној вредности” (Dudok 1975: 255), лингвоцентризму, па чак и својеврсном језичком национализму (Ela 2003: 8). Реконструкцијом норме и кодификацијом у исто време и на дијалектима католичког дела заједнице књижевни горњолужичкосрпски језик би можда много природније, једноставније, прешао из стадијума факултативног у стадијум облигаторног комуникативног средства. Резултат не би била нова варијанта горњолужичкосрпског и даље дељење и онако мале заједнице, већ комплетнија и тачна реакција на реалност.

Дуализам присутан у горњолужичкосрпској говорној заједници региструјемо и у доњолужичкосрпском језику. У овом случају, међутим, фактор

религије не игра скоро никакву улогу, већ само језичко-политички. Разлози постојања два лужичкосрпска стандардна језика, доњолужичкосрпског (користи се у Доњој Лужици, на југоистоку немачке савезне покрајине Бранденбург) и горњолужичкосрпског (употребљава се у Горњој Лужици, на крајњем истоку покрајине Саксонија), леже првенствено у географским одликама Лужице и административно-правној рашчлањености проистеклој из историјског развоја тог простора. У лужичкосрпском језичком региону разликују се иначе три дијалекатске зоне: 1. горњолужичка дијалекатска зона на југу, 2. доњолужичка дијалекатска зона на северу и 3. широка зона између две пређашње с прелазним дијалектима.

Мапа 4. Преглед лужичкосрпских дијалеката.

(Faska 1998)

У прелазној зони помешане су црте оба претходна простора, на чијој је основи настала велика количина посебних дијалеката. За дијалекатску основу горњолужичкосрпског језика узети су дијалекти околине Будишина (нем. *Bautzen*), код доњолужичкосрпског то је околина града Хоћебуза (нем. *Cottbus*). Разлике између две књижевне варијанте нису велике, али ипак постоје. У првом реду у питању је развој гутурала (длс. *gora, sněg* – глс. *hora, sněh*), африката *č/c* (длс. *cas, carny* – глс. *čas, čorny*) и *ć, dź/ś, ź* (длс. *šěło, źěd* – глс. *čěło, dźěd*), односно деклинационог система (длс. *dwa woza, wozoma*, глс. *dwaj wozaj, wozomaj*).

Књижевним варијететом доњолужичкосрпског језика служе се образоване особе или људи који су из професионалних потреба научили језик. Он се много више ослања на традицију писане речи, него на географске дијалекте, необавезна јавна комуникација скоро да не постоји (Faska 1998: 142), тако да интелигенција у међусобном надрегионалном контакту користи или књижевни језик или свој дијалекат. Осим тога, у облику у ком је постојао пре индустријализације и колонизације непосредно после Другог светског рата, језик брандембуршког дела Лужичких Срба се нажалост већ само документује за будуће генерације³⁷. Из тог разлога, језик комуникације у већини домена често остаје немачки. О овоме сведочи исповест Пјетша Петрика (Pěťš Petrik) из 2009. године: „Na Dolnych Łužycach, na naszym spotkaniach, zebraniach, w organizacjach i grupach mamy taki problem, że bardzo mało osób rozumie język łużycki i większość spotkań odbywa się w języku niemieckim“³⁸ (Dołowy-Rybińska 2011: 284). Старије генерације служе се језиком наученим код куће и дискриминисане су на одређени начин (донекле и

³⁷ Задатак који су на себе преузели сарадници Лужичкосрпског института (Serbski institut) у Хоћебузу.

³⁸ „У Доњој Лужици, на нашим сусретима, окупљањима, организацијама и групама, имамо проблем да веома мало људи разуме лужичкосрпски језик и већина сусрета одиграва се на немачком језику.“ (превод Д. С.)

својом вољом, одбијањем да науче нови књижевни у школама које су похађали), отежано им је праћење штампе, радија и телевизије. Њихов контакт са књижевном варијантом је веома редак. Разлози оваквог стања леже у великој мери и у честим интервенцијама на пољу планирања статуса језика у Доњој Лужици. Наиме, језичка политика комунистичког режима у периоду од 1949. до 1952. с Фредом Елснером (Fred Elsnar) на челу, уз свесрдну помоћ тадашње Домовине, тежила је приближавању два лужичкосрпска језика, „у корист“ горњолужичкосрпског. Ове интервенције (Faska 1998: 145-6) самим Лужичким Србима у Доњој Лужици деловале су наметнуто и извештачено (Faska 1998: 172-173). Ситуација није стављена под контролу ни после уједињења Немачке. Однос доњег и горњег дела Лужице је врло специфичан и условљен је историјским и административно-правним развојем. Северни део Лужичких Срба често се у том односу осећа подређеним и угроженим. О интензивном утицају горњолужичкосрпског језика, самим тим и у другим друштвеним сферама, на доњолужичкосрпски информисе Похонцова (Pohončowa 2000 и Pohontsch 2003). Овај социјални конфликт, као и онај између евангелиста и католика у оквиру горњолужичкосрпске заједнице још једном потврђују тезу Паустонове (1998) о оправданости поделе етничких заједница на доминантне и недоминанте, уместо класичне поделе на мањинске и већинске.

Питању хомогеног дуализма обе горњолужичкосрпске заједнице који, како смо видели, често дискриминисе њене припаднике, на овом месту је посвећена пажња с циљем указивања на чињеницу да у контексту мањинских језика планирање корпуса мора бити много флексибилније и вршено с већим осећајем за тренутно стање. О негативним последицама пуристичког приступа доношењу одлука у оквиру језичке политике говори и Дејвид Кристал (Kristal 2003: 156-161). Као илустрацију односа самих Лужичких Срба по овом питању може се навести

искуство ученице која је из основне школе прешла у Доњолужичкосрпску гимназију у Хоћебузу: „Ja som w rědowni jadnučka WITAJ-wuknica a znajom słowa, kenž druge wětšy part hyšći njejsu słyšali. Na Žylojskej šuli su glědali ceptarki wěcej na pšawe powědanje we wejsnej narěcy a na pšawe rozměše. Na gymnaziumje pak žiwa se wěcej na gramatiku a deklinaciju. Samo mójo powědanje, za kótarež su mě raz chwalili, se změstymi kritizěrujo. [...] Mej mamej zacuše, až njepšinawuknjomej wěcej wjele.“³⁹ (Norberg 2010: 109). Услед притиска који на њих наметнута коректност изазива, сами говорници свој језик означавају „лошим“ или га негирају у потпуности (Faska 1998: 143-4), чиме се само доприноси убрзавању замене језика.

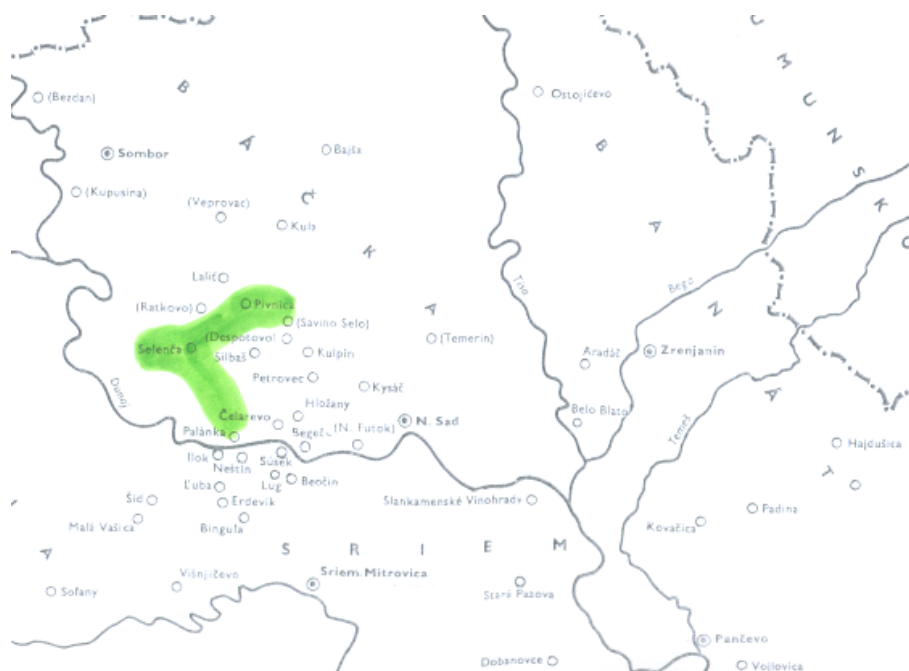
Словачки језик у Војводини је језик припадника словачке етничке заједнице који га користе и развијају као свој матерњи језик на територији Војводине већ више од 250 година. На основу својих истраживања из прве половине 20. века Јозеф Штолц (Štolc 1968: 30) констатује да је то дијалекатски уравнотежен језик, јужно-средњословачког типа, док је западнословачки тип присутан само у Пивницама, у католичком делу Селенче, делимично у Бачкој Паланци и на западу Срема у местима у која је популација из Селенче емигрирала⁴⁰. Међутим, у периоду након Другог светског рата интензивира се ковенргентни развој дијалекатских варијанти, долази до одређеног процеса удруживања под утицајем три фактора, по мишљењу М. Мијавцове (Мујавcová 2001: 12): 1. историјска припадност словачкој говорној заједници, 2. аутономност од словачке говорне заједнице и 3. контакт са другим варијететима у Војводини –

³⁹ „Ja сам у разреду једина из *Witaj* основне школе и знам речи за које други већином никада нису ни чули. У Жиловској школи су наставници више обраћали пажњу на течно говорење, које је могло да буде и на локалном дијалекту, као и на добро разумевање. У гимназији, пак, је већа пажња усмерена на граматiku и деκлинације. Чак се и мој говор, због којег су ме некада хвалили, сада критикује. [...] Нас две стичемо утисак да више не можемо ништа да научимо.“ (превод Д. С.)

⁴⁰ Удео источнословачког типа је минималан. Један од разлога би могло бити и то што се ови говори после Другог светског рата интерпретирају као део дијалекатске базе новог књижевног језика, војвођанског русинског.

мађарским, немачким, словачким дијалектима из разних региона Словачке, чешким (преко религијске литературе) и у највећем степену са српским (*lingua communis* на територији Војводине, а и шире). До мешања дијалеката долази на другачији начин него у Словачкој (Dudok 2008: 57) – раслојавање се у Словачкој врши више социјално, док се у Војводини још увек чувају географске одлике. Такође је у Војводини много већи утицај дијалекатских форми на књижевне него у Словачкој (слична се ситуација одиграва и у Србији), где је смер деловања супротан, тј. дијалекти су подложни променама под утицајем стандарда (Dudok 2008: 59).

Мапа 5. Преглед словачких дијалеката у Војводини.

(модификовано према Štolc 1968; означена су три насеља у којима је присутан западнословачки тип, у осталим насељима је јужно-средњословачки тип; у заградама су места у којима Slovaci више не формирају компактну заједницу)

Мирослав Дудок (2006) означава језик војвођанских Словака енклавним⁴¹, и разликује га од језика дијаспоре по његовој етничкој и културној компактности. Констатује да му је у словачкој лингвистичкој средини посвећивано мало пажње, пре свега са становишта дијалекталних проучавања (Dudok 2006: 8). Описује га као „Najživotáschopnejšia slovenská enklávna i diasporálna slovenčina, rozvíjajúca sa ako diverzifikovaný jazyk s pluricentrickými charakteristikami v rámci verejných komunikačných sfér a interpersonálnej komunikácie a s výrazným citom pre diglosiu; úplne rozvinutá školská sieť od predškolských ustanovizní po vysokoškolské vzdelanie, členitá vydavateľská sieť, verejnoprávna a súkromná sieť rozhlasových a televíznych vysielaní regionálneho (vojvodinského) a miestneho charakteru, čulá divadelná ochotnícka a profesionálna činnosť (jediné slovenské profesionálne divadlo za hranicami Slovenska), vybudovaná vedeckovýskumná infraštruktúra zamierená na jazykovo-etnické parametre atď., vo Vojvodine zrovnoprávnený jazyk verejnej komunikácie.“⁴² (Dudok 2006: 12). М. Дудок још деведесетих година прошлог века примећује да језичку ситуацију словачког у Војводини карактерише велика разноврсност форми и варијетета, уз одређене процесе паралелне са развојем у Словачкој (пре свега у вези са модернизацијом језика) ојачане интерферентним појавама (Dudok, 1995: 225). Међутим, према његовом мишљењу, у словачком језику у Војводини се одигравају језички и ванјезички процеси који су у

⁴¹ Термин *enklávna slovenčina* за означавање словачког језика у Војводини одомаћен је код војвођанских словакиста, упореди још и Мујавцова 2001.

⁴² „Најжиталији словачки енклавни и дијаспорални језик, који се развија као диверсификован језик са плурицентричним тенденцијама у оквиру јавних комуникативних сфера и интерперсоналне комуникације, са изразитим осећајем за диглосију; потпуно развијена школска мрежа од предшколских установа до факултетског образовања, артикулисана издавачка мрежа, јавна и приватна мрежа радио и телевизијског емитовања регионалног (војвођанског) и локалног карактера, жива позоришна аматерска и професионална активност (једино словачко професионално позориште ван граница Словачке), изграђена научно-истраживачка инфраструктура усмерена на језичко-етничке параметре, у Војводини равноправни језик јавне комуникације.“ (превод Д. С.)

потпуности различити од оних у матерњој заједници или су другачијег обима (Dudok 2008: 116). До међугенерациске замене језика још увек није дошло, али је све већа разлика између узуса у Словачкој и у Војводини.

Почетком друге половине прошлог века, након интензивираних истраживања после Другог светског рата, преовладало је мишљење да словачки језик у Војводини поседује само дијалекатску и књижевну форму (Dudok 1967, Štolc 1968). Међутим, већ 1975. године Данијел Дудок примећује да би дијалекатска основа војвођанских Словака била добар ослонац за књижевни језик и да у усвајању, изградњи и функционалном коришћењу словачког књижевног језика у војвођанском контексту треба полазити од ових дијалеката (Dudok 1975: 262-3). Марија Мијавцова осамдесетих година примећује да „Vývin slovenského jazyka vo vojvodinskom prostredí v posledných desaťročiach smeruje však k väčšej diferenciácii, než to bolo v minulosti. Jednak sa dejú dosť závažné zmeny v nárečiach, jednak spisovná forma sa začala vnútorne členiť“⁴³ (Мијавцова 1987: 170). Ове промене она објашњава утицајем ванјезичких фактора, развојем улога и услова двеју основних форми словачког језика и саме комуникације која се на њима одиграва. Резултат тих промена је нова језичка форма коју назива „субстандардна форма књижевног језика“ (Мијавцова 1987: 172)⁴⁴. Дефинисана је у првом редом својом јасно одређеном друштвеном функцијом, затим реализацијом у усменом и писаном облику у јавним комуникативним сферама, док је са лингвистичког

⁴³ „Развој словачког језика у војвођанској средини последњих деценија иде у смеру веће диференцијације него у прошлости. Дешавају се како озбиљне промене у дијалектима, тако се и књижевна форма почела изнутра раслојавати.“ (превод Д. С.)

⁴⁴ У овом контексту нешто касније Мијавцова почиње да употребљава термин „bežná hovorená slovenčina“ (Мијавцова 2006: 170) и објашњава га као „...slovenčina, ktorú používame pri bežnom dorozumievaní, a to hlavne v tzv. súkromnom styku, teda v kruhu rodiny, v kruhu svojich známych, v neoficiálnom styku na pracovisku a pod.“ – „... словачки језик који користимо у уобичајеној комуникацији, углавном у tzv. приватном контакту, тј. у кругу породице, у кругу својих познаника, у неофицијалном контакту на радном месту и сл.“ (превод Д. С.)

становишта одликује мешање књижевног језика и дијалекта, а такође и контактнoг језика у обиму који је непознат словачком језику у Словачкој са становишта језичке културе у матичној заједници. Професор Јозеф Штолц, проучавалац словачких дијалеката у Војводини (Štolc 1968) у приватној преписци са Маријом Мијавцовом каже: „Podľa môjho názoru vy musíte používať slovenčinu 'vlastnej redakcie' (ako som to už bol pripomenul). Miera čistoty našej slovenčiny nemôže byť mierou vášho úzu a vašich potrieb. Princípy čistoty vychádzajú u nás z iných historických a spoločenských okolností. Vy ich nemôžete aplikovať, lebo okolo seba máte celkom inú spoločnosť a iné jazyky ako my. [...] To bude slovenský jazyk v dolnozemskej redakcii“⁴⁵ (Мујавцова 2006: 7). Марија Мијавцова, на основу свог дугогодишњег искуства преданог словакисте, сама констатује да су припадници словачке говорне заједнице у Војводини свој књижевни језик увек сматрали нераздвојивим делом словачког језика у Словачкој (Мујавцова 2006: 14), али да ситуацију словачког језика карактерише и мањак комуникативних сфера у којима би се словачки у Војводини могао реализовати у односу на матично друштво. Осим тога, сматра да се словачки у новије доба у Војводини примењује и у таквим комуникативним сферама које су раније биле покривене српским/српскохрватским језиком. То значи да словачки у Војводини карактеришу две противуречне тенденције: с једне стране он покушава да достигне ниво словачког књижевног језика у Словачкој, док с друге стране настоји да се прилагоди новим условима насталим у војвођанском окружењу. Као резултат такве ситуације је чињеница да се „Takto sa tu spisovná slovenčina dnes začína vyznačovať aj niektorými svojskými

⁴⁵ „Према мом мишљењу, ви морате да користите словачки језик 'сопствене редакције' (као што сам то већ споменуо). Мера чистоће нашег словачког језика не може бити мера вашег узуса и ваших потреба. Принципи чистоће проистичу код нас из другачијих историјских и друштвених околности. Ви их не можете примењивати, јер око себе имате сасвим друго друштво и друге језике него ми [...] То ће бити словачки језик у доњоземској редакцији.“ (превод Д. С.)

črtami, v dôsledku čoho sa začína do istej miery líšiť od spisovnej slovenčiny na Slovensku⁴⁶ (Myjavcová 2006: 15).

У последњих двадесетак година се управо из горе наведених разлога развија и теорија о словачком као плурицентричком језику, „vd'aka charakteristickým etnokultúrnym, komunikačným, pragmatickým, regiolektálnym a podobným vektorom“⁴⁷ (Dudok 2002a: 44). У оваквој концепцији се енклавни, војвођански словачки интерпретира као специфичан пресек, на њега се гледа као на „...mediteránnu, balkánsku, suborientálnu a či panónsku ap. sociokultúrnu varietu“⁴⁸ (Dudok 2000: 63). Није нимало случајно што се овакав приступ развио баш међу војвођанским Словацима, на подручју који је донедавно у свету представљао јединствени случај са полицентричком стандардизацијом у границама исте државе (СФРЈ). Концепција плурицентричног устројства словачког језика односи се на све врсте комуникације, како дијалекатску тако и књижевну, па и свакодневну јавну комуникацију. При формирању језичког идентитета заједнице на основу једне од варијанти словачког до изражаја у први план избијају социјална и симболичка функција језика (Dudok, 2008: 46).

На основу изнетог, може се закључити да је однос вернакулара и књижевног варијетета који примећујемо код Лужичких Срба карактеристичан у великој мери и за говорну заједницу Словака у Војводини. „Vo Vojvodine spisovnú normu slovenčiny rešpektuje v celej jej šírke iba časť jazykovo a filologicky vzdelanej populácie“⁴⁹ (Dudok 2008: 147). Дуализам који је присутан у војвођанској словачкој

⁴⁶ „Тако се овде књижевни словачки језик данас почиње одликовати неким сопственим одликама, што за последицу има то да се до одређене мере почиње разликовати од књижевног језика у Словачкој.“ (превод Д. С.)

⁴⁷ „захваљујући карактеристичним етнокултурним, комуникацијским, прагматичним и региолектским векторима“ (превод Д. С.)

⁴⁸ „медитерански, балкански, суборијентални или панонски и сл. социокултурни варијетет“ (превод Д. С.)

⁴⁹ „У Војводини књижевну норму словачког језика поштује у целој њеној ширини само део

говорној заједници резултира све мањем интересовањем за књижевну варијанту језика, чак и уздржаношћу према њему (Мујавцова 2006: 41). Самим тим, неминовно долази до појаве релативизације појма матерњег језика, много уочљивије код мањинских него код већинских заједница, што директно угрожава виталност језика. С тим у вези је и један од најозбиљнијих проблема са којима је данас словачки језик у Војводини суочен – опадање броја говорника. Разлоге овог неповољног развоја и даљег раслојавања⁵⁰ словачког језика у Војводини професор Мирослав Дудок (2006: 14) види, између осталог, у нетолеранцији већине с једне стране, али и неразумевању лингвистичког естаблишмента за проблеме енклавног словачког језика. И у овом случају, суочени смо са потребом реevaluације приступа језичких планера. Неадекватна корпусна политика доводи до давања предности доминантном језику, што Мирослав Дудок (2006: 66) илуструје примером из периода тзв. Закона о удруженом раду, и закључује да корисници језика у случају смањења информативности и комуникативности експлицитно створених језичких облика дају предност доминантном језику, приближавајући се на тај начин замени језика.

Још неколико речи о словачкој језичкој политици у Војводини. Марија Мијавцова је 1982. године карактерише као неорганизовану и несистемску те истиче потребу да се при њеном прављењу неизоставно буде у контакту са словачком лингвистичком заједницом, никако изоловано (Мујавцова 2006: 45). Већ почетком овог столећа она оцењује да међу Словацима у Војводини влада „úplný nedostatok našej vnútroetnickej jazykovej politiky“⁵¹ (Мујавцова 2006: 123), тако да

популације који је језички и филолошки образован.“ (превод Д. С.)

⁵⁰ Код језика у мањинском положају, степен дијалектске и друге раслојености је иначе већи, нпр. код Кашуба (Dołowy-Rybińska 2011: 439), код Словенаца у прошлости у оквиру Аустроугарске монархије и сл.

⁵¹ „потпуни недостатак унутаретничке језичке политике“ (превод Д. С.)

се међу припадницима словачке лингвистичке заједнице све више гласова за потребом нове концепције словачког језика као мањинског језика у Војводини (Мујавцова 2006: 145). Ова констатација се у ширем контексту односи и на језичку политику у читавој Војводини, која се последњих година сусреће са критиком социолингвистичке јавности, нарочито у образовном сегменту. Наиме, иако Закон о заштити права и слобода националних мањина (Закон 2009) гарантује образовање на језику мањине, и „не искључује обавезно учење српског језика“ (члан 13 став 4), ова одредба се примењује у различитом интензитету. Настава српског као другог језика у оквиру образовних програма мањинских језика подразумева само два часа недељно српског, што ствара основу за појаву суптрактивног билингвизма, тј. ниског нивоа компетенције у српском језику. Припадници мањине наилазе на проблеме с наставком школовања или налажењем посла, стога чак и одустају од програма за своју заједницу (Filipović 2009: 66). О негативним странама језичке политике у Војводини Јелена Филиповић још каже: „Od početka osamdesetih godina prošlog veka, manjinski jezici obaveznim nastavnim programom nisu predviđeni za učenike koji nisu pripadnici regionalnih zajednica, a žive u etničkim mešovitim sredinama. Drugim rečima, deca srpske nacionalnosti ni u jednoj višejezičnoj sredini nemaju mogućnosti da u formalnom obrazovnom sistemu uče neki od jezika regionalnih zajednica (sem u okviru fakultativne nastave koja se sprovodi bez jasno definisanih i sistematizovanih nastavnih planova i programa)“ (Filipović 2009: 65). Уз недостатак концепта образовне политике иде и недостатак језичких помагала: речника, правописа, приручника о контакту мањинског са српским, што у војвођанском словачком контексту бележи Мијавцова (2006: 141). Осим тога, у школама које воде наставу на словачком језику уџбеници су преведени са српског на словачки за поједине предмете, али за стране језике и латински су на српском. Језик посредник је у овом случају српски, тако да долази до ситуација да

наставник Словак предаје енглески на словачком језику, али из српског уџбеника (Мујавцова 2006: 154). Чињеницу непостојања адекватних дидактичких материјала и помагала потврђује и Ј. Филиповић (Filipović et al. 2007: 10), истичући при том као један од главних проблема и недовољну компетенцију наставног особља. У ситуацији војвођанског словачког ово се тиче способности наставника и учитеља да својим ученицима на одговарајући начин пренесу комплексност односа како између српског као доминантног и словачког као мањинског у друштву којем живе, тако и књижевног словачког и свакодневног словачког на којем комуницирају са својом најближом околином.

Југословенско друштво је у прошлости имало искуства с овим питањима у много већој мери него већина осталих европских и светских заједница. Што се модела образовања у вишејезичним срединама тиче Л. Генч (Göncz 1991) полазећи од теоретских достигнућа Скутнаб-Кангас (1991), представља решење за југословенску заједницу: уколико се жели очувати двојезичност региона/система, треба образовање базирати на програмима који подстичу двојезични развој – програмима тзв. урањања у други језик и утопијским двојезичним програмима (Göncz 1991: 205).

Табела 8. Модели образовања у вишејезичним срединама према Л. Генчу.

Једнојезично образовање (настава на једном језику) које подстиче развој једног језика	Једнојезично образовање (настава на једном језику) које подстиче двојезични развој
Двојезично образовање (настава на два језика) које подстиче једнојезични развој	Двојезично образовање (настава на два језика) које подстиче двојезични развој

(Göncz 1991)

Имајући у виду чињеницу да је „education has been a determining factor in the evolution of the linguistic minorities“⁵² (Meeus 1987: 742), било би од велике користи отворити дискусију о резултатима досадашњег процеса и усвојити нову стратегију ако се жели постићи толико често прокламовани плурилингвизам и плурализам у свим сферама савременог друштва.

Наизглед секундарна појава из перспективе језичке културе, али веома интересантна са становишта еколингвистике је појава употребе словачког језика од стране Несловака⁵³ на коју упозорава Мијавцова већ почетком 80-их година прошлог века (Мујавцова 1987: 92, Мујавцова 2006: 41). Они такође припадају словачкој војвођанској говорној заједници, а има их сразмерно постотку Несловака говорника словачког у Словачкој (Dudok 2008: 147). Војводина је погодно тло за овакву појаву, будући да се сматра једном од највећих миграционих области на територији бивше Југославије, због честих промена етнодемографске структуре, условљене развојем историјског и друштвено-економског дискурса (терезијанска колонизација, етничка политика Хабсбуршке монархије, а затим и Аустроугарске, добровољна и недобровољна премештања – у неколико наврата – становништва у другој половини 20. века). О присуству бројног алохтоног становништва сведоче имена насеља Ловћенац, Маглић и др. 1981. године је у Војводини живело скоро 410000 досељеника из других југословенских република, док официјелни подаци из 1996. говоре о 250 000 избеглица из Хрватске и БИХ. Како би се што боље разумео овај облик билингвизма треба поћи од концепције Ј. Шћефањика (Štefánik 2000) према којој се билингвизам као специфичан тип језичке праксе и језичке компетенције корисника интерпретира кроз призму

⁵² „образовање је било одлучујући чинилац у еволуцији језичких мањина“ (превод Д. С.)

⁵³ Термин преузет од Марије Мијавцове у опозицији говорник словачког језика/припадник етничке заједнице контра припадник друге етничке заједнице који је на одређен начин укључен у језички контакт.

свакодневног језичког контакта и односи се на конкретну говорну заједницу. Иако је испитивање ове појаве извршено само парцијално и првенствено теоретски (Sokolović 2005), може се рећи да је реч о комбинованом типу природног билингвизма⁵⁴ и културног (школског) несловачко⁵⁵-словачког билингвизма са симетријом у језичкој пракси (за разлику од асиметрије на колективном нивоу, много чешћој појави у мањинском контексту) и у мери владања језиком. Покушавајући да пружи одговор на питање који облик словачког језика они усвајају, како то утиче на њихов примарни код итд. Вјера Новотна у свом истраживању (Novotná 2009) примењује квалитативне методе истраживања: посвећује се анализи комуникације у четири предузећа (три из Старе Пазове и једног из Београда), уз употребу упитника и интервјуа, истражујући однос словачког и српског код овог типа говорника. Долази до закључка да словачко-српски билингвизам код ових особа настаје из ванјезичких разлога и да је мотивисан индивидуално. Тако су на пример код њеног саговорника Саше К. разлози регионално- и локалпатриотске природе – „Cítim sa ako Pazoučan, aľebo ako Vojvodžan. Slovensky viem, takto, pazousky“⁵⁶ (Novotná 2009: 84), док је у случају Дејана С. (Novotná 2009: 85) мотивација углавном пословне природе, због честих контаката са словачким партнерима.

На крају овог поглавља још једном ћемо се накратко вратити на појаву диглосије унутар мањинског језика и на то какве последице има по његову кондицију и положај. Диглосно стање говорне заједнице није ретка појава ни код других словенских мањинских заједница, на пример код Кашуба. Лингвисткиња

⁵⁴ Мирослав Дудок природни билингвизам види као прагматичку неопходност и говорну реакцију на социокултурне и комуникационе подстицаје (Dudok 2002b: 55).

⁵⁵ Пре свега српског, пошто су Срби апсолутна већина на подручју Војводине, али Мијавцова (2001: 16, 85) помиње и друге језике.

⁵⁶ „Осећам се као Пазовчанин или као Војвођанин. Словачки знам, овако, пазовачки.“ (превод Д. С.)

која се бави кашупским језиком, Хана Макурат, сматра да тренутно не постоји један кашупски језик, већ најмање два, које би требало одвојено проучавати (Dołowy-Rybińska 2011: 448). Прва је ненормализована варијанта кашупског језика, то јест његови дијалекти којим се служе Кашуби у свакодневном животу. Други је нормализовани, општи, често звани кашупски књижевни језик⁵⁷. Иако језици који се на овом месту пореде имају различите статусе, изгледа да се у свим случајевима сусрећемо са нечим што се може назвати парадоксом стандардног језика у мањинском контексту – неопходност постојања стандардног (пре свега писаног) облика језика с једне стране од кључног је значаја за одржавање језика, с друге негативно утиче на развој говорне заједнице, ако се однос према њему интерпретира као вештачки и наметнут. Ову чињеницу треба имати на уму приликом сваке анализе и доношења одлука на пољу језичког планирања у оквиру мањинске говорне заједнице. Уколико су угрожени књижевни варијетети, приступ са традиционалног становишта добро/лоше може бити погубан. Треба трагати за активним варијететима и на њима заснивати реконструкцију норме која у овом контексту мора бити много флексибилнија. Језиком екологије речено: равнотежа подразумева здраве односе не само међу доминантним и рецесивним елементима, већ и међу самим јединицама угрожене структуре.

⁵⁷ Код Кашуба је тек 1996. дошло до договора по питању стандардизације ортографије, тек од 2006. институционализована је језичка политика, за њу је одговоран Савет за кашупски језик (у чији састав улазе: Комисија за стандардизацију и нормализацију, Образовна комисија и Комисија за медије и администрацију).

5.6. Симбиоза одређеног језика са другим семиотичким системима у међуетничким и међујезичким контактима

Носиоци језичког контакта и активни учесници у његовом развоју су сами говорници (Вайнрайх 2000: 22), будући да они сами одлучују о избору одређеног кода у конкретној ситуацији. Међу кључне факторе који доприносе језичком контакту спадају (према Wei 2000: 2-3): политика (политичке одлуке које доводе до колонизације, анексије, пресељавања и слично), природне непогоде (глад, поплаве, вулканске ерупције и друго), религија (миграције изазване верским репресијама), култура, економија (миграције за бољим животом), образовање (једини пут ка знању је познавање доминантног/страног језика), технологија. Језички контакт је истовремено и језички конфликт који се такође не одиграва међу језицима, већ међу појединцима. Овај конфликт је најчешће изузетно оштар, пошто се малобројне групе добровољно препуштају асимилацији. Постоје различите врсте језичког конфликта (Nelde 1988: 79), а конфликт око језика је понекад само врх леденог брега (етничких, економских, класних тензија). Појава диглосије код словенских језика у мањинском положају, која је у претходном поглављу разматрана у оквиру једног језичког система, у овом сегменту рада биће проширена на ситуацију у којој се два или више језика у контакту налазе у односу комплементарне функционалности, тј. по такозваној проширеној дефиницији Џ. Фишмана (Fishman 1967).

Као што је већ било речи, лужичкосрпска заједница у Немачкој представља мањинску билингвалну говорну заједницу. Немачка језичка и образовна политика, повезана са ширењем комуникативних потреба и с мобилношћу људи довела је до тога да је већ од почетка 20. века у потпуности завладала двојезичност (Faska 1998: 75). Зато је утицај немачког језика на лужичкосрпске језике видљив на свим

језичким нивоима, гледано како из синхронијске, тако и дијахронијске перспективе. Уз контакт са енглеским језиком (али поново посредно, преко немачког) у савремено доба, треба поменути и снажан утицај чешког језика. Почев од половине 19. века у многим областима језички планери водили су се решењима из чешке средине. Тако је, на пример, првобитно писмо, готица, замењено латиницом адаптираном по чешком узору. Улога суседних словенских језика и истицање заједничког словенског језичког порекла нарочито су актуелни у последњих неколико година. У придруживању Европској унији више земаља бившег Варшавског пакта, међу којима су и Чешка, Пољска и Словачка, уочен је потенцијал (економски, културни, политички, цивилизацијски) лужичкосрпског народа као „посредника“ између две стране – Запада и Истока Европе. Ову улогу потврђују и резултати сондажног истраживања у коме су односе с другим словенским земљама у оквиру компонената лужичкосрпског идентитета респонденти оценили као важне – 3,6 на скали од 1 (неважно) до 5 (веома важно).

Говорницима словенских језика лужичкосрпски говори се, пак, на фонолошком плану чине веома германизованим (често се међу Словенима може срести став „као да Немац лоше говори чешки“). Утицаји немачког на свакодневни језик, говорни и писани, на нивоу флексије минимални су, највише их је на лексичком и синтаксичком нивоу. Адвербијализација префикса (*čahnyć horje* према нем. *aufziehen* уместо *wučahnyć*, што је чешћи случај у словенским језицима), употреба личне заменице за средњи род као „фиктивног“ субјекта према немачком моделу (*wono mjerznje* према *es friert*), аналитички футур код глагола свршеног вида (*budu pohladać, budu wustupić* уместо *pohladam, wustupju*), грађење пасивних облика са глаголом *wordowaś* (од немачког *werden*) уместо са глаголом *być* – само су неки од примера који лужичкосрпске језике разликују од осталих (западно)словенских језика.

Прилично често се у савременим стандардним лужичкосрпским језицима приликом творбе нових лексичких јединица окреће калкирању с немачког. При том се речи састоје углавном од словенских елемената, али се граде према одговарајућем немачком обрасцу. Творба оваквих калкова била је масовна појава после 1945. године и траје и данас. То су на пример овакве лужичке речи: *produkciske drustwo* од *Produktionsgenossenschaft* (производно удружење), *pomnikoškit* од *Denkmalschutz* (заштита споменика), *dźěłowobstaranska naprawa* од *Arbeitsbeschaffungsmaßnahme* (средства за обезбеђивање запослења), *wumjezować* од *ausgrenzen* (разграничавати), *datowa banka* од *Datenbank* (база података) и др. Овај начин творбе према немачком обрасцу условљен је социолингвистичким односима. Нови појмови позајмљују се углавном из доминатног језика већине, немачког. С обзиром на двојезичност Лужичких Срба лужички лексички неологизми се у већини случајева граде на основу немачких еквивалената узетих као образац.

Лужички језици усвајају такође и интернационализме, међутим они се употребљавају по узору на немачки језик. Ти интернационализми и у немачком су углавном позајмљени из енглеског или француског језика. На пример, *komunikej*, *parkowanje*, *hot dog*, *jeansy*, *aids* итд. Међутим, у неким случајевима без обзира на снажан утицај немачког лужичкосрпски језици нису при грађењу речи изгубили традиционалну везу са суседним словенским језицима. Тако су за означавање телевизије/телевизора као узор послужиле чешке или пољске именице, а не немачке. Реч је о комбинацији грчког корена *tele-* и латинске лексеме *visio*. У складу с тим у лужичким језицима ови појмови именују се речима *telewizija* и *telewizor*.

Словаци у Војводини такође представљају мањинску билингвалну говорну заједницу. Од самог доласка у Војводину били су у природном контакту са више

језика. Андреј Мраз (Mráz 2004: 187) наводи следећи коментар словачког новинара с краја 19. века о становницима банатског села Јаношик (познатог и под именом Словачки Александровац, а раније и Šándor): „Šándorci hovoria plynne: maďarsky, rumunsky, srbsky a mnohí i nemecky.“⁵⁸, желећи да истакне интензитет утицаја разних култура на словачку заједницу у Војводини. Најинтензивнији контакт је са српским језиком, језиком *lingua communis* на просторима Војводине од периода сеоба, неопходан у комуникацији како с члановима српске заједнице, тако и с припадницима других заједница.

Мирослав Дудок сматра да се данашњи словачко-српски билингвизам код највећег дела Словака у Војводини одликује билингвизмом без диглосије. „Najstaršia generácia ovláda dva jazykové kódy, ale na úrovni bežne hovoreného jazyka. Stredná a mladšia generácia je bilingválno-diglosná: ovláda slovenčinu i srbčinu v ich rozličných varietách. Najmladšia generácia je síce bilingválna, ale ešte nie aj diglosná“⁵⁹ (Dudok 2002b: 57). Утицај таквог билингвизма приметан је на више нивоа, а огледа се у недовољној језичкој компетенцији у књижевном варијетету, интерференцији и прекључивању кодова, условљеним и многим факторима из ванјезичког контекста (нпр. заједнички система денотата), затим у проблемима контактне полисемичности (*Dostal som od šéfa odkaz*) и контактне хомонимије (*My sme isto Slováci, Tento zákon už neváži, Liečim sa v bani*)⁶⁰ итд.

Чињеница да је сам словачки књижевни језик одређена врста прелазног стадијума између западних и јужних словенских језика од великог је значаја за

⁵⁸ „Становници Шандора говоре течно мађарски, румунски, српски, а многи и немачки језик.“ (превод Д. С.)

⁵⁹ „Најстарија генерација влада двома језичким кодовима, али на нивоу свакодневног говорног језика. Средња и млађа генерација је билингвално-диглосна: влада словачким и српским језиком у њиховим различитим варијететима. Најмлађа генерација, иако билингвална, још увек није диглосна.“ (превод Д. С.)

⁶⁰ Примери преузети из Мујавсовá 1996, у дословном преводу са књижевног словачког: Добио сам од шефа *поруку*, Ми смо *сигурно* Словаци, Овај закон више *нема тежину*, Лечим се у *руднику*.

развој самог словачког језика у Војводини, који много брже и природније активира елементе српског кода у својој структури, као генетски сродног. Стога двојезични Словаци у Војводини такође нису способни да до краја разликују системе два језика које користе наизменично у складу са комуникативном ситуацијом (Мујавцова 2006: 96), што се нарочито негативно одражава на употребу словачког књижевног варијетета. Такви говорници означавају се често и као дијагонални билингвални говорници (према Wei 2000), као особе које су билингвалне у некњижевном језику или дијалекту и књижевном језику страног језика.

Последицама контакта словачког са српским језиком у Војводини нарочито се бавила Марија Мијавцова и обраћа пажњу на следеће карактеристике контактне варијанте словачког која као резултат тог контакта настаје (Мујавцова 2006: 21-26): 1. коришћење словачке лексичке јединице са новим семантичким садржајем – *obecny* у значењу општински, *zhromaždenie* у значењу скупштина, *pracovné spoločenstvo* у значењу радна заједница (реакција Словака из Словачке на ове изразе је „То је словачки, али ја то не разумем“), 2. коришћење из групе словачких синонима оног члана који је најближи српском – *môže sa uzavriet* уместо *možno uzavriet* како би било у Словачкој, 3. коришћење код такозваних међујезичких хомонима елемента са српским семантичким садржајем, 4. калкирање на морфематском нивоу или на нивоу речи као делова вишесложних израза, 5. преузимање, увоз српских лексичких јединица, 6. разлика у коришћењу страних, међународних речи, интернационалне лексике.

Одликама контактног словачког своју пажњу посвећује и М. Дудок (2008). На фонетском нивоу примећује задржавање разлике између сонаната *l* и *l'*, која се у самој Словачкој изједначава у корист првог, док у Војводини и румунском Банату у коме такође живе Словаци „...sa prejavuje ako výrazný jazykový identifikátor a

vektor jazykovej identity“⁶¹ (Dudok, 2008: 49), па се чак бележи и појава „хипермекоће“, тј. палаталног изговора сегмената страног порекла (нпр. *telefón* као *te'efón*). Монофтонгизација је присутна као и у Словачкој (*môžem* у *môžem*, *môj* у *mój*), ојачана утицајем контактнoг српског језика. Одржавање квантитета слога – опозиције дуг/кратак самогласник – доследно је, за разлику од ситуације у Словачкој где је квантитет много нестабилнији. Дешава се и да се, највероватније под утицајем српског, продужава слог који је иначе кратак у књижевном словачком: *kávka/kavka*, *liga/liga*, *katastrófa/katastrofa* (Dudok 2008: 125). На морфолошком плану, на којем иначе има најмање промена у односу на књижевни словачки, М. Дудок бележи прелаз из класе промене именица *kost' у dlaň* (Dudok 2008: 49) и изразиту маскулинизацију (*ten auto*, *ten esej*). Синтаксички ниво одликује пре свега петрификација инструментала (Dudok 2008: 134), тј. већа употреба номинатива за означавање временски актуелизоване карактеристике – *Môj syn je profesor* уместо *Môj syn je profesorom*. На лексичком нивоу промене су најинтензивније. Дудок контактне лексичке елементе сврстава у четири групе (Dudok 2008: 138-139): 1. стране речи које недостају у комуникацији у Словачкој (*amandement*, *mandatár*, *kontracepcia*), 2. стране речи с помереним значењем или у различитим текстуалним условима (*leader* и *lider* као политички термин), 3. стране речи са различитим језичко-граматичким параметрима, 4. стране речи са једнаким значењем као у Словачкој.

Ако упоредимо симбиотске односе између живих бића с једне стране и језика у контакту с друге, можемо приметити велике сличности у механизмима адаптације. Неминовност прилагођавања околини у међујезичком контакту манифестује се, међутим, много чешће „на уштрб“ мађинског језика. Неке од словенских говорних заједница, у одређеном тренутку свог развоја, биле су

⁶¹ „...делује као изразити језички идентификатор и вектор језичког идентитета.“ (превод Д. С.)

суочене са вишеструким контактом. Тако су се Кашуби до 19. века служили са чак четири језика: кашупским и нисконемачким у свакодневној комуникацији и приватној сфери, високонемачким као језиком администрације, судова, војске, економије и политике, те евангелистичке и делимично католичке цркве и на крају пољским као језиком јавне сфере, пре свега католичке цркве, културног и економског живота, штампе. У сваком од тих контаката кашупски је био принуђен да се адаптира према доминантном језику, како би у новонасталом окружењу био у стању да своју егзистенцију пренесе на следећа покољења говорне заједнице.

5.7. Врсте комуникације, домени употребе и друштвене функције језика

У мноштву категоризација домена употребе језика, појединачних сегмената социјалне мреже у којима функционишу припадници одређене говорне заједнице, којима се оперише у социолингвистичком миљеу (Šatava 2001: 70-71, CEFRL 2001: 14-15, Вучина Симовић/Филиповић 2009: 47-51) у овом делу раду биће коришћен инвентар домена које предлаже пољски лингвиста Височањски (Wysoczański 1999: 69): 1) домен свакодневних контаката (породични, професионални, суседски и сл., кореспонденција, телефонски разговори); 2) домен образовања (на свим нивоима образовног система); 3) научни домен (институције и научна друштва, академије и институти, музеји, библиотеке итд.), 4) информациони домен (новине, часописи, телевизија, радио, плакати, билборди, путокази и остали саобраћајни натписи и сл.); 5) домен представа (позоришних, филмских); 6) црквени/обредни домен (литургије, исповест, молитве); 7) домен услуга (трговина, саобраћај, медицина); 8) публицистички и уметничко-књижевни домен; 9) правосудни домен (суђења, истраге и др.); 10) административни и војни домен; 11) домен иностране

репрезентације језика и међународне употребе (нпр. у дипломатским представништвима). Приликом разматрања коришћења језика у одређеној сфери такође се узима у обзир и чињеница да ли је реч о комуникацији у малим групама, или јавној и масовној, као и то коју функцију језик има – обавезну, факултативну, додатну, интегративну, сепаративну, симболичну итд.

Слика 1 и 2. Употреба лужичкосрпског у Горњој и Доњој Лужици (Хоћебуз и Будишин).

Једна од првих ствари коју ће страни посетилац Лужице приметити су двојезични натписи на објектима од јавног значаја. Ту нажалост употреба лужичкосрпског у већини случајева престаје, нарочито у већим местима⁶². До 1945. године лужичкосрпски није био ни на који начин званично признат, употребљавао се само делимично у школи и цркви. После Другог светског рата прешао је из стадијума факултативног комуникацијског средства у обавезно. Основне уставно-правне одреднице за заштиту лужичкосрпског језика налазе се у Уставима покрајина Саксоније и Бранденбурга, додатно су регулисане Законом о правима Лужичких Срба у Слободној држави Саксонији из 1999. године и другим

⁶² Ова чињеница нарочито излази у први план у Будишину, административном и културном центру Лужичких Срба, у којем чак и у највећем броју локала које носе лужичкосрпске називе и своју рекламу базирају на лужичкосрпској традицији не можете добити одговор на том језику.

правним прописима. У Саксонији лужичкосрпски има статус службеног језика, може се користити у судовима и администрацији. Овај статус је данас само теоретски, јер је језик угрожен више него икад и сваким даном има све мање говорника. Највише се користи у породичном и црквеном домену, касније у домену образовања, много слабије у административном. Као и код других заједница које се налазе у сличном положају, језик се користи искључиво у приватним и породичним односима, у јавној комуникацији игра секундарну улогу – ограничена је на књижевност, позориште, одређене масмедије, поједина удружења и институције.

Табела 9. Употреба лужичкосрпског језика у свакодневној комуникацији.

употреба лужичкосрпског (у %)	није могућа	могућа је и примењује се	могућа је, али се не примењује
код зубара	72	15	13
на бензинској пумпи	49	37	14
у полицији	83	13	4
с образовним особљем	74	18	8
у кафани	78	17	5
у продавници	75	19	6
у пошти	93	3	4
у спортској организацији	75	18	7

(Nelde-Weber 1996: 61)

Резултати истраживања употребе лужичкосрпског језика у свакодневној

комуникацији с краја прошлог века представљени су у табели 9. Ово истраживање спроведено је у оквиру пројекта *Euromosaic* у регионима насељених званично већином лужичкосрпским становништвом. Резултати су скренули пажњу и на проблем асиметричности билингвизма, који се до тог тренутка само спорадично помињао, а игра велику улогу у процесу очувања језика. Аутори истраживања су такође упоређивали данашње стање са ситуацијом из времена детињства респондента и забележили општи пад употребе лужичкосрпског језика у масовној комуникацији, нарочито на улици и у продавницама (за више од пола), али такође и у цркви и у народним институцијама. Комуникација на лужичкосрпском језику се не одвија уколико нису познате језичке способности партнера у комуникацији и у већини јавних домена није могућа, тако да се ови домени могу окарактерисати као они који утичу на замену језика (в. Вучина/Филиповић 2009: 47-112).

Професор Леош Шатава је у свом раду (Šatava 1998) испитао употребу горњолужичкосрпског код ђака тзв. А разреда, оних који наставу из већине предмета прате на горњолужичкосрпском језику. Користећи се Мекиноновом класификацијом, употребљеном у истраживању језичких навика популације северне Шкотске која говори галски језик, он разликује домене: а. лични (снови, молитве, псовке и сл.), б. породични (комуникација са партнером и осталим члановима породице), в. комунални (локална и црквена комуникација), г. пословни (пословна интеракција), д. званични (администрација, комуникација са наставницима). Шатава долази до закључка да је главни домен употребе породични (највише са старијим члановима породице), а ван породице у цркви и са наставницима, што је и разумљиво за ученике средње школе. Најниже на лествици су били комунални и званични домен.

Употреба лужичкосрпског у домену образовања бележи се на свим нивоима

школства у Лужици. Лужичкосрпски се учи у основним и средњим школама као први, други или страни језик. Једино место у Немачкој где може да се студира сорабистика и лужичкосрпски се на академском нивоу користи као језик наставе је Институт за сорабистику Универзитета у Лајпцигу. Тамо се такође школују и учитељи/васпитачи лужичкосрпског језика. На те студије уписују се првенствено особе које говоре лужичкосрпски, у огромној већини они који су завршили гимназије у Будишину и Хоћебузу. Како би заинтересовали учитеље да се дошколавају на лужичкосрпском језику Министарство културе Саксоније гарантује запослење наставницима и учитељима који су у стању да држе наставу на лужичкосрпском. Институт у Лајпцигу у сарадњи са Лужичкосрпским институтом у Будишину такође сваке друге године организује Феријални курс, за заинтересоване сорабисте из читавог света. Осим тога, лужичкосрпски се предаје током читаве године и на течајевима организованим у Будишину и Хоћебузу за локалне интересенте. Међутим, тих курсева је премало у односу на потребе.

И иако су у Лужици присутни готово сви облици билингвалног образовања, тешко се може говорити о моделу који води потпуном (симетричном) билингвизму. Разлози леже у ниском престижу језика, засад слабо развијеној мрежи билингвалних школа, а највише у веровању родитеља да учење овог језика може представљати терет за децу. С оваквим ставовима лужичко друштво се бори тек однедавно, јер је образовање у региону Лужице узело у обзир потребе лужичкосрпског народа тек после Другог светског рата, пре тога је било само средство асимилације. Језичка политика Фреда Елснера довела је до тога да је 1952. године лужичкосрпски језик инкорпориран у систем образовања у лужичким деловима Саксоније и Бранденбурга, а школе подељене на два типа: тип А – језик на коме се одвијала настава из свих предмета (осим, наравно, немачког) и тип Б – лужичкосрпски језик се могао учити као други језик, а у неким школама и као

први на предметима као што су ликовна/музичка култура или страни језик. У то време извршена је још једна подела, школе типа А могле су се оснивати само у Саксонији, у деловима где су Лужички Срби представљали већину, школе типа Б у Бранденбургу. Након уједињења Немачке задржана је ова подела – школе и разреди типа Б нуде ученицима факултативне или обавезне лекције лужичкосрпског језика, у школама типа А, и даље једино у Горњој Лужици, ученици могу да похађају наставу на лужичкосрпском из свих друштвених предмета (и биологије у 5. и 6. разреду). Од 1993. лужичкосрпски је један од језика на којем се може полагати матурски испит. Међутим, резултати овакве образовне језичке политике били су поражавајући. Њој наравно у корист нису ишли ни смањење броја ученика, миграције становништва услед економских проблема. Ситуација је нарочито била негативна по развој лужичкосрпског у школама типа Б. У њима су деца похађала наставу лужичкосрпског – често сматраног непотребним и бескорисним и од стране њихових родитеља – само у нижим разредима основне школе, док би у вишим од ње одустајали. Оваква ситуација резултирала је изузетно ниским интересовањем и мотивацијом ученика те употребом, као и њиховом ниским језичком компетенцијом на свим нивоима. Један део лужичкосрпске интелигенције се ипак није слагао са овим „пророчанством које се само испуњава“ и предлагао је да се укину разреди типа Б и да се замене двојезичном наставом за све ученике. Све је то довело до покретања пројекта *Witaj*. Идеја се родила већ почетком деведесетих година прошлог века на основу добро развијене мреже школа *Diwan* формиране још седамдесетих година у Француској у оквиру настојања очувања бретонског језика. Пројект *Witaj* покренут је од стране Лужичкосрпског школског друштва и на почетку био ограничен на предшколске установе, док је касније проширен и на основне школе, а у плану је да њим буде обухваћен читав школски систем у

Лужици. Прва предшколска установа формирана је 1998. у Доњој Лужици у Жилову (нем. *Sielow*) са 12 деце. 2002. године већ је било 16 *Witaj* вртића, а данас у њима има око 1000 деце (Dołowy-Rybińska 2011: 311). Читав пројекат је постао много ефикаснији када се пренео и на ниво основних школа. Прва таква школа настала је у Лужици 2001. године. Циљ увођења вишејезичне наставе је стицање потпуне двојезичности на теренима на којима живе Лужички Срби и Немци. Концепција се заснива на увлачењу свих ученика у процес, нестају разлике између ученика који лужичкосрпски говоре као матерњи и осталих ученика. Више детаља и анализа пројекта *Witaj* биће представљени у следећем подпоглављу рада.

У време НДР створена је велика мрежа лужичкосрпских институција, која је добијала значајне дотације од стране социјалистичке администрације. Све те институције постоје и данас: Лужичкосрпски институт (раније Институт за лужичкосрпски народопис), Државни ансамбл за лужичкосрпску народну културу, Издаваштво Домовина, Лужичкосрпска редакција у државном радију, Лужичкосрпско народно позориште и све се налазе у Будишину. Степен употребе лужичкосрпског у њима варира, од неопходног средства свакодневне комуникације до факултативног (често и само фолклористичког) елемента пословног окружења.

Најстарији сачувани писани споменик на лужичкосрпском језику, Заклетва будишинских мештана, потиче из 1530. године. Већ 1548. Миклавш Јакубица (*Mikławš Jakubica*) преводи Нови Завет на лужичкосрпски језик. 1688. године Хавштин Свјетлик (*Hawštyn Swětlik*) преводи библију за католичке Лужичке Србе. Од 18. века почиње убрзани развој књижевности, у том периоду почињу да издају и први часописи. Каснији развој књижевности иде упоредо са европским токовима, класици лужичкосрпске књижевности из тог периода су Јакуб Барт-Ћишински (*Jakub Bart Ćišiński*), Михал Хорњик (*Michał Hórnik*), Мато Косик

(*Mato Kósyk*) и други. Интензивна масовност бављења књижевношћу бележи се након Другог светског рата, најпознатији ствараоци су Јуриј Брјезан (*Jurij Brězan*) и Јуриј Кох (*Jurij Koch*), који стварају на оба језика. Модерна лужичкосрпска књижевност развија се у великом броју праваца, изузетно је висок проценат Лужичких Срба који покушава да се литерарно изрази – речима Лукаша Новосада, прашког сорабисте и преводиоца: „Лужички Срби су један од ретких народа који има више књижевника од фудбалера.“

Што се издавачке делатности тиче, постоји једно лужичкосрпско издавачко друштво – Народно издаваштво Домовина (*Ludowe nakladnistwo Domowina*). Основано је 1958. године, финансира се од стране Фондације за очување лужичкосрпског народа, издаје научну литературу, белетристику, поезију, дневне листове, уџбенике и дидактички материјал на оба лужичкосрпска језика и немачком. У Будишину постоји књижара *Smolerjec* која врши улогу репрезентативне књижаре издавачке куће, где се такође одржавају презентације књига, сусрети. Главни извор информација о свакодневним догађајима из културног, друштвеног и политичког живота у Горњој Лужици су Лужичкосрпске новине (*Serbske nowiny*). Овај дневник је покренуо 1842. године Хандриј Зејлер под називом Недељне новине (*Tydženska nowina*). Излазе двојезично (у једном броју присутни су текстови на немачком и горњолужичкосрпском) у тиражу од 18000 примерака и због ограниченог броја читалаца имају веома широка имају задатак да покривају све сфере живота Лужице. У Доњој Лужици такву улогу има Нови дневник (*Nowy casnik*) који такође излази двојезично, с тим што се у сваком броју штампа и речник употребљених лужичкосрпских речи с преводом на немачки, како би читаоци могли у потпуности разумети о чему се пише. Поред информативне, језик у овом случају врши и дескриптивно-нормативну функцију, јер је за многе читаоце једини контакт са писаним књижевним језиком. За неке од

термина мора се консултовати чак и језичка комисија, будући да се за многе модерне денотате мора имплицитно пронаћи назив (често и сама парадигма). Издавачка делатност је на овај начин директно укључена у процес стандардизације. Међу верским гласилима треба истаћи *Katolski posol* у католичком делу Лужичких Срба, код евангелиста је то у Горњој Лужици *Pomhaj Bóh*, у Доњој *Pomogaj Bog*. Важну улогу игра и часопис *Rozhlad* који излази једном месечно и објављује текстове на горњо- и доњолужичкосрпском водећи изразиту пролужичкосрпску језичку и друштвену политику. Од великог значаја су и научна издања: *Lětopis* Лужичкосрпског института и *Serbska šula* Лужичкосрпског школског друштва. Дечја литература такође постоји, али недостаје часописа за тинејџере (Dołowy-Rybińska 2011: 327).

Лужичкосрпски се у домену представа, радијских и телевизијских преноса употребљава у веома ограниченом облику. Програм на лужичкосрпским језицима емитује се у обиму од око 30 сата недељно на таласима јавних радио сервиса Брандембурга и Саксоније. Проблематичан у овом случају није обим, већ термини у којима се тај програм емитује. Још је лошија ситуација на телевизији. У Горњој Лужици једном месечно од 2001. године на кабловској телевизији приказује се програм *Wuhladko* у трајању од 90 минута, а у Доњој Лужици такође једном месечно 90-минутни програм *Łužysa* на доњолужичкосрпском са немачким титловима. Једино професионално позориште је Немачко-лужичкосрпско народно позориште у Будишину, постоји доста аматерских позоришта. Тренутно је у Лужици активно на десетине хорова, музичких група у чијим репертоарима и даље доминирају народне песме, иако су присутни и новијих музичких тенденција. Лужички Срби су, по њиховом властитом мишљењу „изузетно музикалан народ“ (Dołowy-Rybińska 2011: 333). Филмска продукција на лужичкосрпском језику ограничена је на активности студија *Sorabia Film* који се

бави производњом филмова на лужичкосрпским језицима, углавном документарних о историјским догађајима, обичајима и славним личностима Лужичких Срба, али и филмова за децу. Проблем је, међутим, у томе што се ти филмови не емитују на телевизији, већ могу само да се купе или изнајме у некој од културних институција, а веома је тешко доћи до њих.

Интернет је, као и у већини живих језика света, све важнија сфера употребе језика. Дигитална мрежа *Domizna* (раније *Internesu*) веома је популарна, постоје такође лужичкосрпски портали⁶³, све је више чланака и на лужичкосрпској Википедији, стварају се софтвери, чак постоји и једна верзија оперативног система на лужичкосрпским језицима.

Ипак, највећу улогу у очувању лужичкосрпског језика и идентитета игра црква. Код евангелиста се већ од половине осамдесетих година прошлог века лужичкосрпски користи у изузетно ограниченом распону. У делу у коме живе Лужички Срби католичке вероисповести језик се активно користи у највећем броју домена. Око 90% католичких Лужичких Срба иде у цркву редовно. Током године одслужи се у католичком делу Лужице око 2000 миса на лужичкосрпском језику, међу самим Лужичким Србима има и свештеника који су у стању да их успешно води. Велика подршка се пружа и од стране католичке цркве, Јован Павле II је имао обичај да се верницима обраћа и на горњолужичкосрпском језику. Истраживање Г. Кимуре из 2009. године показало је изразиту разлику између свакодневне употребе језика са употребом у оквиру цркве. Разлог томе, према његовом мишљењу, лежи у чињеници да се коришћење језика изван црквеног домена у великој мери ограничава на ситуације у којој међусобно комуницирају особе којима је лужичкосрпски матерњи језик, док се употреба тог језика у присуству Немаца сматра нечим непримереним. „W kościele natomiast stosowanie

⁶³ Подробни списак ових адреса може се наћи на www.runjewonline.info [14.7.2013]

језика луżyцкого јест подстава, а тим самим не јест ничым незвычайным. Подчас гды огулно децызје језыкове мінималізую азуванне луżyцкого, то выбор језыка коуцола змierzа до максымалізацији стосованнја језыка луżyцкого в јего обсарзе. Та одмненосћ в коуцоле зостаа пречез чзлонкфв парافی заакцептована і заапробована⁶⁴ (Kimura 2009).

Слика 3. Употреба словачког језика у Војводини (Бачки Петровац).

Словачки књижевни језик у Војводини не користи се у свим доменима као у Словачкој. Употребљава се првенствено у оним областима које су усмерене на етничке потребе: школство, средства јавног информисања, књижевна творба, наука, културна, уметничка и остала дешавања, црква. У осталим доменима доминантан је српски језик, па и у многим горе наведеним, нарочито на пољу масмедија (Мујавсовá 2006: 37). Ово се односи не само на места у којима Словаци представљају мањински део становништва, већ и на центре као што је Бачки

⁶⁴ „У цркви је, међутим, употреба лужичкосрпског језика основна, а самим тим не представља ништа необично. И док језичко одлучивање на општем нивоу минимализује употребу лужичкосрпског, избор језика цркве има за циљ максимализацију употребе лужичкосрпског језика у овој области. Ова различитост у цркви прихваћена је од стране припадника парохије.“ (превод Д. С.)

Петровац или Ковачица. Словачки језик је иначе један од 5 званичних језика у Војводини, користи се у 12 општина укључујући и град Нови Сад.

Према мишљењу М. Дудока, породица је један од основних фактора за очување словачког језика у Војводини и представља сферу језичке употребе у којој деца савладавају култивисану форму говорног и писаног словачког језика (Dudok 2008: 77). Школа је домен у којем се језичка знања и навике стечене у породици учвршћују и даље развијају, у енклавним школама. Школске године 2009/10 настава на словачком језику (у потпуности или као део двојезичног програма) је била организована за 976 деце у 11 предшколских установа у 17 места и за 3179 деце у 170 разреда у 16 места на нивоу основне школе. На словачком језику се настава одвија у две гимназије – у Бачком Петровцу и Ковачици и две техничке школе – пољопривредној у Футогу и медицинској у Новом Саду. Нарочито је за развој словачке заједнице и очување традиције била Гимназија Јана Колара у Бачком Петровцу која ради више од 90 година, а 1997. године је основан и интернат који је помогао да се одржи број ђака. Према Закону о основама система образовања и васпитања од образовног особља које треба да ради у словачким разредима захтева се сертификовано знање словачког језика. Званични школски документи (ђачке књижице, сведочанства, потврде) издају се двојезично. Међутим, у највећем броју случајева књижевни облик словачког језика може се чути само на часовима предмета словачки језик (Dudok 2008: 78), у осталим ситуацијама се користи дијалекат или говорни словачки, а често и доминатни језик. Настава на словачком језику на универзитетском нивоу одвија се на Филозофском факултету у Новом Саду (од 1961. године), где наставу похађају студенти којима је словачки матерњи језик, како филолози, тако и студенти журналистике. Наставу похађају и студенти српског као нематерњег језика у Војводини тражећи у оваквој врсти профилисања шансу за запослење. Словачки је

такође језик комуникације и на истуреном одељењу сомборског Педагошког факултета у Бачком Петровцу и на Високој школи струковних студија за образовање васпитача у Новом Саду (Makišová 2009).

У публицистичком домену словачки језик у Војводини се употребљава у лингвистици, науци о књижевности, историографији, праву, пољопривреди, спорадично и у другим областима (Dudok 2008: 140). Карактеристичан за овај стил је виши степен међународне лексике, под утицајем српског језика, али и као настојање да се у што већој мери користе средства тзв. објективних комуникативних сфера, како исправно примећује М. Дудок (Dudok 2008: 141). Од свог доласка на Доњу земљу Словаци су посвећени стварању књижевних дела, међутим све до почетка 20. века „...u slovačkoj vojvođanskoj enklavi nastalo je vrlo malo tekstova, koji bi ispunjavali najosnovnije estetske kriterijume. To važi naročito za poeziju...” (Svetljik 2012). Прекретницу ка убрзаном развоју представљају тридесете и четрдесете године прошлог века, отад се развија паралелно са српском и словачком књижевношћу.

Огромну улогу у развоју целокупне словачке заједнице у Војводини имала је штампарија *Kultúra* која је основана 1919. године у Бачком Петровцу и у којој су одштапане све књиге, новине и часописи на словачком језику у Војводини. 2005. године ова штампарија прелази у приватне руке, зато се 2007. оснива *Slovenské vydavateľské centrum* (Словачки издавачки центар) која преузима већину функција које је *Kultúra* имала. Словачка заједница у Војводини се иначе може похвалити великим бројем издања на матерњем језику, од 1918. до краја двадесетог века издато је негде око 2000 наслова на словачком језику (Туг 1996: 286), од чега је скоро половина било уџбеника језика. Издавање штампаних медија на словачком језику у Војводини почиње средином 19. века. Године 1902. почиње у Новом Саду да излази часопис *Dolnozemský Slovák* (све до 1919), од 1920. *Národná jednota* у

Бачком Петровцу (до 1941), након рата недељник *Hlas ľudu* који излази све до данас. Данас још излази часопис за децу *Zornička*, месечник за културу и књижевност *Nový život*, породични магазин *Rovina*, месечник за омладину *Vzlet*, календар *Národný kalendár*, као и друге публикације локалног карактера. Језик који се користи у њима је словачки књижевни језик али видљиви су знакови прилагођавања домаћим условима. По овом питању Растислав Болдоцки, дописник часописа *Hlas ľudu* из Словачке каже: „Hoci som v podstate zástancom približovania sa k jazyku médií na Slovensku, myslím si, že určité lexikálne a štylistické špecifiká si určite treba zachovať. Čitatelia sú totiž na ne už zvyknutí, a mnohé výrazy zaužívané na Slovensku by mohli vnímať ako rušivé“⁶⁵ (Boldocký 2009: 55).

Што се осталих сегмената информационог домена тиче, Радио Нови Сад кренуо је са радом 29. новембра 1949. године и од почетка је емитовао програм на словачком језику (поред програма на српском, мађарском, русинском и румунском језику). У време СФРЈ оснива се неколико локалних станица чији је програм обухватао и емисије на словачком језику (Кисач, Петровац, Стара Пазова, Ковачица), а током последњих деценија 20. века отвара се и одређен број комерцијалних станица које емитују програм и на словачком језику. Након само делимично успешних покушаја приватизације и трансформације медија у Србији с почетка овог века, све станице на локалном нивоу које емитују и програм на словачком језику остале су и даље под јурисдикцијом државе, тј. локалних самоуправа. Од 13 радио станица које су до доделе дозвола за емитовање програма 2007–2008. године емитовале програм и на словачком, без дозволе за рад је остала само једна, тако да је 2009. године програме на словачком језику легално у етру

⁶⁵ „Иако сам уопштено узев присталица приближавања језику медија у Словачкој, мислим да одређене лексичке и стилистичке специфичности свакако треба задржати. Читаоци су, наине, на њих навикли, док би се многи изрази који се користе у Словачкој могли доживљавати као узнемирујући.“ (превод Д. С.)

емитовало 12 станица (Pralica 2009: 63). Удео програма на словачком варира од целодневног на Радију Кисач и 15 сати дневно на Радију Петровец, до један сат седмично на Радију Фар из Алибунара. Истраживачи медијског простора у Војводини истичу „тенденцију самозатварања“ у оквиру проблематике мањинских заједница. „Višejezične radio-stanice, bilo da imaju odvojene programe na manjinskim jezicima, ili u sklopu jedne frekvencije emituju određene višesatne celine, kada govore u emisijama o problemu neke nacionalne manjine, govore isključivo na tom manjinskom jeziku“ (Pralica 2009: 71). На овај начин умањује се ниво интеркултуралности, етничке заједнице у Војводини све више живе једна поред друге, не једна са другом, без стварног директног дијалога. Словачка редакција Телевизије Нови Сад је почела да емитује програм крајем 1975. године, данас емитује 4 сата програма седмично. Ниво језичке припремљености програма и људи карактерише се често од стране стручњака као „неодговарајући“ (Ћепац, 2009: 92) из перспективе књижевног словачког језика. Још неколико локалних телевизијских станица емитује програм на словачком језику: ТВ Ковачица, ТВ Петровац, ТВ Панчево, ТВ Аполо, ТВ Панонија.

Почеци позоришног живота војвођанских Словака бележе се крајем 19. века када се изводе прве представе на словачком језику у Бачком Петровцу, а почетком 20. века и у осталим срединама почињу са радом словачка позоришта. Од тада се словачка позоришна уметност непрекидно развија, њени аутори сарађују како са највећим српским, тако и словачким делатницима. Те активности довеле су до оснивања Словачког војвођанског позоришта 2003. године у Бачком Петровцу, чији је основни задатак неговање позоришне уметности у словачкој војвођанској средини на професионалном нивоу. Активно је и једно аматерско позориште из Бачког Петровца *Divadlo VHV (Позориште Владимир Хурбан Владимиров)*. Словачки је нашао своју употребу и у филмовима, о овоме више у

(Mađar 1996).

Као и код Лужичких Срба, у животу војвођанских Словака музика такође игра важну улогу у активној употреби језика. Њом се обележавају догађаји позитивни и негативни по судбину читаве заједнице, преносе искуства и изражавају најразличитија осећања. Докази поменуте чињенице представља на хиљаде песама насталих током готово три века боравка на Доњој земљи, које се чувају у покрајинским музејима, на радију и телевизији. Осим народне музике, од велике је важности и црквена хорска музика – данас је активно десетак словачких певачких хорова који негују ову врсту музичког израза. Поред традиционалних жанрова, словачки војвођански композитори посвећени су и савременијим формама, о чему сведоче бројни музички фестивали и такмичења.

За разлику од Лужичких Срба, употреба језика у црквеном домену у данашње време није тако важан чинилац језичке ситуације војвођанских Словака, нарочито ако се узме у обзир чињеница да је језик евангелистичке цркве у словачкој војвођанској енклави био под снажним утицајем чешког хагеолект.

Као што је у претходном делу закључено, прилагођавање у језичком контакту, а самим тим и у реализацији језика, одиграва се много чешће у корист доминантног језика. Чланови мањинске говорне заједнице имају прилике да употребљавају свој језик и на њима је да одлуче да ли ће то урадити или не. Ипак, у комуникацији с говорником који не говори и не разуме њихов језик суочени су са једностраним избором. Они морају да се прилагоде, чак и у регионима и доменима где представљају статистичку већину.

5.8. Подршка организација и политичких групација и облици борбе за развој, ширење, неговање и учење језика

Лужички Срби радо учествују у раду својих организација. Најмање 10% Лужичких Срба активни су чланови неког удружења (Dołowy-Rybińska 2011: 293), већином културно-друштвеног карактера. Већ у 18. веку почињу да оснивају прва студентска удружења: у Прагу католички Лужички семинар (*Serbski seminar*, чеш. *Lužický seminář*) 1706. године, у Лајпцигу 1716. евангелистичко Лужичко проповедничко друштво (*Serbske přédarske towarstwo*), исто такво 1749. године у Витенбергу. 1847. године основана је Матица лужичкосрпска (*Maćica serbska*), по угледу на српску и чешку, усмерена на подржавање и развијање науке, а нарочито одржавање контаката с другим словенским народима. Матица је имала одлучујући глас по бројним питањима лужичкосрпске народне историје, укључујући, наравно, и језичку политику. У 19. веку основане су бројне лужичкосрпске организације те музичке и играчке групе, бележи се процват културног живота. Тај период у знаку је активности тзв. младолужичкосрпског покрета, на челу са Јакубом Бартом Ћишинским и Арноштом Муком, чији је главни циљ било подизање националне свести међу Лужичким Србима. 1904. године основан је Лужичкосрпски дом у Будишину, подигнут захваљујући донацијама самих Лужичких Срба, а 1912. са радом почиње и народна организација Домовина (*Domowina*), која и данас представља централно лужичкосрпско удружење. Овакав развој самоорганизовања утро је пут покушајима стварања лужичкосрпске државе после Првог светског рата. Лужички народни комитет је тада постулирао стварање самосталне државе или прикључивање Лужице Чешкој. Упркос чињеници да ови захтеви нису ни представљени на мировном форуму, ипак су то прва организована деловања Лужичких Срба у борби за осамостаљење на међународној геополитичкој сцени.

Други озбиљан покушај стицања независности бележи се после Другог светског рата, када је за Лужицу у игри било много опција – од припајања Чешкој или Пољској, преко давања аутономије или стварања територије која би била под контролом УН/СССР до потпуне независности. Читава ова комбинаторика се, међутим, испоставила бескорисном и Лужица је у послератном периоду остала у Немачкој демократској републици⁶⁶. Документација Југословенске војне мисије у Берлину открива нам неке чињенице које су имале утицај на процес одлучивања о даљој судбини лужичких Словена: „Stav sovjetskih okupacionih vlasti do lužičko srpskog pitanja se odmah u početku zasnivao, prvo na neinformiranosti šireg kruga sovjetske vojne administracije o postojanju i suštini tog pitanja, o istorijatu Lužičkih Srba i o njihovom stvarnom broju. Lokalni sovjetski rukovodioci na terenu bili su vezani za dobijanje informacija preko tadašnje nepročišćene SED, odnosno pripadnika te partije, koji su žurili ukazivati na lužičko srpsku religioznost...“ (Diplomatski arhiv 1949: 17, оригинални препис). Треба још напоменути да се у периоду између два светска рата за интересе Лужичких Срба борио Лужичкосрпски народни одбор, што је 1924. године резултирало оснивањем прве политичке организације – Лужичкосрпске народне партије (*Serbska ludowa strona*). У годинама Хитлеровог режима и социјалистичког партијског једнообразја које је уследило, прекинута је активност ове организације и тек недавно, почетком 2005. године, је њен рад поново покренут, са много маргиналнијом улогом него двадесетих година 20. века и оспораваним легитимитетом наследника. Недостатак јединствене самосталне

⁶⁶ У домену субјективних нагађања остају питања каква би судбина Лужичких Срба била да су се даље могли развијати у оквиру социјалистичке Чехословачке или Пољске? Да ли би, како су многи тадашњи лужичкосрпски словенофилни политичари (нпр. Јан Скала) претпостављали, успешно очували и даље слободно развијали свој идентитет и језик или би, попут неких других словенских заједница (нпр. Кашуби у Пољској, Русини у Чехословачкој), за остварење својих етничких потреба и циљева морали грчевито да се боре, а можда се суоче и са опасношћу да буду асимиловани?

политичке мисли и игнорисање гласачког потенцијала код Лужичких Срба⁶⁷ представља препреку у организованијој политичкој борби, као предуслову за успешније спровођење својих етничких и језичких права. У мају 2008. године за председника владе Слободне државе Саксоније изабран је Лужички Србин Станислав Тилих (*Stanislaw Tilich*), члан Хришћанске демократске уније Немачке, што је изазвало мале промене у политичкој организацији Лужичких Срба.

Организациона структура културног живота Лужичких Срба изузетно је централизована. Највећи део институција и организација од националног значаја окупљен је око Домовине. Њен циљ је одржавање и заштита културе и језика овог малог народа кроз организовање културних манифестација, неговање обичаја и традиције, као и сарадње са другим мањинама у свету. Функционише у оквиру дванаест друштава а територијално је подељена на пет жупа (Будишин, Крушћице, Војереци, Хоћебуз, Слијепо). У њен састав улазе следећа друштва: Матица Лужичкосрпска, Друштво Тирила и Методија, Лужичкосрпско школско друштво, Лужичкосрпски Сокол, Савез лужичкосрпских уметника, Савез лужичкосрпских студената, Савез лужичкосрпских певачких друштава, Кружок за подршку лужичкосрпске народне културе, Друштво за лужичкосрпски културни туризам, Савез лужичкосрпских занатлија и предузетника, Лужичкосрпско омладинско друштво *Pawk* и Информациони центар у Берлину. Свака од ових организација има своје делове и даље се развија у нове организације и друштва, њихови чланови учествују у раду других организација, тако да су на овај начин све културне активности координисане од стране ове главне организације. У Домовини раде службеници и референти задужени за одређене области на пољу

⁶⁷ Лужички Срби као народ спадају у мале етничке групе које не поседују сопствену матичну државу, која би их у политичкој борби евентуално могла подржавати (за разлику од, на пример, Мађара или Словака у Војводини).

културе, просвете и економије, они заступају лужичкосрпске интересе у главним регионалним административним телима. Међутим, по неким мишљењима, код Лужичких Срба недостаје политички удружени, јачи глас. Јан Нук, председник Домовине, о овоме каже: „Domowina powinna mieć większe możliwości agitacji politycznej, jak to jest u innych mniejszości. Wtedy Łużyce mogłyby dążyć do autonomii“⁶⁸ (Dołowy-Rybińska 2011: 295). Међутим, у приватним разговорима сведоци смо негативних коментара на рачун централизма који спроводи Домовина, али у јавности нико ове оптужбе директно не износи.

Једна од организација важних за развој, неговање и ширење језика те одржавање нивоа истраживања о лужичкосрпском језику и култури је Институт за сорабистику у Лајпцигу. Почети лужичкосрпске филологије сежу у 16. век када бележимо пионирски подухват свештеника Миклавша Јакубице (*Mikławš Jakubica*) који је 1548. издао свој превод Новог завета. 1716. године у Лајпцигу је дозвољено оснивање првог лужичкосрпског удружења, већ поменутог Лужичкосрпског проповедничког друштва, док се од половине 19. века редовно на Универзитету у Лајпцигу држе предавања о лужичкосрпском језику и књижевности, када сорабистика постаје „идентификациона“ научна дисциплина Лужичких Срба. Било је, међутим, потребно скоро сто година да она оформи сопствене истраживаче и достигне пун универзитетски ниво. Године 1951. на тадашњем Универзитету Карла Маркса основан је Лужичкосрпски институт (од 1968. Институт за сорабистику, како се и данас зове) са два сектора: језик и књижевност те историја. Резултат научних истраживања на Институту су серије монографија и чланака о лужичкосрпској историји, народном песништву, затим критичка издања српских језичких споменика, полемике о настанку и развоју

⁶⁸ „Домовина треба да има веће могућности за политичку агитацију, као што је случај код других мањина. Тада би Лужица могла да настоји да оствари аутономију.“ (превод Д. С.)

лужичкосрпских књижевних језика, бројна дијалектолошка, етимолошка, лексикографска и термилошка истраживања, рад на граматички савременог горњо- и доњолужичкосрпског језика, па чак и развој верзија оперативних система и софтвера на лужичкосрпским језицима. Задаци и циљеви лајпцишког Института за сорабистику су: 1. образовање сорабистичког подмлатка, 2. обучавање наставника (будућих и већ постојећих) у оквиру савремених процеса ревитализације, 3. учешће у раду скоро свих лужичкосрпских институција и међународних мањинских удружења, 4. сарадња са светском научном јавношћу на пољу сорабистике (Праг, Варшава, Ополе, Лавов итд). Ова институција уско сарађује са Лужичкосрпским институтом (*Serbski institut*) из Будишина. Основан је 1951. као део Академије наука НДР, од 1992. је самостална институција у чији састав улазе два одељења: у Горњој и Доњој Лужици (Хоћебуз). Истраживања се воде на пољима: историје културе и друштва, етнографије, лингвистике и науке о књижевности. Изузетно важну улогу ова организација има у архивизацији лужичкосрпских материјала: писаних, аудио, визуелних (што је нарочито актуелно у Доњој Лужици), она води и Централну лужичкосрпску библиотеку, која игра улогу народне библиотеке Лужичких Срба. Институт издаје часопис *Lětopis* и серију научних радова *Spisy Serbskeho instituta*, престижне сорабистичке публикације на међународном нивоу. Такође организује курсеве језика и културе за заинтересоване (од којих је најзначајнији Феријални курс који се приређује сваке друге године за особе из целог света) и извор је предавачког кадра за лајпцишки Институт за сорабистику. Централна организација за питања образовања у Лужици је Лужичкосрпско школско друштво (*Serbske šulske towarstwo*) које је под патронатом Домовине од 1991. године и основни циљ му је промовисање и представљање интереса Лужичких Срба на свим нивоима и у комуникацији како са властима, тако и са родитељима и наставницима.

Све ове лужичкосрпске институције воде активну пролужичкосрпску политику, али главне карте налазе се у рукама државне Фондације за лужичкосрпски народ (*Založba za serbski lud*), финансијске споне Лужичких Срба с немачком администрацијом. Она је покренута на основу договора између савезних покрајина Бранденбурга и Саксоније 1991. године, а основни циљ јој је заштита и помоћ лужичкосрпском језику и култури. Половина финансија долази из савезног буџета, 34% из буџета Саксоније и 16% из Брандебурга, овај механизам представља основни извор финансијског одржавања читавог лужичкосрпског културног и научног живота. Од тих средстава, између осталог, одржавају се лужичкосрпски интернати и гимназије, издају се уџбеници, финансирају се Лужичкорпски народни ансамбл, музеји широм Лужице итд. Обезбеђивање средстава искључиво из овог једног извора има и своје негативне стране, јер смањује могућност конкурисања за фондове код других институција, као и коришћења механизма помоћи у оквиру пројеката ЕУ попут неких других мањина у Европи. Веома се тешко прихватају нове идеје и предлози. Такође, финансирање није увек стабилно, у прошлости (а најдраматичније 2008. године) Лужички Срби су били приморани да крену у интензивну борбу за одржање тренутно стања. Издаци за лужичкосрпску културу су сваке године све већи, будућност овог механизма финансирања је нажалост неизвесна.

Поред организоване борбе за очување традиција, у борби за очување језика и културе мањинске заједнице неопходна је и појединачна акција. Важност улоге појединаца истиче и Долови-Рибнишка (Dołowy-Rybińska 2011: 55), пре свега припадника интелигенције (Kaulfürst 2003: 181). Једно од таквих деловања је и „устанак“ у Крушћицама (*Chróšćan zběžk*), активни облик протеста против затварања школе средњег степена у престоници католичких Лужичких Срба. Акција је покренута у парохијској цркви од стране свештеника Клеменса Рјехора

(*Clemens Hrjehor*) који је повео ученике петог разреда у школу, премда им то саксонско министарство за културу није дозволило. Упркос забранама пензионисани лужичкосрпски учитељи су скоро месец дана илегално држали наставу 17 деце, све док их нису пребацили у школу у Ралбицама. Јуриј Кох (*Jurij Koch*), најпознатији живи лужички писац и културни радник, овај догађај је окарактерисао као највећу акцију Лужичких Срба у протеклим вековима. Политичари и католичка црква одбили су да преузму на себе терет ове акције, као што су то на пример евангелисти чинили за немачке школе (Brauman 2011: 2). Резултат читавог процеса је био негативан, деца су била приморана да промене школу, али је пажња читавог света (нарочит одјек ова акција је имала код словенских суседа – у Чешкој и Пољској) усмерена на акутне проблеме у Лужици, на незавидан положај мањине, а у великој мери је овакво ангажовање учврстило, макар на то кратко време, колективни идентитет лужичкосрпске заједнице. У последње две године узима маха и лепљење налепница с натписом *A serbsce? Und auf Sorbisch?* (<http://aserbsce.blogspot.de/>) које треба да обрате пажњу јавности на недоследност језичке политике на објектима од јавног значаја (углавном на путоказима и информативним таблама) у овом, историјски и уставно-правно, двојезичном региону.

Слика 4. Акција лепљења налепница, облик борбе за језичка права.

<http://piwarc.wordpress.com/> [19.11.2013]

Велику препреку у организовању ефикаснијег деловања на пољу одржања, развоја и примене права која Лужички Срби поседују представља подељеност у две административно-правне јединице: савезне покрајине Саксонију и Бранденбург. Лужички Срби у данашњој Немачкој имају статус националне мањине, поред Фризијаца, Данаца и Рома. Права ових аутохтоних етничких заједница записана су у повељи уједињења Немачке која им гарантује слободу и могућност одређивања националне припадности, право на заштиту језика, културе и традиције, а такође и на употребу језика у свим сферама јавног и административног живота у регионима у којима живе (Dołowy-Rybińska 2011: 260). Међутим, недостаје директна напомена о правима мањина у уставу на федералном нивоу, ова права су законски регулисана само уставима покрајина. У случају Лужичких Срба, устави Бранденбурга и Саксоније прописују право на очување сопствене националне идентификације и гарантују бригу над језиком, нарочито у образовним и културним институцијама, као и заштиту религије и традиција, потпомажу одржавање немачко-лужичкосрпског карактера Лужице. Такође имају и гарантовано право на коришћење своје заставе (плаво-црвено-бела тробојка са знаком листа липе). Додатно су њихова права дефинисана конкретним законима: Законом о правима Лужичких Срба (Венда) у Бранденбургу из 1994. године и Законом о правима Лужичких Срба у Републици Саксонији из 1999. године⁶⁹. Од 2002. године функционише и Саветнички комитет по питању Лужичких Срба при федералном Министарству унутрашњих послова. Лужички Срби имају такође право груписања у већа при покрајинским парламентима, тзв. лужичкосрпска већа, која се састоје од пет чланова са саветничким функцијама. У парламенту Бранденбурга нема ниједног посланика из редова Лужичких Срба,

⁶⁹ Детаљан преглед законских прописа који се директно тичу Лужичких Срба представљен је у (Faska 1998: 30-40).

ситуација у Саксонији је нешто боља – деведесетих година прошлог века их је било чак петорица, а у овом тренутку само двојица, док је 2009. премијер Саксоније постао већ поменути Станислав Тилих. Јасно је да он не може директно помагати и заступати Лужичке Србе али сам његов избор и то што јавно признаје да је Лужички Србин се третира као велика ствар (Dołowy-Rybińska 2011: 262). Због цензуса од пет процената лужичкосрпским политичким снагама је тешко да дођу до власти на нивоима управе вишим од регионалног, и иако се бележе иницијативе груписања у надпартијске организације, као и поновног покретања политичких покрета (Лужичкосрпска народна партија од 2010. године делује под називом Лужичка алијанца) и даље најјачи етнички представник на политичкој и институционалној мапи Немачке Лужичких Срба остаје Домовина.

Политичка организованост војвођанских Словака одликује се, као и у многим другим областима, уском сарадњом са српским политичким опцијама, у мери у којој су друштвене прилике у различитим периодима заједничке историје таква деловања дозвољавале. У Аустроугарској монархији војвођански Словаци су приликом избора за чланове угарског парламента гласали често за српске кандидате, али и за посланике из матичне словачке заједнице. Тако је било 1869. године, када је за члана парламента изабран Вилијам Паулини-Тот (*Viliam Pauliny-Tóth*) и у периоду 1905-06 код избора Милана Хоџе (*Milan Hodža*). Након Првог светског рата бележи се оснивање првог политичког покрета код војвођанских Словака, 1918. са радом почиње Словачка народна партија (*Slovenská národná strana*), која је подржавала придруживање Словака у Војводини заједници јужнословенских народа и у првим годинама својих активности није била превише успешна (Širka 1996: 310-311). Јула 1927. године ова странка прераста у Словачку народну сељачку партију (*Slovenská národná roľnícka strana*), која до забране политичких партија од стране краља Александра Карађорђевића 1929.

године такође није имала већег успеха на изборима. Важни догађаји за опстанак и развој словачке војвођанске заједнице у овом периоду су оснивање поменуте гимназије и штампарије у Бачком Петровцу (Mráz 2004: 200), као и осамостаљивање Словачке евангелистичке цркве (Mujašová 2006: 73). Као реакција на ситуацију насталу након забране политичких организација и на потребу да Словаке у Војводини неко представља на домаћем и међународном нивоу, основана је 1932. године у Бачком Петровцу Матица словачка у Југославији. У то време је бројала 360 редовних чланова, за првог председника изабран је Јан Буљик, али није успела да се за тако кратко време до избијања рата 1941. године популаризује и буде прихваћена од стране ширих народних маса. Након Другог светског рата, у атмосфери конфликта међу Титовом Југославијом и земљама социјалистичког блока, 1948. године Матица словачка се припаја Савезу културно-просветних друштава Војводине, у оквиру којег је основан Одбор за Словаке. 1953. године Одбор за Словаке прераста у Словачки културни савет који је престао да функционише 1956. године, када се активност преноси на локални ниво самоуправе. 1990. године обновљен је рад Матице Словачке у Југославији, у новим политичким условима. Матица и даље настоји да активно ради на очувању словачког идентитета и развоју друштвеног положаја Словака, нарочито у областима просвете, културе, уметности и словачког језика и писма.

У Србији су данас регистроване две политичке странке које се позивају на словачку етничку припадност: Словачка партија (*Slovenská strana*) од фебруара 2008. и Партија војвођанских Словака (*Strana vojvodinskih Slovákov*) од марта 2010. године. Словаци у Војводини, међутим, како од насељавања на војвођанске просторе, тако и данас своја права не остварују преко етнички заснованих партија, већ у оквиру других политичких покрета. Одсутност самосталне политичке организације повезује их са Лужичким Србима у Немачкој, што представља

недостатак за обе заједнице, и разликује их од неких других мањина, нпр. Мађара у Војводини, чији значајан део учествује у политичком животу преко „етничких“ партија, што им пут ка остварењу и реализацији својих права чини умногоме лакшим. Међутим, две трећине испитаних војвођанских Словака (25 од 38 – 66%) 2014. године сматра да боља политичка организација не би променила на боље њихову позицију, док је код Лужичких Срба тај проценат много мањи (43%), тј. 57% респондента је мишљења да би организовање по еклузивном етничком принципу имало позитивне последице по развој заједнице.

Ни изборна легислатива у Србији војвођанским Словацима не иде руку. Изменама Закона о избору народних посланика из 2004. године укинута је изборни цензус од 5% гласова за политичке странке националних мањина. Ово решење, међутим, испоставило се корисним једино за припаднике мађарске и бошњачке мањине, али не и бројчано мање, будући да и по њему оне не могу да пређу нови реални цензус.

У званичним политичким опцијама војвођанских Словака не бележимо тежње ка осамостаљењу као код Лужичких Срба. Могући разлози су њихова бројност у односу на околне етнике, територијална дисперзност и традиција суживота у истој државној творевини с већинском српском заједницом. Неке друге словенске мањинске заједнице, међутим, ово није ограничавало у покушајима да створе властиту државу. Лемци су крајем 1918. године, одмах након завршетка Првог светског рата и распада Аустроугарске монархије покушали да чак на три дела своје етничке територије прогласе независне државе: проукрајинску тзв. Команчанску или Вислоцку републику на истоку, сепаратистичку Русинску народну републику Лемака на западу (са центром у месту Флоринка) и проруски Русински савет основан у централном делу територије Лемка у месту Гладишов. Трајале су веома кратко, до 1920. године када је пољска влада угушила све

покушаје сецесије. Код Кашуба су у различитим периодима биле актуелне различите политичке опције, од сепаратизма у оквиру немачке државе под словенским/пољским подстицајем, до подстрекивања сепаратизма у оквиру пољске државе од стране Немаца (као и код других мањина, као што су Гурали, Шљонзаци, Мазужи). Ови су покрети су се кроз историју увек показали опасним, сматрају се у својој основи сепаратистичким од стране државне администрације, а понекад и терористичким.

Једна од најважнијих институција за функционисање војвођанске словачке заједнице у 21. веку је Национални савет словачке националне мањине (*Národnostná rada slovenskej národnostnej menšiny*). Основан је годину дана након доношења Закона о заштити права и слобода националних заједница 2002. године. У организацији овог савета, чије је седиште у Новом Саду, одржани су и избори 2009. године, у бирачки списак је том приликом уписано 32 000 Словака који живе у 44 општине у Србији. Савет је подељен у четири одбора: за информисање, образовање, културу и званичну употребу језика и писма. По законским прописима преко њих припадници словачке заједнице остварују своја права у овим областима. Национални савет је 2008. године у сарадњи са Скупштином АП Војводине 2008. године основао Завод за културу војвођанских Словака с циљем очувања, унапређења и развоја културе војвођанских Словака. Завод се финансира из средстава Извршног већа АП Војводина је концентрисан на промовисање, подстицање и чување културе, науке и језика словачке заједнице у Војводини, као и на сарадњу са установама у Србији и свету.

Основна права словачке мањинске заједнице у Војводини гарантована су Уставом Републике Србије, Статутом АП Војводине, Законом о заштити права и слобода националних мањина, као и низом републичких и покрајинских закона, статута и одлука локалних самоуправа и билатералних споразума о заштити права

националних мањина. Она обухватају право на образовање, очување и развој културе, службену употребу језика и писма и право на информисање на матерњем језику. Закон о службеној употреби језика и писма предвиђа да у јединицама локалне самоуправе у којима су традиционално настањени припадници националне мањине њихов језик и писмо буду обавезно у службеној употреби (управни и судски процеси, комуникација с органима администрације, истицање назива институција и топонима итд.) уколико у укупном становништву општине имају више од 15%⁷⁰. Тренутно је словачки у службеној употреби у 9 општина (Алибунар, Бач, Бачки Петровац, Бачка Паланка, Зрењанин, Ковачица, Нови Сад, Пландиште, Шид). У Војводини постоји добра пракса да се, у случају да нека мањинска заједница не испуњава услове да њен језик буде у службеној употреби на нивоу читаве општине, тај језик уводи у службену употребу у насељу у којем је мањинска заједница насељена у великом проценту. Такав је случај у три насеља: Бајша (општина Бачка Топола), Луг (општина Беочин) и Стара Пазова. Можемо рећи да у Војводини постоји развијен законски систем остваривања права на употребу и очување језика, у поређењу с осталим делом Србије, земље с хетерогеном етничком структуром становништва. Општи утисак је, ипак, да су у протеклом периоду на овом плану поједина решења доношена само за појединачне случајеве, а уредбе хитно по дневним политичким потребама. Тако већ поменути Закон о заштити права и слобода националних мањина, чија последња ревизија датира из 2009. године, не предвиђа и казне за евентуално не

⁷⁰ Код других словенских заједница срећемо се са још вишим прагом административне двојезичности. Према пољском закону из 2005. године (исто је и у Словачкој и Румунији) мора бити најмање 20% становништва које се служи другим језиком да језик у тој јединици добије статус званичног и да припадници заједнице могу остварити своја права. Код Кашуба тренутно за статус двојезичне општине може конкурисати 10 општина, до 2010. су ову прилику искористиле две: Пархово и Шјераковице (Dołowy-Rybińska 2011: 395). У Аустрији је у једном моменту праг износио чак 25%, да би касније био смањен на 10%, али је закон заживео тек десет година после доношења одлуке.

спровођење закона, што одмах повлачи са собом питање одговорности за његову примену. Овај закон такође даје врло велика овлашћења националним саветима на плану заштите и остваривања мањинских права, али механизми финансирања, као у случају Лужичких Срба, остају у искључивој надлежности других сегмената државног апарата. Лужички Срби су по овом питању у још лошијем положају него војвођански Словаци, будући да су законске одредбе које се у њиховом случају примењују садржане у системима две веома самосталне јединице (Faska 1998: 38). Поред тога, у Лужици је, упркос релативно великом броју наведених докумената, узорним по светским мерилима на плану очувања и развоја права мањина, мало добро развијених механизма који би у свакодневном животу подржали ефикасно остваривање тих права (етничких обележја, употребе језика итд). Тако, на пример, саксонски закон предвиђа слободу употребе лужичкосрпског језика, али не предвиђа ангажовање службеника који би тај језик разумели на свим нивоима администрације на којима би знање лужичкосрпског могло бити неопходно. С друге стране, истина је да је и сам статус који мањинска заједница поседује у оквиру једне државне заједнице од великог значаја за њен опстанак. Кашуби 2005. године у оквиру процеса интеграције Пољске у Европску унију добијају статус групе која користи регионални језик, што им је у многome олакшало добијање финансијске помоћи од пољске државе, односно европских фондова. Механизми озакоњивања и реализације мањинских права, у нашем фокусу у првом реду језичких, један је од сегмената еколингвистичких истраживања који су у међувремену доспели у жижу интересовања. Е. Хауген их седамдесетих година прошлог века не помиње. Један од најважнијих докумената на међународном нивоу је Универзална декларација о језичким правима УНЕСКО донета 1996. године у Барселони. У оквирима Старог континента то су Европска повеља за регионалне или мањинске језике усвојена у Стразбуру 1992. године и Оквирна

конвенција Савета Европе за заштиту националних мањина из 1995. године. Немачка држава је потписник оба документа и њима се лужичкосрпској мањини гарантује право на очување свог идентитета, културе и језика. Немачка се, поред тога, обавезала да подноси извештаје о реализацији радњи везаних за Лужичке Србе (као и друге мањине у Немачкој), што пружа макар формалне гаранције бољих услова. Међутим, експертске оцене појединачних сегмената практичне примене одредаба повеље нису позитивне, првенствено у областима основног и средњег образовања, као и употребе језика на законом предвиђеним нивоима администрације, нарочито у судовима. „A structured policy concerning the use of regional and minority languages in dealings with the administration or, where relevant, in courts is still lacking. As long as the possibility exists de jure according to statutory law, the authorities do not see the necessity of any additional measures. The use of regional and minority languages in these fields remains very limited in practice“⁷¹ (ECRML Germany 2011: 7). Србија је такође потписник Европске повеље за регионалне или мањинске језике (детаљни коментар са освртом на ситуацији у Србији даје Bugarski 2009) и Оквирне конвенције Савета Европе за заштиту националних мањина (од 2001. године). Србија у оквиру Повеље такође има обавезу да редовно извештава о ситуацији, а за други циклус су национални савети свих мањина били позвани да поднесу своје извештаје. На овај позив, међутим, одазвали су се само представници Бошњака, Буњеваца и Румуна. Како би се што даље чуо, глас мањине нема другог избора него да по одређеним питањима буде јединствен. Овој црти карактера мањинских заједница, а нарочито

⁷¹ „Структурирана политика у погледу употребе регионалних и мањинских језика у контакту са администрацијом или, где је то могуће, у судовима, још увек недостаје. Све док постоји легална могућност употребе према важећим законским прописима, власти не виде неопходност додатних мера. Употреба регионалних и мањинских језика у овим областима и даље је веома ограничена у пракси.“ (превод Д. С.)

словенских, пажњу посвећује и Долови-Рибнишка (Dołowy-Rybińska 2011: 270). У драстичним ситуацијама држе се заједно, али су у свакодневним ситуацијама склонији поделама, што представља прве знакове дезинтеграције заједнице и прелазак у другу, слабљење елемената који чине заједнички идентитет.

У процесу ширења информација о заједницама чији је језик у угроженом положају помажу и међународне институције као што су: Европски биро за мање употребљаване језике (*European Bureau for Lesser-Used Languages*), Фондација за угрожене језике (*Foundation for Endangered Languages*), пројекат *Euromosaic* и многе друге. Ипак, ни на нивоу европских држава, а камоли на међународном, често нема консензуса ни разумевања по питању проблема мањинских заједница. Сусрећемо се неретко и са двоструким стандардима. Иако чланице Европске уније попут Грчке и Француске годинама игноришу Повељу и остале документе који се тичу заштите права мањина, земље Средње и Југоисточне Европе морају да испуне све захтеве како би биле укључене у европске интеграције.

Од осталих облика борбе за развој, ширење, неговање и учење језика посебну пажњу треба обратити на покушаје ревитализације, „оживљавања“ угроженог језика, процеса нарочито актуелног у случају лужичкосрпских говорних заједница. Ревитализација језика (енг. *reverse language shift, language revitalization*⁷²) се најчешће доводи у везу с појавама замене језика (енг. *language shift*), тј. смењивања функција једног језика функцијама другог у оквиру одређене говорне заједнице, и смрти језика (енг. *language death*). Замена језика је процес који протиче различитим интензитетом, на индивидуалном и колективном плану, док се више од једне десетине укупног броја данашњих језика налази у последњој фази⁷³ свога постојања (Šatava 2006). Процес језичке ревитализације следи као

⁷² Први термин употребљава нпр. Фишман (1991), други Гренобл и Вејли (2005).

⁷³ У контексту категоризације стадијума нестанка језика најчешће се помиње већ представљена

директан одговор на овакву језичку ситуацију и представља покушаје да се језику поврати позиција у друштвеној структури заједнице која је у једном тренутку угрожена или нарушена. Ревитализација језика „...zavisi od istorijskih, društveno-političkih i ekonomskih faktora“ (Filipović 2009: 103), резултат је тежњи једног дела лингвистичке јавности ка престанку концентрисања искључиво на откривање структура и метода проучавања светских и великих језика, као и апела за потребом да се истраживачка енергија такође посвети очувању малих језика и култура. Пораст интересовања за ову област примењене лингвистике бележи се током читаве друге половине прошлог века, а наставља се и у овом, не само у академским круговима, већ све интензивније и међу активистима на пољу рада с угроженим језицима етничких заједница. Сам концепт језичке ревитализације појављује се тек деведесетих година 20. века, у ранијем су периоду снаге лингвиста – и других актера процеса језичког планирања, с којим је ревитализација у директној вези (Filipović 2009: 103) – биле сконцентрисане углавном на одржавање и документовање угрожених језика.

Бележи се већи број покушаја ревитализације језика, од којих се само неколико завршило задовољавајућим резултатима. О „успешној“ ревитализацији се говори у случају новохебрејског језика (иврита), реализованој у време настанка израелске државе после Другог светског рата. У ову групу се сврставају и успешни примери етничко-језичке ревитализације код неколико светских (Маори на Новом Зеланду, потомци Полинежана на Хавајима итд) и европских заједница (Баскијци и Каталонци у Шпанији, Велшани у Великој Британији, Лапонци у нордијском региону). С осетно слабијим исходом овај процес протекао је у случају ирског језика у Великој Британији. У данашње време у Ирској у свим језичким

осмостепенa скала Ц. Фишмана (Hinton 2003: 49). Постоје, разуме се, и другачија виђења проблематике. Бауман (1980), на пример, дефинише пет фаза престанка егзистенције језика.

доменима апсолутно доминира енглески језик. Упркос овој чињеници оживљавање аутохтоног варијетета је у процесу еманципације ирског друштва одиграло важну улогу⁷⁴. Као илустрацију ове тврдње може нам послужити пример да ирски језик од јануара 2007. године има статус званичног језика Европске уније – и у једном тренутку само једног посланика у саставу Европског парламента који је њиме био способан да комуницира. Када је реч о словенским етничким заједницама, најчешће се дискутује о случајевима ревитализације језика управо Лужичких Срба и Кашуба у Пољској. Што се језика Кашуба тиче, после великих промена у пољској друштвеној структури 1991. године до данашњих дана њихов језик се у појединим регионима крајњег севера Пољске постепено и одлучно уводи у основне и средње школе. Већ више од десет година био је активан лекторат кашупског језика на Универзитету у Гдањску, крајем претпрошле године одржана је и прва одбрана докторског рада на овом језику, а данас је то и самостална група на гдањској полонистици. Књижевни језик се консолидује, праве се стратегије његовог развоја (Strategia 2006), високо се оцењује његова етнолингвистичка виталност (Porębska 2004: 322). Све је већи број медијских канала на кашупском, јача издавачка делатност и, што је у кашупском контексту од изузетне важности, језик Кашуба полако себи утире пут ка признању и употреби у католичкој цркви.

Дејвид Кристал (2003: 178-193) одређује шест фактора кључних за ревитализацију језика: 1. угрожени језик моћи ће да ојача ако у очима припадника доминантне заједнице углед његових говорника порасте, 2. угрожени језик ће ојачати ако његови говорници стекну бољи материјални положај у оквиру

⁷⁴ О овој функцији језика у мрежи формирања етничког идентитета се све чешће говори. „... za članove manjinske zajednice u različitim momentima u vremenu jezik može biti relevantan i samo na nivou kulturnih markera“ (Filipović 2009: 99).

доминантне заједнице, 3. угрожени језик ће ојачати ако унутар доминантне заједнице постоји законска заштита за говорнике индигеног језика, 4. угрожени језик ће ојачати ако његови говорници буду правично заступљени у систему образовања, 5. угрожени језик ће ојачати ако има писмо, 6. угрожени језик ће ојачати ако његови говорници умеју да користе електронску технологију. Са овим тезама се у великој мери можемо сложити, иако свакако има простора за одређену дискусију. Што се прве тврдње тиче, треба приметити да пораст друштвеног „статуса“ угроженог језика у оквиру шире заједнице означава корак напред, али и да ствара услове за конфликтне ситуације повећавајући осећање угрожености и страха од евентуалне сецесије (аутономије и др) код припадника бројчано доминантне заједнице. Такође, побољшање материјалне ситуације није у свим случајевима у прошлости водило очувању етничког идентитета/језика, велики је број примера где је то значило управо супротно – убрзану трансформацију ка асимилацији. Нарочито треба водити рачуна да се у образовним системима административних јединица у којима се користи угрожени језик не претерује у примењивању принципа позитивне дискриминације, што често води у још већу изолацију. У вишејезичној Војводини, имамо примере који нам илуструју какве све замке са собом носи једностраност. Давањем изразите предности било којој заједници/језику, стичу се услови за недовољну компетенцију (језичку, културну) у ширем социјалном контексту.

У време када долази до потирања граница и мешања етничких заједница и њихових култура у досад невиђеним размерама у развоју људске цивилизације, јача и концепт језичког и културног плурализма⁷⁵. У том контексту, може се

⁷⁵ Ова тврдња, ипак, оставља отворен простор за корекцију, будући да се вероватно не би могла применити на све делове планете коју човек настањује. Одређивање сопствене заједнице повлачењем оштрих културних и етно-језичких обриса према заједници са којом делимо животни простор још увек је присутна у многим људским друштвима. Чак и преовладава, носећи пречесто

очекивати да су мишљења о потреби ревитализације често супротна (Porębska 2004: 322). Крећу се од интерпретација асимилације етничких заједница у доминантне и замене језика као сасвим природних појава у еволуцији, до ставова „језичких носталгичара“ који прижељкују повратак апсолутно свих комуникативних функција које је језик раније поседовао. „Златну средину“ можда представљају гласови проучавалаца етноговорних заједница као што је чешки етнолог Леош Шатава. „Otázka tak již dnes nezní, zda je zastavení asimilace a jazykového posunu vůbec možné, ale spíše: Je v konkrétní situaci určité populace žádoucí a uskutečnitelné?“⁷⁶ (Šatava 2001: 51)

Механизми језичке ситуације угроженог језика, процеса ревитализације и опис показатеља његове успешности ваљано се могу уочити на примеру говорне заједнице Лужичких Срба. Веома конкретан и добро организован покушај ревитализације лужичкосрпског језика покренут је у региону Доње Лужице 1998. године – *Witaj* пројекат⁷⁷, заснован на методи билингвалне имерзије, по бретонском образовном моделу *Diwan* и правилу: једна особа – један језик. Намењен је како деци у чијим се породицама говори лужичкосрпски, тако и оној с матерњим немачким језиком. Основна идеја је образовање што већег броја деце по двојезичним наставним програмима, чиме би се полако почеле отклањати одлике асиметрично билингвалне лужичке говорне заједнице, тј. доминација једног или другог језика. Од 2001. године овај пројекат је институционализован оснивањем Језичког центра *Witaj*. Финансира се од стране влада обеју покрајина преко Фондације за лужичкосрпски народ. Међу његове главне задатке спада: активна

са собом фаталне резултате по становништво.

⁷⁶ „Данас се више не поставља питање да ли је заустављање асимилације и замене језика уопште могуће, већ: да ли је у конкретној ситуацији одређене популације пожељно и изводљиво?“ (превод Д. С.)

⁷⁷ www.witaj-sprachzentrum.de

улога у очувању и развоју лужичкосрпског језичког наслеђа, помоћ у оснивању установа двојезичног образовања по моделу *Witaj*, евалуација примењених програма, информативни рад у оквиру заједнице, уз активно учешће родитеља у пројектима, честе посете старијих особа којима је лужички матерњи, израда најразличитијег дидактичког материјала (за разреде од првог до дванаестог/тринаестог), организовање пројеката, језичких курсева, издавање часописа за ученике и наставнике, регрутација и оспособљавање особља за рад у предшколским и школским установама. У последњем сегменту остварује се интензивна сарадња са академским институцијама, нпр. Универзитетом у Лајпцигу, и ту се може видети и практичан приступ идеји да угрожени језик не треба само да се документује⁷⁸, већ да се образује што већи број људи који ће моћи да га преносе у следеће генерације. Тренутно предшколске *Witaj* установе похађа 750 деце у 38 обданишта (већином су то деца из породица где се говори немачки), у Бранденбургу се по програмима Језичког центра *Witaj* настава одвија у 23 основне школе и једној гимназији, у Саксонији у 20 основних школа, 6 средњих и 3 гимназије. Најуспешнији су резултати програма у, поново, католичким деловима Саксоније. Деца се школују на свом матерњем језику, родитељи одлучују који је то језик. Од првог разреда се настава у основним и средњим школама изводи паралелно на оба језика. Лужичкосрпски језик се у овим школским установама изучава као матерњи/други језик, али и као страни (у првом разреду један час седмично, од другог до четвртог три часа седмично).

Анализом предности и недостатака пројекта *Witaj* могу се уочити одређени индикатори успешности процеса језичке ревитализације уопштено гледано. У

⁷⁸ Намеће се мисао да је документација стеченог знања претходних генерација у комбинацији са покушајима ревитализацијом аналогна медицинским методама вештачке оплодње. На одређени начин у овим случајевима суочени смо са својеврсним језичким генетским инжењерингом и с различитим последицама које ова интервенција доноси.

првом реду, деци из мешаних или немачких породица на овај начин омогућава се да науче лужичкосрпски, за лакшу интеграцију у образовне структуре и задржавање постојећих школа у региону Лужице, пре свега основних. Затим, до четвртог разреда деца су способна да подједнако користе оба језика у већем броју домена. Такође, лужичкосрпски језик постаје посредник међу словенским језицима и језицима западних земаља, ставка у биографији која даје почетну предност на савременом економском тржишту, финансијски „мамац“ за родитеље из обе групе (језик као ресурс). Не треба заборавити ни позитивни утицај билингвизма на развој појединца (кроз стимулацију основних интелектуалних способности) чиме се олакшава приступ новим знањима, језицима и културама. Недостаци програма тичу се пре свега недовољне језичке компетенције васпитача у лужичкосрпском језику, као и често оспораваног квалитета усвојених језичких способности код деце (честа реакција припадника словенских народа у контакту са „новим“ говорницима лужичкосрпског). Осим тога, резултати читавог процеса могу се уочити тек након дужег временског периода, што није увек по укусу нестрпљивог јавног мњења. Реакције чланова лужичкосрпске заједнице су прилично различите и крећу се од погледа на пројекат као на још једно оруђе германизације омладине, до изразито позитивних код других – лужичкосрпска деца могу да науче немачки који се код куће не говори, а биће им потребан у каснијем развоју. Шта мисле родитељи деце о програму *Witaj*? „Die Mehrheit der Eltern steht der zweisprachigen Erziehung ihrer Kinder sehr positive gegenüber. Sie sind von den Vorteilen der Zweisprachigkeit überzeugt. Viele Eltern möchten darüber hinaus mit der Teilnahme ihrer Kinder am Witaj-Projekt ganz bewusst einen Beitrag zur Erhaltung und Revitalisierung der sorbischen/wendischen Sprache leisten“⁷⁹ (Norberg

⁷⁹ „Већина родитеља сматра двојезично образовање своје деце веома позитивним. Они су уверени у предности двојезичности. Многи родитељи би такође желели да учешћем своје деце у *Witaj*

2010: 82). Koje je mišljenje nastavnog osoblja o programu? Učiteljica Ирене Геце из основне школе у Хоћебузу-Зилову каже следеће: „Мам wjelgin dobre nazgónjena. Psecej se žiwam, kak derje mógu naše Witaj-žiši teke južo w přédnem lětniku serbski powědaš, gaž pšidu ze žišownje. Ta serbska rěč jo za naše žiši ceło normalna wěc, wóni wize naše Witaj-ceptarki a wěže: 'Wóna powěda ze mnu jano serbski', a pón wopytuju teke serbski powědaš abo wótegranjaju wótergi teke južo serbski. Wóni su tak ležerne a wólne z tym serbskim. Gaž ja serbski powědam, mam wótergi tšach, až njenaložyjom pšawy gramatiski pad [...] Našym žišam je to wšojadno“⁸⁰ (Norberg, 2010: 104). Мотивација учесника *Witaj* пројекта у школама је различита: когнитивне способности 2%, репутација наставника 2%, словенски језик 4%, лична жеља детета 6%, страни језик 8%, шанса за запослење 10%, недостатак алтернативе 10%, пријатељи 15%, лужичкосрпски језик 27%, репутација школе 31%, очување језика (лужичкосрпског) 54%, култура/традиција 58%, двојезичност 65% (Norberg 2010: 98).

Успешност актуелних процеса језичке ревитализације (нпр. *Witaj*) се у истраживању спроведеном 2014. године од стране испитаника оцењује као мала – 3,2 на скали од 1 (никаква) до 5 (веома велика). Стручњаци, пак, примећују да се *Witaj* пројекат одвија различитим брзинама (по квалитету и квантитету) у различитим школама (Norberg 2010: 124), као и да су фактори од којих зависи интелектуална конституција детета, приступ родитеља, способности васпитача и наставника (Роһончова 2006: 75). Оно што се такође често истиче у оценама је да

пројекту свесно допринесу очувању и ревитализацији лужичкосрпског језика.“ (превод Д. С.)

⁸⁰ „Имам веома добра искуства. Све време сам изненађена како добро могу наша Витај деца да говоре лужичкосрпски већ у првом разреду, након преласка из Витај предшколског. Лужичкосрпски језик је за нашу децу сасвим нормална ствар, они виде наше Витај учитељице и знају: 'Она разговара са мном само лужичкосрпски', а затим покушавају лужичкосрпски да говоре или чак понекад већ одмах на лужичкосрпском одговарају. Она су тако лежерна и слободна с тим језиком. Када ја говорим лужичкосрпски, каткад се прибојавам да не користим прави граматички облик [...] Нашој деци је то свеједно.“ (превод Д. С.)

је основна ствар да би се језик научио континуитет, почев од предшколских установа, преко основних школа, све до највишег нивоа образовања (Norberg 2010: 199), као и још већа аутономија заједнице у одлучивању о школским програмима. Проблеми на који *Witaj* програм наилази леже пре свега у чињеници да су све школе под контролом државе, и да нема места за приватне иницијативе, а процес формирања нових школа, нарочито тамо где функционишу *Witaj* вртићи, је веома тежак. Код предшколских установа је ситуација другачија, тамо се групе много лакше формирају. Такође, мало је квалификованих учитеља. Јана Шолћина (*Jana Šolćina*), из Лужичкосрпског института у Будишину, која се бави *Witaj* пројектом каже: „Często efekt nauczania w grupach przy niemieckich przedszkolach nie jest najlepszy, bo tylko jedna opiekunka jest odpowiedzialna za grupy łużycką, ale gdy jej nie ma, mówi się po niemiecku. Poza tym dzieci mają cały czas kontakt z dziećmi niemieckimi i częściej rozmawiają po niemiecku niż po łużycku“⁸¹ (Dołowy-Rybińska 2011: 311). Ситуација је нарочито критична за доњолужичкосрпски. За васпитачице се организују специјални шестомесечни курсеви језика, а касније двогодишњи курсеви за дошколавање, како за лужичкосрпске, тако и немачке, док је у школама велики недостатак квалификованог кадра за остале предмете. Један од главних проблема почива и у томе да у овом тренутку нема континуитета у образовању: деца завршавају предшколско, иду у немачку школу; или иду у немачку основну, па после у лужичкосрпску гимназију. Негативни природни прираштај представља такође велику препреку. Све је мање деце у школама у том региону, а од 1999. године одлуком министра образовања Саксоније на лужичке основне школе се не односи правило да има најмање 20 ученика за отварање првог

⁸¹ „Ефекат учења у групама у оквиру немачких школа чест није најбољи, јер је само једна васпитачица одговорна за лужичкосрпску групу, али када она није ту, говори се немачки. Осим тога, деца су све време у контакту са немачком децом и чешће разговарају на немачком него на лужичкосрпском.“ (превод Д. С.)

разреда, али на средње већ не и ситуација се процењује од случаја до случаја. Већ поменута комисија која је оцењивала примену Европске повеље (ECRML Germany 2011) скренула је пажњу на ситуацију да деца не могу да наставе школовање на лужичкосрпском, већ се пребацују у немачке школе или су приморана да путују аутобусом у друге школе које наставу изводе на лужичкосрпском језику.

Треба поменути да је у Лужици поред програма *Witaj* активан и програм *2 plus*, којим су обухваћени првенствено разреди типа Б према програму Заједничког европског референтног оквира за језике (*Common European Framework of Reference for Languages*) који припремају експерти из земаља Савета Европе и који има за циљ проналажење заједничке образовне методе за разне језике. У Немачкој је лужичкосрпски један од првих мањинских језика на којем је примењен овај програм под вођством Института за међународну и интеркултурну компаративну науку о образовању при Универзитету у Хамбургу (*Institut für International und Interkulturell Vergleichende Erziehungswissenschaft*). Евалуација овог програма у Лужици је у току.

Као модел ка утврђивању успешности резултата процеса језичке ревитализације код етноговорних заједница може да послужи трочлана схема етнолингвистичке виталности, приказана у табели 10, преузета од М. Порембске (Porębska 2004: 322) која је допунила оригиналну концепцију из седамдесетих година прошлог века (Giles/Bourhis/Taylor 1977). При опису услова функционисана језика у овом приступу у обзир се узимају три групе фактора: 1. демографски фактори, 2. институционална подршка и контрола, 3. статус.

Табела 10. Схема чинилаца етнолингвистичке виталности.

Етнолингвистичка виталност		
Демографски фактори	Институционална подршка и контрола	Статус
- бројност апсолутна природни прираштај мешани бракови имиگرација емиграција - <i>распоред</i> концентрација пропорције територија	- <i>формална/неформална</i> државне институције образовање војска медији језичка слика политика привреда култура спорт религија	- <i>друштвено-историјски</i> - <i>економски</i> - <i>социјални</i> - <i>статус језика</i> локални међународни

(Porębska 2004: 324)

Прва група састоји се из два сегмента: бројности популације говорне заједнице и њиховог распореда на терену. Обухвата чиниоце као што су природни прираштај, концентрација становништва на одређеној територији, имиграционе и емиграционе процесе. Контролисана флукуација ових фактора јамац је стабилности бројности говорне заједнице. Видели смо да Лужичким Србима ниједан од ових фактора није од помоћи у процесу ревитализације. Малобројни су у односу на околно становништво, у највећем делу распршени по читавој Лужици уз негативан природни прираштај, а смер миграција је првенствено ван њихове отаџбине ка бољим местима за живот. У прошлости се Лужички Срби у Америци готово одмах изгубили свој језик и асимиловали се, како због америчке етничке политике, тако због чињенице да се имигрантске језичке мањине много брже

асимилују у доминантну културу губљењем језика него аутохтоне језичке мањине које и даље живе у својој домовини (Giles/Bourhis/Taylor 1977: 313). У овом раду се наводи и пример Канађана француског порекла који су у само неколико генерација изгубили знање и осећања за свој језик ако живе ван граница Квебека. Много је другачија слика код католичких Лужичких Срба, који захваљујући концентрисаности и много вишем природном прираштају успевају већ деценијама да одрже бројност своје популације. Директан утицај имиграционих процеса на виталност мањинских језика може се показати и на примеру промена у етничкој мапи Војводине након трагичног егзодуса Срба деведесетих година које су условиле негативну атмосферу за мањинска питања. Војвођански Словаци такође годинама остају без великог броја образованих припадника своје заједнице у процесима тзв. школске емиграције. Олакшан приступ системима школовања у Словачкој републици за припаднике словачке мањине у Војводини резултира почетком дезинтеграције заједнице – након образовања они одржавају јаке контакте са постојбином, али велики део њих центар својих професионалних и животних интересовања пребацује негде другде, што је негативно по егзистенцију заједнице.

Друга скупина фактора представља подршку и контролу коју друштвене институције пружају у процесу ревитализације. Садржи такве елементе као што су образовни систем, медијско окружење, политичка атмосфера, спортски догађаји и сл. Успешност ревитализације је у директној вези са свим наведеним чиниоцима. На пример, у области образовања континуирана настава на угроженом језику на нивоу основне и средње школе, као и развој механизма за образовање особа која ће даље преносити знања⁸² о култури и језику угрожене заједнице, јасан је знак

⁸² Једна од „заповести“ језичких активиста – језик не смемо само документовати, већ морамо школовати људе који ће следећим генерацијама преносити знања о њему.

напредовања. Такође, што је већи број јавних институција укључених у процес, лакше је прећи у следеће фазе језичке ревитализације. По овом питању, лужичкосрпски језик показује најбоље резултате. Јака институционална подршка, ма каква она била на различитим нивоима, видели смо, не изостаје. Такође, укључивање у институције верског живота показало се кључним у многим случајевима етничке еманципације – још једна потврда тврдње Чарлса Фергусона „... religion has been one of the most powerful forces leading to language change and language spread“⁸³ (Spolsky 2003: 82). Код Лужичких Срба и Кашуба припадност католичкој цркви, код Словака у Војводини протестантској, како смо се уверили, био је кључни фактор преживљавања, тј. асимилације код Лужичких Срба евангелиста и Словака католика.

Последња група чинилаца тиче се статуса језика и представља суму четири фактора. Први од њих, друштвено-историјски, дефинише утицај историјских и политичких дешавања на постојање етничке заједнице, други – економски – тиче се економске еманципације, следећи – социјални – осећаја припадности заједници, и последњи – језички – односи се на статус угроженог језика. Сви поменути екстралингвистички фактори у чврстој су корелацији са статусом језика. Друштвено-историјски чиниоци најчешће иду у корист врло малом броју мањинским заједницама, које се у таквом положају не би ни нашле да је развој догађаја био другачији. Економска еманципација такође је веома тешка ако су механизми финансирања искључиво у рукама државног апарата, коме опстанак и даљи развој мањинске заједнице није увек у првом плану. О социјалном аспекту заједништва више ће речи бити у следећем делу овог рада, а веома интересно питање, као што је представљено у петом подпоглављу рада, које се у европском

⁸³ „... религија је била једна од најјачих сила која је водила у замену или ширење језика.“ (превод Д. С.)

контексту намеће је проблематика стандардизације угрожених језика. Један од главних задатака језичке политике, конституисање и неговање књижевног варијетета, од пресудног је значаја у борби за права угрожених говорних заједница. Неке од заједница га поседују већ вековима, друге га тек формирају. У сваком случају, у том сегменту традиција игра најважнију улогу – очување наслеђа предака многим људима је на чеоним позицијама лествица вредности. Ипак, кад је реч о угроженим заједницама треба у још већој мери узимати у обзир савремене потребе припадника и много брже реаговати на промене него што је то обичај код „стабилних“ етника, с већим бројем говорника⁸⁴. „Подарити“ етничкој заједници књижевни језик који њени чланови осећају као стран, још је лошије него да га она уопште не поседује. У ситуацији када се књижевни језик третира као наметнут припадници угрожених заједница најчешће прибегавају коришћењу високе варијанте, у формалној писаној и усменој комуникацији, користећи регистре језика доминантне заједнице. Имајући у виду значај који се језику као одлици етничког идентитета придаје међу припадницима оваквих заједница, његова употребна књижевна форма би морала бити „ближа“ говорницима, ни у ком случају не би смела бити доживљавана као наметнута норма елита, јер у том случају нарушава право дела припадника заједнице на еманципацију и угрожава етно-језичку солидарност. Дискусије на представљену тему воде се у контексту скоро сваког мањинског језика, нпр. код европских ромских заједница (Filipović 2009: 104), Словака у Војводини (Dudok 1975; Dudok 2002) или Лужичких Срба (Sokolović 2004). „Revitalizacija je veoma često u direktnoj vezi sa korpusnom jezičkom politikom...” (Filipović 2009: 103), стога мора да буде схваћена као активност која у највећој мери долази „одоздо“ (*bottom-up*).

⁸⁴ Имам на уму пре свега промене у језику осликане у ставовима присутним у свакодневној комуникацији „како млади данас говоре...” или „он/она говори неправилно...” и сл.

На листу поменутих фактора и показатеља успешности ревитализације језика можемо додати: а) функционисање научно заснованог и што објективнијег приступа у процесу евалуације реализованих програма ревитализације, б) формирање структура за што свеобухватније информисање о искуствима других етничких заједница и размену знања на пољу језичке ревитализације, чија се важност веома високо оцењује (Šatava 2001: 43); в) пораст ентузијазма код припадника етничке заједнице. Последњи чинилац се сматра основним предусловом језичке ревитализације (Šatava 2006: 303; Filipović, 2009: 79). Тачно је да „Језик умире када њиме нема ко да говори“ (Kristal 2003: 11). Међутим, нестанак језика није неминовно повезан искључиво с физичким нестанком говорника, већ такође итекако изумире и када више нико њим *не жели* да говори, из било ког разлога.

5.9. Језичка лојалност и етничка солидарност корисника језика

Верност или негација заједништва, прихватање или одбацивање статуса који одређени језик има, жеља или њен недостатак да се угрожени језик сачува, осећање доминације или инфериорности приликом употребе језика чињенице су које се морају сагледати при утврђивању перспектива очувања неког језика и самим тим представљају важан елемент у моделу еколошког описа језика. Велика пажња се у овом поступку посвећује оцени престижа одређеног језика од стране чланова заједнице, утицају који он има на осећање припадности групи, а нарочито чиниоцима који су разлог таквог стања. Језичка лојалност⁸⁵ (енг. *language loyalty*) чинилац је чије је проучавање иницирао Фишман шездесетих година прошлог

⁸⁵ У српској социолингвистичкој средини срећемо се и са изразима „верност“ (Kristal 2003: 33) и „приврженост“ (Вучина Симовић/Филиповић 2009: 22).

века (Hornberger/Pütz 2006) и који има директну везу с поменутиим настојањима да се очува језик који је угрожен: „Овај израз подразумева свесно и експлицитно изражену бригу појединаца за очување језика када је он у опасности, као и спречавање да дође до промена у језичким функцијама, структури или речнику“ (Вучина Симовић/Филиповић 2009: 22). Језичка лојалност и с њом уско повезана етничка солидарност често немају директне везе са системским одликама језика, институционалним или правним статусом језика, већ су углавном одраз ставова и мотивације заједнице према њему.

Истраживања спроведена 1987. године од стране Института за лужичкосрпску етнографију показала су да особа које се служе лужичкосрпским језиком има 67000, док је лужичкосрпску етничку припадност декларисало само 45000. Ова констатација се понавља код других истраживача: број људи с активним знањем лужичкосрпског је већи од броја Лужичких Срба који се тако декларишу (Faska 1998: 74)⁸⁶. Разлоге за овакво стање пољска сорабисткиња Н. Долови-Рибињска (Dołowy-Rybińska 2011: 231) види у негативном (или бар амбивалентном) односу самих Лужичких Срба према сопственом етничком идентитету проистеклом из историјских услова који су били неповољни по њих. Првенствено се ово односи на ситуацију непосредно пре и за време Другог светског рата, када је солонско решење било декларисати се као „Немац који говори лужичкосрпски“ (Dołowy-Rybińska 2011: 238). На тај начин су избегавали још веће репресије фашистичког апарата, а то осећање, ниже вредности и страха истовремено, је нешто што се усталило у колективном психичком склопу⁸⁷.

⁸⁶ До сличног закључка долази и Јадранка Грбић, проучавалац језика Хрвата у Мађарској, и у вези с тим се пита – „није li етничност stabilniji fenomen i stabilniji identifikacijski čimbenik od jezika?“ (Grbić, 1998: 188).

⁸⁷ У вези с репресивним деловањима државе усмереним против припадника мањинске заједнице срећемо се и с појмом контра-идентитета који Асман (2001) преузима од америчких антрополога. Он наводи да је прогон мањинских култура (нпр. Јевреја, црнаца итд.) од стране већинских култура

Ситуација после Другог светског рата нимало није допринела поправци оваквог става према сопственом језику. Одредбе Лужичкокрпског закона из 1948. године остајале су често само мртво слово на папиру. НДР је остављала право избора који су појединци били још увек превише уплашени да искористе, док су етничке организације, пре свих Домовина, биле под директном контролом владајуће комунистичке партије којој је једини циљ био одржавање социјалистичке, ни у ком случају мултиетничке, структуре Лужице. Измењена демографска ситуација после рата пресељавањем Немаца са истока и југа још један је од разлога појачавања негативног односа према свом идентитету, као и индустријализација. Нове фабрике, рудници угља, све то је привлачило пуно Немаца у ове регионе. Све је више било контаката са Немцима, све више мешаних бракова и раста асиметрије у етничким односима.

Постепено преузимање улоге језика као културног маркера, појава о којој пишу Вучина Симовић/Филиповић (2009: 32) у случају сефардских Јевреја у Београду, једно је од објашњења давања првенства језику над етницитетом код припадника заједнице. Наиме, у савремено доба срећемо се и с појавом многоструког идентитета. „U modernim, kompleksnim društvima identitet je također kompleksan te u skladu s time svaki pojedinac može imati mnogostruki identitet. Antropološka znanost naziva ovaj fenomen ugniježdenim identitetom (engl. *nested identity*)“ (Grbić 1995: 122). Ову тезу може потврдити и ситуација код Кашуба, код којих 95% припадника заједнице декларише да има двојни идентитет – регионални кашупски и етнички пољски. Исповест Ванде Кједровске, наставнице кашупског језика: „Jestem przede wszystkim Polką, a potem Kaszubką, z tym że tych

довео до тога да им је њихов идентитет постао вреднији од самог живота (Assmann 2001: 135). О аспектима ове појаве код Словака у Војводини информисе М. Дудок (Dudok 2008: 74, 148).

dwóch rzeczy nie da się oddzielić“⁸⁸ (Dołowy-Rybińska 2011: 405). Кашупски језик је, према мишљењу великог дела ове групе, сувишна ствар (Dołowy-Rybińska 2011: 492) и требало би да врши искључиво функцију симбола групе, не стварног комуникационог средства.

Исто тако, нека истраживања новијег датума (Šatava 2009) показују да овај процес у нашем времену можда поприма нови смер развоја. Професор Шатава упоређује резултате свог истраживања (спроведеног 2001. и 2005. године на идентичним анкетама уз методу самооцењивања ученика) о односу језика, етничког идентитета и културе међу ученицима Лужичкосрпске гимназије у Будишину и долази до недвосмисленог закључка да је међу ученицима ојачан лужичкосрпски идентитет, док је опало интересовање за очување лужичкосрпског језика и културе. Код Лемака у Пољској о припадности лемковској заједници може одлучивати етнолингвистички критеријум (знање језика) или генеалогски критеријум. Код особа старости између 20 и 40 година други је фактор много важнији (Misiak 2006: 126), незнање језика није пресудно. Хтели би њиме да се служе и науче га, али га схватају само као „допуну идентитета Лемака“ (Misiak 2006: 126)⁸⁹.

Н. Долови Рибињска издваја три главна фактора који утичу на слабљење језичке солидарности Лужичких Срба (Dołowy-Rybińska 2011: 271): разлика у религији, подела на Горњу и Доњу Лужицу и све видљивије разлике између града и села. На списак ових чинилаца можемо додати и процес језичке политике који у многоме утиче на обликовање етничитета припадника заједнице.

⁸⁸ „Ја сам првенствено Пољакиња, а затим Кашупка, с тим што се те две ствари не могу раздвојити“ (превод Д. С.)

⁸⁹ Негација директне везе између замене језика (или културне асимилације, да се послужимо и термином Брат Полстонове) и губитка идентитета, међутим, не функционише у супротном смеру – замена језика не води неминовно у интеграцију у друштво, као пример нам могу послужити Роми широм Средње и Југоисточне Европе.

Религија је један од најважнијих чинилаца културног идентитета. Простори на којима су живели Лужички Срби евангелисти, како у Доњој, тако и у Горњој Лужици, скоро у потпуности су германизовани. Међутим, терени на којима живе католици, као што је раније констатовано, успели су да у великој мери очувају свој језик и културу. Они су у потпуности били окружени евангелистима, тако да су имали сопствене свештенике, учитеље. На контакте с Немцима се гледало веома негативно, црква је чак забрањивала склапање бракова са некатоличким партнером (Dołowy-Rybińska 2011: 272). У новонасталој ситуацији после Другог светског рата, у време досељавања немачког становништва из источних крајева, са територије данашње Чешке и Пољске, католичка лужичкосрпска језичка средина је била толико компактна да је веома брзо интегрисала придошлице у свој корпус (Faska 1998: 91), што је одличан доказ њене виталности и солидарности. Сличан процес се одвија и у садашњости. Земље које насељавају протестанти брже су се економски развијале, али је то значило и насељавање немачког становништва. Такође, у евангелистичкој цркви слабији је акценат на редовном практиковању вере као код католика, што директно утиче на живот заједнице. Идеолошки приступ који проистиче из евангелистичких учења подразумева лојалност према владајућим структурама, као и образовање за све припаднике заједнице, како би могли постићи што бољу каријеру и – отићи из Лужице. Иако је реформација допринела развоју књижевности на лужичкосрпском (1548. године први превод Библије), касније је резултирала све јачом германизацијом. Свештеници су школовани искључиво на немачком или латинском, за време Бизмарка лужичкосрпски је у потпуности био избачен из цркве, забрањено је штампање било какве верске литературе на том језику. Све је мање било лужичкосрпских свештеника, замењивани су немачким. За време социјалистичког режима поново су на мети атеизације били углавном евангелисти (Dołowy-Rybińska 2011: 275).

Ситуација у лужичкосрпској евангелистичкој цркви је почела да се мења набоље тек крајем 80. година прошлог века. Лужички Срби се организују у групе, одржавају мисе на лужичкосрпском, али је све тешко јер не представљају већину ни у једној парохији. Католици су, с друге стране, изузетно активни, њихова главна организација Друштво Ћирила и Методија (члан Домовине) састоји се из великог броја хорова, фолклорних група и сл. Њихов рад на разним пољима наилази на позитивну реакцију немачких комшија. У школама се предаје лужичкосрпски, жене и деца носе народну ношњу, они сами сматрају религију главним фактором одржања свог народа.

Територијална подела Лужице на Доњу и Горњу резултат је историјских околности, игра огромну улогу у развоју лужичкосрпског језика и друштва уопште. Северни предели Лужице припадали су Прусији и били под јачом унификацијом немачке државе, док су јужни били у саставу Саксоније. У Доњој Лужици замена језика узела је маха у периоду 1935-1955, данас је ситуација таква да генерација из тог периода има негативан однос према свом језику, сматра га извором конфликта, превише су за њих болна искуства из младости. Зато нису разговарали са својом децом на том језику, чак су се противили и њиховом школовању на лужичкосрпском. Главни проблем у Доњој Лужици је што свој језик не сматрају подједнако добрим као немачки, чак ни горњолужичкосрпски (Dołowy-Rybińska 2011: 272). Доњолужичкосрпски се стога третира као „двојно мањински“⁹⁰ (Marti 2007), тако да се асиметрија бележи како у односу према немачком, тако и према језику њихове „старије браће“. Доњолужички Срби сматрају да се јужни суседи према њима понашају протекционистички и да себе сматрају „правим Лужичким Србима“. У Доњој Лужици се, наиме, језик брже

⁹⁰ Још један доказ релативности појмова *мањина/већина*, који оповргава претпоставку о једностраности подређености/надређености заједнице.

развио захваљујући реформацији, али се није употребљавао у свим сферама, само по дијалектима. Током 19. века Горња Лужица је постала центар културног живота свих Лужичких Срба, а Будишин њихова престоница. Из тог периода датирају и први покушаји стварања једног заједничког језика и зближавања два региона, који су прекинути у периоду између два светска рата. Након другог светског рата језичка политика Фреда Елснера предвиђала је коришћење помоћи Горњих Лужичких Срба: учитеља, новинара и специјалиста. Они су били иницијатори многих акција, од којих су најважније: оснивање лужичкосрпске гимназије у Хоћебузу, поновно покретање Матице лужичкосрпске у Доњој Лужици, формирање доњолужичкосрпског одељења Лужичкосрпског института, стварање филијала Домовине у Доњој Лужици. Ови људи су такође научили доњолужичкосрпски али су у њега уносили доста елемената горњолужичкосрпског. Реформа изведена у периоду 1949-1952 од стране Домовине представљала је покушај приближавања двеју варијанти. У стварности је ова реформа била доста формално преношење структура једног језика у други, замену германизама (што је одувек била одлика народних говора) новим лужичкосрпским речима, у складу с пуристичким тенденцијама. Издаване су књиге, новине, организоване школе и курсеви. Међутим, незадовољство међу особама које су још увек говориле доњолужичкосрпски било је велико, „нови“ књижевни језик нису прихватили и сматрали су га вештачким. Млада поколења пак нису могла да га науче у директном контакту, јер се учио једино као други или страни језик с малим пољем примене. Учесници феријалног курса 2010. године у Хоћебузу имали су прилику да се у разговору са Манфредом Старостом, највећим живим доњолужичкосрпским лексикографом и творцем бројних уџбеника, убеде у ову чињеницу. У одређеном моменту свог школовања га је рођени деда замолио да направи избор – да говори „њихов” језик или немачки када разговара са њим, јер

онај који учи у школи ни на шта не личи. Процес вештачког приближавања заустављен је током седамдесетих година прошлог века, материјал за планирање корпуса црпљен је из дијалеката. Међутим, дуализам, о којем је већ било речи, је остао – старији који говоре дијалектом, свој језик називају *вендским (Wendisch)*, док за књижевни користе назив *српски (Sorbisch)*, као и за означавање горњолужичког) и то у пејоративном контексту. Све је то утицало на негативни однос Доњолужичких Срба према Горњолужичким. Међусобни контакти се одвијају веома тешко. Међу студентима у Лајпцигу је ситуација таква да признају да не разумеју увек једни друге, нити да читају на том језику, тако да се међусобна комуникација води на немачком, горњолужичкосрпском, веома ретко на доњолужичкосрпском. Па ипак, судећи по одговорима респондента у оквиру истраживања спроведеног током израде овог докторског рада утицај поделе Лужице на Горњу и Доњу на очување лужичкосрпског/-их језика је мали: 2,6 на скали од 1 (никакав) до 5 (веома велик).

И док је територијална подела резултат неповратних историјских процеса, на појаву диглосије произашле из планирања језичког статуса у оквиру обе лужичкосрпске заједнице, као што смо већ показали, треба обратити посебну пажњу. Она угрожава језичку солидарност носилаца лужичкосрпског језика, али одиграва се у садашњем тренутку и дозвољава могућност корекције. Диглосна ситуација је сасвим уобичајена појава у историји људских заједница, али се мора пажљивије пратити у случају угрожених језика. Овакво стање данашњи планери корпуса лужичкосрпског језика у многеме игноришу. Имајући у виду значај који се језику као одлици етничког идентитета придаје међу Лужичким Србима, његова књижевна форма би морала бити „ближа“ говорницима, ни у ком случају доживљавана као наметнута норма елита. Савремене стандардизацијске радње (тачније њихов недостатак) у лужичкосрпском језику у одређеној мери нарушава

право значајног дела припадника заједнице на еманципацију и угрожава етно-језичку солидарност, те би у будућности требало предузети кораке реконструкције језичке норме и њеног приближавања постојећој језичкој пракси говорника.

Недостатак прилика за употребу лужичкосрпског у јавној комуникацији такође не доприноси јачању језичке солидарности. Лужички Срби радије користе немачки и због лоших усмелена из прошлости, недостатка материјала (формулара, реклама, проспеката), природе свог карактера и др. Бирају немачки као језик образовања за своју децу сматрајући да ће им на тај начин пружити боље шансе за успех у каријери и животу. Ово је појава коју бележимо и код других мањинских заједница: код Каталонаца (Tortosa 1986: 19), Кашуба (Dołowy-Rybińska 2011: 443), Лемака у Пољској (Misiak 2006: 67). Као противтежа овој пракси је веровање да управо учење језика мањине може донети предност (језик као ресурс): „The whole market, the whole economy, the whole function is going eastwards, where Russian, Sorbian, Czech, and Polish are spoken. Why should he [Peter] have problem with it? If everything is moving there, he [Peter] can understand Czech if he speaks Sorbian. He can also understand and read some Polish. There are many advantages. As far as I am concerned, as to English, he will learn it at school”⁹¹ (Tsai 2009: 200).

Већа употреба лужичкосрпског је свакако могућа, само је понекад потребно да се истраје у настојањима, да се пронађе често поколебана мотивација. О овоме сведочи случај Алфреда Мешканка (који описује Dołowy-Rybińska 2011: 251) коме је суд током суђења забранио да разговара са унуком на лужичкосрпском. Ипак, након жалбе вишој инстанци добио је дозволу да у потпуности у суду користи

⁹¹ „Читаво тржиште, читава економија, сви послови се пребацују на исток, где се говори руски, лужичкосрпски, чешки и пољски. Зашто би он [Петер] требало да има проблема са тим? Ако се све сели тамо он [Петер] може да разуме чешки ако говори лужичкосрпски. Она такође може да разуме и помало да чита пољски. Има много предности. Што се мене тиче, енглески ће научити у школи.” (превод Д. С.)

лужичкосрпски. Мотивација Лужичких Срба често лежи и у потреби за етничким доказивањем. То је процес који код припадника овог словенског народа од 18. века никада није престао да буде актуелан, а последица је скоро фаталистички интерпретиране повезаности појединца с језиком и културом свог народа, наставка (словенске) традиције и циљева својих предака. За боље разумевање природе тога бремена одговорности према ексклузивној народној обавези, који мало који припадник већинске заједнице може схватити, може послужити исповест Антје Кравцојц из Слијепог: „Som se rozsuziła za studium sorabistiki, dokulaž cujom se ako Serbowka nutsikownje zwězana z rěcu a kulturu swojogo luda. Nejważnjyšje za identifikaciju a dalejwobstaše wosebnje małych a wobgrozonych ludow wšak jo rěc — toś cu raz žěłaś ako wucabnica za dolnoserbšćinu. Wona jo za mnjo pšewšo rědna a mě wjelgin bliska. A co jo toś lěpše a rědnjyšje, ako ju wucyś a młodych luži teke wopoznawaś z bogateju serbskeju kulturu, z literaturu, z tradicijami a stawiznami? A we nich buziś zajm a lubosć za našu maminu rěc, za našo narodne derbstwo a našo žinsajšne žywjenje ako mały słowjański lud w Nimskej a w zjadnošonej Europje, w susedstwje drugih słowjańskich narodow?”⁹² (Соколовић 2005: 163). Наравно, има и оних који у студијама сорабистике и бављења лужичкосрпским виде боље изгледе за запослење. Успешно завршене студије сорабистике обезбеђују широке могућности запослења у школама Горње и Доње Лужице и извор сигурне зараде (Szaniawska-Schwabe/Michel 2012) које се све више отварају у процесима ревитализације.

⁹² „Одлучила сам се за студије сорабистике, јер као Лужичка Српкиња осећам унутрашњу везу са језиком и културом свог народа. Најважније за идентитет и одржавање малих у угрожених народа је свакако језик – зато хоћу да радим као наставница доњолужичкосрпског језика. Он је за мене пре свега леп и веома близак. А шта има боље и лепше него је младим људима преносити и упознавати их са богатом лужичкосрпском културом, традицијом и историјом? Будити у њима интересовање и љубав према матерњем језику, према нашем народном наслеђу и данашњем животу као малог словенског народа у Немачкој и у уједињеној Европи, у суседству других словенских народа?” (превод Д. С.)

Што се односа самих Немаца према Лужичким Србима тиче, истраживачи се најчешће слажу у констатацији да се до уједињења Немачке бележио негативан однос од стране комшија, и да је данас ситуација нешто боља, али није идеална (Dołowy-Rybińska 2011: 247). Захваљући политици комунистичког режима и подршци главних представника Лужичка Срба ојачао је став околине према Лужичким Србима као према традиционалној култури, што је део процеса фолклоризације мањинске културе. Према мишљењу Вернера Мешканка, истакнутог лужичкосрпског активисте из Хоћебуза: „Niemcy chętnie widzą kulturę Łużyczan jako kulturę tradycyjną. To zostało jeszcze po propagandzie NRD. Niemcy akceptują zwyczaje, stroje ludowe, malowanie jajek, ale nie chcą przyjąć, że kultura łużycka jest złożona, nowoczesna, że jej tradycyjny wymiar jest tylko jednym z wielu”⁹³ (Dołowy-Rybińska, 2011: 259). Међутим, треба такође узети у обзир и да су неки од најангажованијих лужичкосрпских активиста, нпр. Фабијан Каулфирст (*Fabian Kaulfürst*), лингвиста и организатор културних манифестација, немачког порекла и Лужички Срби по избору. С овом појавом срећемо се и код других словенских мањина, рецимо код Кашуба на северу Пољске (Dołowy-Rybińska, 2011: 496).

Као једна од основних компоненти етничког идентитета војвођанских Словака и њихове језичке солидарности често се оцењује припадност словачкој матици – „Sľubujeme ale sväte, že ostaneme na veky Slováci a poklad jazyka slovenského zachováme ako najdrahšiu sviatosť na vždy...”⁹⁴ (Sirácky 1996: 10). Њима је Словачка република као друга држава, већина са њом одржава приватне и професионалне живе контакте, користи различите врсте помоћи словачких власти

⁹³ „Немци најрадије гледају на културу Лужичких Срба као на традиционалну културу. То је остало још од пропаганде НДР. Немци прихватају обичаје, народну ношњу, фарбање јаја, али не желе да прихвате да је лужичка култура много сложенија, савремена, да је њена традиционална димензија само једна од многих.” (превод Д. С.)

⁹⁴ „Свечано се ипак заклињемо да ћемо остати заувек Словаци и ризницу словачког језика чувати као светињу.” (превод Д. С.)

за Словаке ван граница Словачке. Осећај припадности народу је најчешће већи на периферији етничке територије, тј. на оном делу који је у директном контакту са другим народима. Тако су се народне ношње и обичаји дуже одржале у Војводини, него у самој Словачкој, где је то искорењено за време комунизма који је у Чехословачкој негирао и забрањивао многе наслеђене етничке одлике. Као и у самој Лужици, међутим, овај елемент етничке солидарности, добар маркер контаката и развоја мултиетничности у панонској области, све више је само део пратећег процеса фолклоризације етничке мањине – народна ношња и песме се могу видети и чути само на пригодним манифестацијама. Не треба сметнути с ума и да је увек актуелно питање у којој мери Словаци у Словачкој прихватају своје војвођанске земљаке, а нарочито словачка администрација. У историји тог односа осећали су се понекад и запостављеним, заборављеним (Mráz 2004: 169-171; Zabudnutí 2012). У мрежи припадности: 1. словачкој матици, 2. држави у којој живе и 3. посебном словачком етничком простору у Војводини, Словаци су, као и друге словенске мањине, суочени са многоструким избором. У периоду после Другог светског рата бележи се и раст броја особа с идентитетом Југословен, који се такође односи на војвођанске Словаке. Овој супраетничкој форми Титове Југославије у многим је случајевима прибегавано као „соломонском решењу“, начину избегавању могућих етничких конфликта, али и наметнуте улоге мањине (Samardžić 1999: 9). По попису из 1991. године у Војводини је било 168 859 Југословена (8,4% од укупног броја становништва, на трећем месту након Срба и Мађара), да би за само двадесет година њихов број драстично спао на 12 176 у попису из 2011. године. Лунички Срби су у периоду након Другог светског рата такође били приморани да уступе у изражавању етничке и језичке солидарности плашећи се да не буду окарактерисани као Словени у местима где су насељени Немци са истока Европе. Избегавање конфликта, сада у инословенском

окружењу, бележимо у истом раздобљу и код Лемака у Пољској. Након насилног пресељења 1947. у акцији Висла доспели су на запад на напуштена немачка имања заједно са Пољацима и крили су своје карпатско порекло⁹⁵, како их не би окарактерисали као Украјинце, према којима Пољаци тада нису имали трпељивости.

Следећи елемент словачког идентитета у Војводини је и јака веза са земљом и селом. Ова компонента им је заједничка са Лужичким Србима, који данас такође имају велики део сељачког становништва. Значајна је такође у обе заједнице улога религије у одржавању етничког идентитета, словачка евангелистичка црквена мрежа у Војводини се сматра каменом темељцем етничког раста (Мујавцова 2006: 73). Видели смо већ да су Словаци досељеници католичке вероисповести интегрисали у мађарске или хрватске религијске структуре. Улога религије као фактора очувања језичке солидарности и виталности приметна је и код других словенских мањина, нпр. код Кашуба, за које је превод Новог Завета на кашупски језик дао снажан импулс за развој етничког и језичког оживљавања, иако је и даље приметан веома јак утицај пољског у овој сфери). У случају Кашуба, црква је имала одлучујућу улогу и у покушајима германизације (Dołowy-Rybińska 2011: 371). Директивама се забрањивало Кашубима да разговарају на свом језику не само у црквама, већ и на јавним местима. То је, испоставило се, била грешка Бизмаркове политике, јер је већина Кашуба припадало католичкој цркви и временом су створили систем идентификације: Пољаци=католичка црква, Немци=протестантска црква.

⁹⁵ Ови Лемки који у највећем броју данас не желе да буду третирани као самостални народ, удружени су у Удружење Лемака (*Stowarzyszenie Łemków*) са центром у Легњици на западу Пољске, тј. на свом „новом“ етничком простору. Они се у свом начину одржавања традиције предака не срећу са недостатком толеранције од стране Пољака, колико од самих Лемака који су на проукрајинској страни, окупљених у Уједињење Лемака (*Zjednoczenie Łemków*) са центром у Горлицама на истоку Пољске, тј. старом месту становања (Misiak 2006: 128).

Неки од најчешћих ставова војвођанске словачке заједнице према словачком језику са којима се срећемо у литератури су: 1. на словачком се не може све изразити као на српском, словачки је компликован; овакве констатације се свакако срећу и код других мањина, код Кашуба то описује Порембска (Porebska/Achterberg 2004: 327), 2. није важно којим језиком говоримо, чак и међу собом, ионако се разумемо – „...my sami sme v súčasnosti vari prišli k záveru, že načo sa tam vytrčať so slovenčinou, keď po srbsky aj tak každý Slováčok dnes už rozumie“⁹⁶ (Мујавцова 2006: 74-75).

По мишљењу Марије Мијавцове (Мујавцова 2006: 118-119) разлози слабљења језичке солидарности/свести према словачком језику су: дугогодишња одсеченост од народне говорне заједнице, билингвизам који се формира у природном контакту са генетски сродним језиком, објективно све већа доминација већинског српског и релативно уске комуникативне сфере словачког језика. Сви ови фактори воде у равнодушност према језику, па чак и негативном односу према њему. Код ученика, како даље наводи Мијавцова (2006: 119-120), тј. оног елемента говорне заједнице који треба даље да преноси језик, евидентан је недостатак жеље да се учи словачки у школи, код родитеља пак нема воље⁹⁷ да се дете шаље у такве школе, док сами предавачи често, а нарочито из предмета који нису словачки језик, нису на задовољавајућем нивоу језичког образовања. У најбољем случају, у комуникацији са ученицима служе се некњижевним словачким, у најгорем „олакшавају“ себи посао и говоре српски. Тако се и код војвођанских Словака

⁹⁶ „... ми сами смо у овом тренутку дошли до закључка да не треба да се истичемо са словачким, кад српски ионако сваки Словак данас разуме.“ (превод Д. С.)

⁹⁷ Разлози могу бити прагматичне природе – „то је додатно оптерећење за дете“ или „шта с тим што ћу знати да пишем и читам, кад је ионако све на већинском језику.“ (Misiak 2006: 125) или психолошки – осећања мање вредности припадника мањинске заједнице. Долови Рибињска у кашупском контексту о овоме говори као о „кашупском комплексу“ (Dołowy-Rybińska 2011: 379), стиду због припадности кашупској култури.

цуспећемо се са релативизацијом језика: „Tak v našom jazykovom spoločenstve v dôsledku medzietnického miešania sa aj sám pojem materinský jazyk stáva relatívnym“⁹⁸ (Myjavcová 2006: 30). Мотивација ка јачању језичке солидарности мора доћи од самих корисника. Основни комуникативни чинови (поздрави, разговор приликом услуживања, натписи на продавницама) би могли да буду реализовани и на словачком, али Словаци често бирају српски као линију мањег отпора. „Budú sa azda ešte hlásiť za Slovákov, budú príležitostne azda ešte spievať a tancovať na slovenskú nôtu, ale vo verejnom a pravdepodobne i v súkromnom kontakte budú už používať iba srbčinu.“⁹⁹ (Myjavcová, 2006: 76). Мијавцова на истом месту наводи и пример правника Словака запосленог на суду, али никад на словачком неће рећи ни *dobry deň*, као и предавача у словачкој гимназији који свој предмет предаје на српском језику.

По питању разлога опадања броја Словака у Војводини (полазећи од статистике приказане у табели 4. у трећем подпоглављу) испитаници који су учествовали у сондажном истраживању у великој мери говоре истим гласом. Највећи кривци за такво стање су: а) емиграција становништва у друге државе (86%), за послом или због наставка школовања, што се нарочито односи на млађе генерације, „kde potom zostávajú žiť, pretože tam majú lepšie podmienky“¹⁰⁰, б) лоша економска ситуација у Србији (79%), што аутоматски имплицира и први наведени чинилац. Веома велики проценат испитаника сматра да разлози негативне тенденције бројности почивају у негативном природном прираштају (18 од 28, тј. 64%), 36% респондента, пак, као разлоге наводи процес природне асимилације, а

⁹⁸ „Тако у нашој језичкој заједници као последица међуетничког мешања и сам појам матерњи језик постаје релативан.“ (превод Д. С.)

⁹⁹ „Још увек ће се можда декларисати као Словаци, у неким приликама ће можда запевати и заиграти уз словачку музику, али у јавном и највероватније и приватном контакту ће користити само српски језик.“ (превод Д. С.)

¹⁰⁰ „где затим остају да живе, јер тамо имају боље услове“ (превод Д.С.)

29% појаву егзогамије. Међу одговорима су и негативни приступ декларисању своје етничке припадности (нпр. на цenzусима или приликом уписа у школе и др), као и слабљење етничке свести међу члановима заједнице. Ако се списак појединачних разлога опадања броја припадника заједнице Словака у Војводини упореди с оним код испитаних Лужичких Срба долази се до готово двотрећинске идентичности.

5.10. Место језика у постојећим еколингвистичким класификацијама језика света

На основу свега изнетог у девет претходних подпоглавља у овом сегменту рада примениће се постојеће еколошке класификације језика света, представљене у другом поглављу, на лужичкосрпске језике и словачки у Војводини.

Применом хијерархије језика условљене њиховим учењем Х. М. Тортосе добијамо сличне резултате за оба лужичкосрпска језика и за словачки у Војводини – припадају трећој категорији (од укупно шест), у коју спадају језици мањине који су предмет учења. Ова тврдња наравно важи уз одређене изузетке који се тичу доступности учења свим члановима заједнице, као и квантитета и квалитета самог процеса.

Сходно типологији језика према њиховом рангу Ј. Перлина сва три језика спадају поново у трећу категорију (од шест). Представљају службене језике на делу територије државе, док је владање језиком већине неопходно у остваривању успеха у широко схваћеном друштвеном контексту.

Према Клосовој класификацији језика према стадијумима њиховог развоја словачки језик у Војводини припада првом типу – зрели стандардни језик, који је на највишем степену развоја и има развијену терминологију свих савремених

научних дисциплина. Нераскидива веза са матичном Словачком омогућава овакву констатацију, иако се не сме изгубити из вида степен употребе словачког у различитим сферама друштвеног живота, као и однос књижевног језика и вернакулара о којем је већ било речи. Лужичкосрпски језици би се, пак, могли сврстати подједнако у трећи и четврти тип. Трећи тип представља архаични стандардни језик, који се развијао у прошлости и на којем је написана велика поезија, филозофске и религијске расправе, али није прикладан за дела из савремене физике или биологије. Четврти тип обухвата младе стандардне језике чија се кодификација десила не тако давно, код којих писани језик може бити коришћен у религијске или политичке сврхе, као и у систему општег образовања, док се употреба на вишим образовним нивоима одиграва на другом језику. Ова тврдња базирана је на чињеници да су се, упркос томе што су темељи кодификације лужичкосрпског језика положени још неколико векова раније, озбиљне стандардизационе интервенције одигравале у другој половини 20. века.

По терминолошкој класификацији А. Фурдала лужичкосрпски језици спадају у другу категорију, тј. групу језика који поседују терминологију у оквиру хуманистичких наука, док је слабије развијена терминологија из области природних наука, док словачки језик у Војводини припада првој категорији, језицима који имају образовану научну терминологију у свим дисциплинама, уз већ поменуто ограничење које се тиче односа према стандардном варијетету.

Лужичкосрпски језици према класификацији језика А. Стјуарта, која узима у обзир њихове функције, поседује одлике типова: 2 (регионални језик), 6 (групни), 7 (образовни), 8 (школски), 9 (књижевни) и 10 (религијски). Ове карактеристике има и словачки у Војводини, с тим што треба напоменути да у одређеној мери поприма и одлике типа 5 (језик главног града), јер се у многим сферама користи у главном граду АП Војводине Новом Саду, као и типа 4

(интернационални), будући да своју примену налази у контакту са Словачком али и другим словенским средњоевропским земљама (у првом реду Чешком).

Према класификацији угрожених језика UNESCO словачки језик у Војводини можемо сврстати у другу категорију (потенцијално угрожен), горњолужичкосрпски у трећу (угрожен), док је доњолужичкосрпски у најнеповољнијој ситуацији и спада у четврту категорију озбиљно угрожених језика.

Харманова типологија тиче се фактичне ситуације језика у погледу политичког статуса његових корисника. Словачки језик у Војводини је регионални, недоминантан, аутохтони службени језик који је одређен територијално и функционално и користи при комуникацији у оквиру сопствене заједнице. За оба књижевна лужичкосрпска језика могу се констатовати исте карактеристике.

На Фишмановој осмостепеној скали од језика који се овде упоређују у најлошијој ситуацији је доњолужичкосрпски језик, чији су говорници етнојезички активни, али у позним годинама, уз одређено задржавање међугенерациске неформалне комуникације уз помоћ државе, тако да се налази између шестог и седмог степена. Горњолужичкосрпски се налази на петом степену, употреба језика је ограничена на породицу, школу и оквире мањинске заједнице. Највитаљнији је војвођански словачки, присутан у скоро свим сферама приватног и јавног живота, али без гаранција које би биле обезбеђене евентуалном политичком независношћу. Позиција у којој се лужичкосрпски језици тренутно налазе најчешће се упоређује са ситуацијом језика бретонске заједнице у северозападном делу Француске, који има статус регионалног језика и којим говори негде око 400 хиљада особа, с тим што је крајем прошлог века означен као јако угрожен због малог броја млађих особа која га користи (само 1% међу популацијом испод 20 година старости). Као

што смо видели, управо је бретонски модел послужио лужичкосрпским активистима на пољу језичке ревитализације. Реалнији приступ у новим условима, мањи утицај језичке носталгије, тј. мало реалних претпоставки да се језик у некадашњој форми може вратити у свим језичким доменима, истицање повољних утицаја двојезичности на развој појединца – пут је који следе обе етничке заједнице.

Мирослав Дудок констатује (Dudok 2008: 150) да се у погледу раширености и интензитета енклавног језика словачки у Војводини може упоредити само са словачким у Чешкој, с тим што се словачка војвођанска заједница више од два и по века развијала у изолацији од матичне заједнице.

6. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализом различитих аспеката језичких ситуација говорних заједница Лужичких Срба и Словака у Војводини представљеном у претходном поглављу, њиховим упоређивањем уз помоћ матрице еколингвистичких црта језика и сучељавањем са ситуацијама других словенских говорних заједница у мањинском положају долази се до одређених закључака општије природе о њиховом функционисању. У овом делу рада биће сумирани закључци проистекли из прве фазе истраживачког процеса, конфронтирани и употпуњени сазнањима из истраживања спроведеног током израде докторске дисертације у сарадњи с припадницима лужичкосрпске и војвођанске словачке језичке заједнице.

Одређивањем места лужичкосрпских језика и војвођанског словачког у генетској класификацији језика утврђено је да сва три припадају западнословенској језичкој групи. Сам словачки књижевни језик се, међутим, услед деловања унутрашњих чинилаца дијалекатске раслојености и стандардизације, одликује великим бројем црта јужне подгрупе словенских језика, што је чињеница значајна за развој и језичку ситуацију словачког језика у Војводини. Типолошка категоризација такође сврстава сва три упоређивања језика у групу западнословенских словенских језика, с тим што увид у узус контактних варијетета упућује на развој према типу језика који је у њиховом контакту доминантан (српски у случају војвођанског словачког, немачки код лужичкосрпских језика), што је показано на примеру грађења облика будућег времена глагола свршеног вида. У овом сегменту такође се долази до закључка да одређивање позиције мањинских језика у класификацији по генетском или типолошком критеријуму доводи истраживача у одређене потешкоће, будући да мањинске словенске језике одликује висока дијалекатска раслојеност и снажан

утицај доминатног језика на језички систем.

По питању порекла назива језика и његових носилаца међу Словацима у Војводини нема одступања од имена која се користе и на другим европским просторима које они насељавају (*slovenský jazyk* или *slovenčina, Slovák/Slovenka*), осим употребе придева *dolnozemský* који се односи на јужне просторе некадашње Угарске монархије. На примеру Лужичких Срба, као и других словенских мањинских заједница, закључено је да није реткост да мање познате етничке заједнице и језици имају више од једног имена и да преузимају називе који су им припадници друге заједнице наденули (нпр. Венд, Лемко, Билак). Употреба лингвонима *serbski* (као и *sorbisch/wendisch*) од стране припадника лужичкосрпске заједнице открива нам и социјалне поделе у оквиру ње, условљене географским и, у првом реду, историјско-административним факторима.

Приказом демографске структуре и друштвене стратификације припадника упоређиваних говорних заједница потврђено је да њихова бројност представља један од главних чинилаца у борби за права мањинске заједнице и њиховој примени у оквиру управних система. Као неповољне на демографском плану за обе заједнице су окарактерисане висока просечна старост, негативни природни прираштај и високи степен егзогамије. У корист им не иду ни нагле промене етничке структуре територије на којој живе кроз историју, као ни савремена економска ситуација, будући да подразумева напуштање аутохтоних етничких подручја и миграције у потрази за бољим животним условима. Оно што се испоставило различитим приликом упоређивања у овом сегменту је чињеница да много већи проценат војвођанских Словака живи у сеоским срединама (чак и у поређењу с другим етничким заједницама у Војводини), што очување језика и осталих одлика културе заједнице чини лакше остваривом. Лужички Срби су од половине 19. века, а нарочито након Другог светског рата, у периоду појачане

индустријализације, били приморавани да напусте своју родну руралну средину и преселе се у градска насеља, где је језичка асимилација била много бржа и интензивнија. Што се географских карактеристика простора на којима живе Лужички Срби и војвођански Словаци тиче, висок је степен њихове дисперзије, што доприноси осећају изолованости од заједнице и има негативан утицај на континуитет коришћења језика у јавним доменима.

Табела 10. Преглед најчешћих чинилаца (вредност учесталости већа од 10%) опадања бројности лужичкосрпске заједнице на основу одговора испитаника.

<i>чинилац</i>	<i>број појављивања у одговорима</i>	<i>процент појављивања (у односу на укупан број испитаника)</i>
- лоша економска ситуација	12	43%
- одлазак из региона	10	36%
- низак степен етничке свести	10	36%
- комплекс ниже вредности	8	29%
- природна асимилација	7	25%
- недостатак јединствене административне целине	6	21%
- етнички мешане породице	6	21%
- смањен број порођаја (природни прираштај)	5	18%
- неминовне опште друштвене промене	4	14%

Сви наведени чиниоци потврђени су и у одговорима испитаника у оквиру истраживања из 2014. године (преглед представљен у табели 10). Видимо да Лужички Срби који су учествовали у истраживању сматрају да разлози опадања бројности лужичкосрпске заједнице леже пре свега у лошој економској ситуацији

(12 од 28 респондента), која резултира мањком посла у региону у којем заједница живи и у неизбежном одласку појединаца из ње (10 појављивања). Такође, често навођен разлог је и низак степен етничке (само)свести (10 одговора) који, у комбинацији са комплексом ниже вредности (8), има за последицу смањену употребу лужичко-српског језика. Међу факторима опадања броја чланова заједнице нашли су се и: све јача природна асимилација (7 навођења), недостатак јединствене административне целине у којој би се нашли сви Лужички Срби (6), етнички мешане породице као извор потенцијалног ризика (6), смањен број порођаја (5), као и могућности да се језик користи у природној средини услед неминовних општих друштвених промена (4; нпр. у пољопривреди, индустрији итд).

По питању разлога опадања броја Словака у Војводини (полазећи од статистике приказане у табели 4) испитаници који су учествовали у сондажном истраживању у великој мери говоре истим гласом. Највећи кривци за такво стање су: а) емиграција становништва у друге државе (60%), за послом или због наставка школовања, што се нарочито односи на млађе генерације, „kde potom zostávajú žiť, pretože tam majú lepšie podmienky“¹⁰¹, б) лоша економска ситуација у Србији (58%), што аутоматски имплицира и први наведени чинилац. Веома велики проценат испитаника сматра да разлози негативне тенденције бројности почивају у негативном природном прираштају (18 од 38, тј. 47%), мало више од трећине (37%) респондента, пак, као разлоге наводи процес природне асимилације, а 29% појаву егзогамије. Међу одговорима су и негативни приступ декларисању своје етничке припадности – 6 (нпр. на цензусима или приликом уписа у школе и др), као и слабљење етничке свести међу члановима заједнице (5). Ако се списак појединачних разлога опадања броја припадника заједнице

¹⁰¹ „где затим остају да живе, јер тамо имају боље услове“ (превод Д.С.)

Словака у Војводини упореди с оним код испитаних Лужичких Срба долази се до готово двотрећинског поклапања, иако проценат појављивања (тј. њихова важност) могу варирати.

Табела 11. Преглед најчешћих чинилаца (вредност учесталости већа од 10%) чинилаца опадања бројности војвођанске словачке заједнице на основу одговора испитаника.

<i>чинилац</i>	<i>број појављивања у одговорима</i>	<i>процент појављивања (у односу на укупан број испитаника)</i>
- емиграција становништва	23	60%
- лоша економска ситуација	22	58%
- негативни природни прираштај	18	47%
- природна асимилација	14	37%
- етнички мешане породице	11	29%
- негативни приступ декларисању етничке припадности	6	16%
- слабљење етничке свести чланова заједнице	5	13%

Сагледавање догађаја и чинилаца који су утицали на ток спољашње историје језика и његових носилаца открива нам историјске разлоге смањења броја припадника двеју мањинских заједница и њихове језичке и културне асимилације. У другој половини 20. столећа то су, пре свега: нагле промене друштвених и политичких структура у кратком временском раздобљу, повећани број контаката у највећем броју социјалних сфера новонасталих социјалистичких држава, трансформација традиционалног начина живота заснованог на

пољопривреди (колективизација) и интензивна индустријализација. По питању утицаја спољашње историје на одржавање језика Лужички Срби су били у много неповољнијој ситуацији, јер су вековима били суочени с наметањем осећаја грађана другог реда, па чак и с отвореним терором за време фашистичког режима, а одмах након Другог светског рата су на подручју Лужице насељавани немачке породице са источних етничких немачких територија (које данас припадају Чешкој, Пољској и другим источноевропским земљама). Словаци у Војводини су такође у поређењу с Лужичким Србима имали неупоредиво боље образовне услове током друге половине 20. века, будући да су некоординисана образовна политика у том периоду и недостатак разумевања за двојезичност простора Лужице негативно утицали на одржавање лужичкосрпских језика у равноправном односу са доминантним немачким. Приказом историјских чинилаца који су довели до тренутне ситуације Лужичких Срба и војвођанских Словака потврђују се две тезе које су присутне међу социолозима и социолингвистима. У складу са првом, на коју обраћа пажњу Тове Скутнаб Кангас (према Holt 2004: 23), интеграција Лужичких Срба у немачко социјалистичко друштво значила је једино појачавање асимилације и, на индивидуалном плану, трансформације лужичкосрпског идентитета у регионални сегмент разноликог свенемачког етничког бића. Уз одређене разлике, ова констатација се уопштено односи и на војвођанске Словаке и интеграцију којом је ова заједница прошла у периоду након Другог светског рата. Друга: побољшање услова за развој етничке заједнице и њеног језика у оквиру једне државе не води директно у његову ревитализацију, већ често означава замену језика језиком доминантне заједнице (Bratt Paulston 1998: 4). Ово се, поред Лужичких Срба и Словака у Војводини, односи и на остале словенске мањинске заједнице. На примеру Кашуба са севера Пољске можемо се уверити да индустријализација доноси модернизацију, налажење послова,

подизање нивоа живота, али и – све јачу асимилацију и замену матерњег језика припадника заједнице доминантним језиком.

У потпоглављу о стандардизацији, кодификацији, аутономији и виталности језика закључено је да све три заједнице представљају мањинску билингвалну говорну заједницу за које је карактеристичан хомогени језички дуализам, уз асиметрију употребе језика у друштву на уштрб мањинске групе, најизразитију у доњолужичкосрпској заједници. Процес кодификације лужичкосрпских језика карактеришу тесна повезаност с фактором религије (код горњолужичкосрпског језика) и експлицитна пуристичка стандардизација по словенском моделу која у великој мери одступа од узуса (код оба лужичкосрпска језика).

Део испитаника који су учествовали у истраживању улогу књижевног језика код Лужичких Срба посматра као централну у њиховим животима:

- „Jeje róla je přiwšëm jara wažna: Bjez njeje drje njebychmy džensa hižo serbske Bože mšě, rozhlós atd. měli.“¹⁰²

Књижевни лужичкосрпски језици за њих врше изузетно важну улогу у раду лужичкосрпских институција, те у развоју и преживљавању лужичкосрпског народа и културе:

- „...bjez nimaj njeby hižo Serbow we Łužicy było...“¹⁰³,
- „Je to wazna rola za dalewuwice a za zdzerzenje serbskeje kultury.“¹⁰⁴

Као један од најбитнијих разлога важности улоге књижевног језика наводи се чињеница да је поседовање традиције писаног језика и његове кодификоване и стандардизоване форме од кључног значаја за само постојање језика одређене

¹⁰² „Њихова улога је у првом реду од велике важности: Без њих сигурно не бисмо данас више имали лужичкосрпске мис, радио итд.“ Сви цитати из упитника представљени у оригиналном препису, превод цитата Д. С.

¹⁰³ „...без њих [двају лужичкосрпских језика, прим. аут.] више Лужичких Срба у Лужици не би било...“

¹⁰⁴ „То је важна улога за даљи развој и одржање лужичкосрпске културе.“

заједнице у мањинском положају:

- „Jo wjelgin ważna, dokulaž stawizny pokazuju, až kužda rěc, narěc, pširěc, kenž njama pisne stołpy, njama šansu za wobchowanje a dalejwuwiše. Pšez internet, telefon a kapitalistiske góspodarstwo jo žinsa kužda pisna rěc wobgrozona, wósebnje pak rěcy małych ludow.“¹⁰⁵
- „z nimaj (hs. a ds.) mamy přistup do wysokeje kultury (literatury) a móžemy so z wulkimi narodami měrić; ... by-li so na př. slepјanska narěč na spisownu rěč kwalifikowała, by wona měla lěpše móžnosć k přežiwjenju (resp. pozdžišo raz k ponowjenju a rewitalizaciji).“¹⁰⁶

Ипак, за многе испитане Лужичке Србе је та улога много мања него што је то неопходно, јер људи немају прилику да књижевни језик искусе у свим сферама свакодневног, „обичног“ живота:

- „přemału rólu, printmedije – nowiny, rozhlós měli so wo lěpšu serbšćinu pǎcować“¹⁰⁷,
- „grajo jano wjelgin mału rolu na wšednem dnju“¹⁰⁸,
- „To wotwisuje jara wo žiwјenskich poměrach jednotliwca. Po maturje sym na pǎi. někotre lěta jenož mało w serbšćinje pisała, dokelž njeje w wšednym dnju tak trěbne. Trjebaš ju zwjetša jenož ertne, jeli so ze swójbu abo přećelemi

¹⁰⁵ „Веома је важна [улога, прим. аут.], јер историја показује да сваки језик, наречје, дијалекат који нема писане трагове, нема шансу да се одржи или даље развија. Од стране интернета, телефона и капиталистичке привреде је данас сваки књижевни језик угрожен, а нарочито језици малих народа.“

¹⁰⁶ „с њима (горњо- и доњолужичкосрпским) имамо приступ високој култури (књижевности) и можемо да се меримо с великим народима;... ако би се, рецимо, слепјански дијалекат квалификовао на ниво књижевног језика, имао би боље могућности да преживи (евентуално да се касније модернизује или ревитализује).“

¹⁰⁷ „превише малу улогу, штампани медији – новине, радио би требало да се труде да им лужичкосрпски буде бољи“

¹⁰⁸ „играју само веома малу улогу у свакодневном животу“

zetkaš. Za „jednoreho” Serba njeje tuž spisowna s. tak wažna.“¹⁰⁹

Такође, одговори испитаника откривају индивидуалну и социјалну димензију разлика у придржавању правила стандардног језичког израза:

- „Za mnje wažna. Za wjele Serbow pak připódlá“¹¹⁰,
- „To zaleži na socialnej přišlušnosći, lud na wsy a w jednorišich powołanjach skěrje tajku wažnosć na korektnu wužiwanje spisowneje řeče njekładže. Kubłani Serbja pak po mojim měnjenju wažnu rolu na prawe nałożowanje spisowneje řeče kładu. Po mojim měnjenju pak je porjadna spisowna řeč elementarna, štož nastupa daletraće našeho ludu. Wona je najsylński identifikaciski faktor.“¹¹¹

Разлоге смањене улоге књижевног језика одређени број респондента види и у томе што је он заснован на „na přewulkim rozdžělu k wobchadneј řeči“¹¹² и осећају изолованости који ствара код његових говорника:

- „Mi pak běše tuta serbsčina jako džěčo jara cuza, dokelž nječitachmy doma žadne serbske knihy atd.“¹¹³

Истиче се при том и архаичност стандардног варијетета:

- „...wjetšina (mlódsheje a srjedzeneje generacije w katolskich Serbach) njemóže ju aktiwne (ertnje abo pisomnje) nałożować. Wona bazuje na dialektach, kotrež

¹⁰⁹ „То пуно зависи од животних услова појединца. После матуре сам, на пример, неколико година веома мало писала на лужичкосрпском, пошто није то толико потребно у свакодневном животу. Потребан ти је већином само у усменом контакту, ако се сретнеш с породицом или пријатељима. За „простог“ Лужичког Србина није књижевни лужичкосрпски језик толико важан.“

¹¹⁰ „За мене важна. За многе Србе је, међутим, секундарна“

¹¹¹ „То зависи од социјалне припадности, народ на селу који се бави једноставнијим занимањима најчешће не сматра тако важним коректну употребу књижевног језика. Образовани Лужички Срби, међутим, приписују, по мом мишљењу, велику улогу правилном коришћењу књижевног језика. По мом мишљењу је правилни књижевни језик елементаран, зато што утиче на одржање нашег народа. Он је најјачи фактор идентитета.“

¹¹² „на превеликој разлици у односу на говорни језик“

¹¹³ „Мени је тај лужичкосрпски док сам била дете био веома стран, јер нисмо код куће читали никакве лужичкосрпске књиге итд.“

hižo njeslyšiš...“¹¹⁴

Прикупљени одговори испитаника, на основу горе наведених исказа, јасно сигнализују одступање стандардизације лужичкосрпских језика од узуса и све већ поменуте језичке, културне и друштвене импликације која ова чињеница са собом носи у контексту мањинских заједница.

По питању виталности, код војвођанског словачког до замене језика, потпуног заустављања његовог преноса са старије генерације на млађу, још увек није дошло, али је такође све већа разлика између узуса у Словачкој и у Војводини, што, могли смо да се уверимо у претходном поглављу, примећују и најистакнутији словакисти који се баве словачким језиком у Војводини. О овоме сведочи и исповест једног од испитаника у оквиру сондажног испитивања из 2014. године:

- „Z novinárskej praxe predsa môžem uzavrieť, že nárečie otvára brány ku každemu Slovákov, kým spisovná slovenčina už môže byť svojráznou bariérou voľného a úprimného rozhovoru.“¹¹⁵

Међутим, треба истаћи да мишљења војвођанских Словака, изнета у оквиру испитивања, о књижевном словачком језику и његовој улози у животима припадника заједнице у највећој мери не сведоче о негативном односу према њему. Штавише, испитаници стандардни варијетет сматрају главним фактором очувања и даљег развоја словачког идентитета:

- „Je jedným za faktorov zachovania slovenskej identity. „Kuchynská“ slovenčina s prvkami srbizmov nestačí na to.“¹¹⁶

¹¹⁴ „...већина (младе и средње генерације код католичких Срба) не може активно (усмено или писмено) да га користи. Он је заснован на дијалектима које више не можеш да чујеш ...“

¹¹⁵ „На основу новинарске праксе ипак могу да закључим да дијалекат отвара врата ка сваком Словаку, док књижевни словачки може бити одређена препрека за слободан и искрен разговор.“

¹¹⁶ „Један је од чинилаца очувања словачког идентитета. „Кухињски“ словачки с елементима србизама није довољан за то.“

- „Zachovať, rozvíjať a pestovať všetky klenoty, ktoré v sebe obsahuje.“¹¹⁷

Велики број испитаника истиче комуникативно-социјалну димензију словачког књижевног језика у њиховој свакодневици, будући да нестандартни словачки не задовољава потребе општења са Словацима из различитих региона војвођанског словачког етничког простора, али и других делова света:

- „Jazyk je živý organizmus a keby Slováci nepoužívali aj spisovnú slovenčinu, mohlo by sa stať, že by im Slováci mimo tohto územia už nerozumeli.“¹¹⁸
- „Aby sme sa mohli dohodnúť aj so Slováckmi na Slovensku. Aby sme sa aj navzájom dohodli (z rôznych osád). Lebo keby sa napr. Selenčan a Petrovčan nerozprávali spisovne, mohlo by sa stať, že by sa navzájom nerozumeli.“¹¹⁹
- „Hovorená slovenčina (so srbskými slovami) nám nepostačí na to, lebo nás Slováci mimo územia Vojvodiny nebudú rozumieť.“¹²⁰
- „Aby sme sa všetci navzájom rozumeli. Aby sme sa slušne vedeli rozprávať aj keď k nám prídu na návštevu hostia zo Slovenska.“¹²¹

Управо се и у овоме, према мишљењу респондената, огледа улога књижевног словачког језика у Војводини – у одржавању веза с матичном државом:

- „Úloha spisovného slovenského jazyka spočíva v udržiavaní nadväznosti s materským štátom a priznávaní sa k nemu, ako národu, z ktorého pochádzame

¹¹⁷ „Очувати, развијати и неговати све драгоцености које садржи.“

¹¹⁸ „Језик је жив организам и да Словаци не користе књижевни словачки, могло би се десити да их Словаци ван овог простора више не разумеју.“

¹¹⁹ „Да бисмо могли да се споразумемо са Словацима у Словачкој. Да бисмо се и међусобно споразумели (из различитих насеља). Јер, када, рецимо, Селенчанин и Петровчанин не би говорили књижевним језиком, могло би се десити да се међусобно не би разумели.“

¹²⁰ „Говорни словачки језик (са српским речима) нам није довољан за то, јер нас Словаци ван територије Војводине неће разумети.“

¹²¹ „Како бисмо се сви међусобно разумели. Како бисмо умели да како доликује разговарамо и када нам у посету дођу гости из Словачке.“

a ktorého sme ešte stále členmi“¹²²,

али и у повећању нивоа стручне комуникације у широј јавности:

- „Podľa mňa, jeho úlohou je zjednotiť a zvýšiť úroveň odbornej komunikácie v širšej verejnosti a zároveň je prejavom profesionálneho prístupu.“¹²³

Закључак који се такође намеће на овом месту је да је словачки у Војводини језик који одликују супротне тенденције: с једне стране, он покушава да одржи ниво стандардног словачког језика у Словачкој настојећи, с друге стране, истовремено да иде у корак с новим условима насталим након више од два и по века живота у војвођанској средини.

Књижевни језик би требало да служи такође као штит против асимилације и утицаја доминатног српског језика и културе:

- „Spisovný jazyk je veľmi dôležitý. Preto je potrebné, častejšie ho používať aj vo verejnosti a v súkromnom styku, lebo iba on nám môže pomôcť v boji proti asimilácii.“¹²⁴
- „Myslím si, že je v prvom rade štítom nastaveným pred asimiláciou. V nespisovnej podobe sa často stretáme predovšetkým s prvkami jazyka väčšinového národa, teda srbčiny, ktoré slovenské slová potom marginalizujú. V tomto zmysle preto veľkú úlohu zohrávajú (alebo by mali zohrávať) najmä školy a médiá (tak printové, ako aj elektronické), ktoré vo veľkej miere dokážu vplývať na presun spisovných slov aj do súkromného prejavu vojvodinských Slovákov.“¹²⁵

¹²² „Улога књижевног словачког језика састоји се у одржавању веза с матичном државом и идентификацији с њом, као народом од којег потичемо и чији смо још увек чланови.“

¹²³ „По мом мишљењу, његова улога је да обједини и подигне ниво стручне комуникације у широј јавности, а истовремено је и израз професионалног приступа.“

¹²⁴ „Књижевни језик је веома важан. Зато је потребно да се чешће користи, у јавности и у приватном контакту, пошто нам само о може помоћи у борби против асимилације.“

¹²⁵ „Мислим да у првом реду представља штит окренут против асимилације. У некњижевном облику се често срећемо првенствено с елементима језика већинског народа, дакле српског језика,

У одговорима војвођанских Словака који су учествовали у истраживању приметно је дакле, изједначавање појма књижевни језик с језиком њихове етничке идентификације, што је присутно и међу реакцијама испитаника Лужичких Срба. Испитаници Словаци у много су мањој мери од Лужичких Срба у својим одговорима обраћали пажњу на негативне стране одступања стандардног варијетета од језика њихове свакодневице. Ипак, главни закључак до којег се дошло у оквиру овог поглавља је да диглосија присутна у све три посматране говорне заједнице има за резултат све мање интересовање за стандардну варијанту језика, па и дистанцу према њој. У таквој ситуацији долази до релативизације појма матерњег (првог) језика, појаве која непосредно угрожава виталност мањинског језика. Процеси планирања језика окарактерисани су као лоше организовани, често потискивани у други план, у свим упоређиваним словенским мањинским говорним заједницама, о чему треба водити бригу у оквиру анализа и доношења одлука на плану језичког планирања у будућности.

Закључци представљени у потпоглављу о симбиози лужичкосрпских језика с другим семиотичким системима у међуетничким и међујезичким контактима сведоче о снажном утицају немачког на лужичкосрпске језике који је приметан на свим језичким нивоима (најмање на плану флексије, највише на лексичком и синтаксичком нивоу), како из синхронијске, тако и дијахронијске перспективе. Такође, утврђен је и снажан утицај чешког језика, посебно у већ помињаним етапама стандардизације књижевних лужичкосрпских језика. Највећи део Лужичких Срба испитаних у оквиру сондажног истраживања на немачки језик гледају као на свој други матерњи језик, тј. језик којим се влада на нивоу

који словачке речи касније маргинализују. У том смислу зато велику улогу играју (односно, требало би да играју) нарочито школе и медији (како штампани, тако и електронски) који у великој мери могу да утичу на пренос књижевних речи и у приватну комуникацију војвођанских Словака.“

матерњег језика. Доживљавају га као средство комуникације изван граница свог дома, језик чланова ширег окружења, језик администрације и већине, као прозор у свет и важан елемент светске културе. Ипак, за њих је то и језик коме прилазе с одређеном емоционалном дистанцом:

- „Němčina je hlůwa a serbščina je wutroba“¹²⁶.

Најинтензивнији контакт војвођански словачки језик има са српским језиком, који је основа за комуникацији како с члановима српске говорне заједнице, тако и са члановима других заједница у Војводини. Будући да словачки књижевни језик представља одређену врсту прелазног стадијума између западних и јужних словенских језика, он много брже и природније адаптира елементе српског језика, генетски сродног, у структуру своје контактне варијанте. У овом сегменту изнете су и карактеристике те контактне варијанте словачког која је настала као резултат контакта са српским језиком. Српски језик за војвођанске Словаке испитане у оквиру сондажног истраживања је првенствено званични језик земље у којој живе (20 испитаника од 38), средство свакодневне комуникације са својом широм социјалном околином (18), те језик већине, појединих чланова породице, пријатеља (16). За одређени део респондента је српски језик други матерњи језик, идиом са којим осећају емоционалну везу:

- „...jazyk, ktorý mi je blízky od malička“¹²⁷ и
- „...jazyk blízky môjmu srdcu“¹²⁸.

Међутим, српски језик је за њих истовремено егзистенцијална неопходност и опасност:

- „...jazyk, ktorý by mal ovládať každý vojvodinský Slováč. Bilingvizmus je

¹²⁶ „Немачки језик је глава, а лужичкосрпски срце.“

¹²⁷ „...језик који ми је близак од малена“

¹²⁸ „...језик близак мом срцу“

však mečom s dvojitém ostrím a preto Srbčinu môžeme brať aj ako najväčšiu nepriateľku tunajšej slovenčiny.“¹²⁹

Удео одговора који садрже негативни однос или осећај угрожености од стране доминантног језика (српског) је, међутим, релативно мали. Још су занимљивије реакције испитаника Лужичких Срба, међу којима није забележено ниједно отворено исказивање директне угрожености. Овај резултат иде у прилог високој комплексности релација међу језицима, односно међу припадницима говорних заједница и околине која их окружује.

У седмом сегменту, о врстама комуникације, доменима употребе и друштвеним функцијама језика, представљене су основне уставно-правне одреднице за заштиту лужичкосрпских језика, као и резултати досадашњих истраживања о употреби лужичкосрпског језика у свакодневној комуникацији. Према се у Лужици данас сусрећемо с институционално релативно добро развијеним облицима двојезичног образовања, не може се говорити о успешном путу који води потпуном (симетричном) билингвизму региона. Ова пракса је све више само теоретског карактера, јер је говорна заједница у опасности више него икад раније, пошто има све мање говорника. Приметна је разлика у обиму употребе језика код заједница које су предмет компарације, иако је и војвођански словачки данас суочен са постепеним потискивањем од стране доминантног српског у све већем броју домена, чак и у срединама у којима Словаци чине математичку већину. Још једна разлика између ових заједница везана је за коришћење језика у црквеном домену које у данашње време није тако важан чинилац језичке ситуације војвођанских Словака као што је то код Лужичких

¹²⁹ „...језик којим би требало да влада сваки војвођански Словак. Билингвизам је, међутим, мач са две оштрице и стога српски језик можемо сматрати и највећим непријатељем овдашњег словачког језика.“

Срба. Стога се највише лужичкосрпски језици користе у црквеном и породичном домену, затим у домену образовања, најслабије у административном. Слично другим заједницама у угроженом положају, језик се користи само у мрежи приватних и породичних односа, док у јавној комуникацији игра секундарну улогу и његова употреба је ограничена на књижевност, позориште, одређене медије, удружења и институције, што потврђују и резултати сондажног истраживања. Наиме, према одговорима испитаних Лужичких Срба, било би пожељно да присутност лужичкосрпског језика буде већа на следећим местима у двојезичним општинама Лужице:

- администрацији – 12 одговора,
- јавном животу – 10,
- школским установама – 10,
- медијима – 8,
- продавницама – 6,
- интернету – 6,
- мобилним телефонима – 4,
- рекламама и јавним натписима – 4,
- мешаним породицама – 2,
- на концертима – 2,
- улицама – 2,
- телевизији – 2,
- и у оквиру ваншколског културног живота – 2.

Словачки језик у Војводини се пре свега користи у доменима усмереним на етничке потребе заједнице: образовање, средства јавног информисања, књижевност и наука, културно-уметничка и остала дешавања, религија. На основу резултата сондажног истраживања војвођански Словаци би желели да се употреба

словачког у Војводини повећа на следећим местима:

- административна комуникација – 13 одговора,
- школске установе – 11,
- медији – 9,
- судство – 7,
- улица – 5,
- породица – 3,
- радио – 2,
- пошта – 2,
- полиција – 2,
- телевизија – 2,
- интернет – 2.

Међу одговорима су забележена и два према којима је употреба словачког у Војводини задовољавајућа:

- „Slovenský sa používa všade dost’“¹³⁰

Ипак, већина испитаника недостатак примећује, и то првенствено у јавним доменима, док се породични сматра релативно критичним. Нарочиту пажњу респонденти обраћају на неопходност употребе стандардног варијетета словачког језика, па и у местима где Словаци не чине апсолутну већину (нпр. Нови Сад, Стара Пазова):

- „Myslím si, že nejde o miesto, kde sa bude používať slovenčina, lebo sa už používa na všetkých úrovniach života Slovákov vo Vojvodine. Ide o to, AKO sa bude používať, ide o snahu jednotlivcov a inštitúcií, v akom tvare /nárečie alebo spisovná slovenčina/ a na akej znalostnej úrovni sa bude používať.“¹³¹

¹³⁰ „Словачки се користи довољно свуда.“

¹³¹ „Мислим да није реч о месту где ће се користити словачки, јер се користи на свим нивоима

- „Myslím si, že je rozšírenosť slovenského jazyka (nárečia) vo Vojvodine uspokojujúca, problémom je však nedostatočné používanie a ovládanie spisovnej formy jazyka na miestach, kde by to malo byť povinné (školy, verejné ustanovizne, atď.)“¹³²

У тим настојањима главну улогу би, по мишљењу појединих испитаника војвођанских Словака, на себе требало да преузму образовани припадници словачке заједнице у Војводини:

- „Novorená podoba slovenčiny je dosť častá. Potrebne je však častejšie používať spisovnú slovenčinu. Problém je, keď medzi sebou ani intelektuáli nepoužívajú spisovnú slovenčinu.“¹³³
- „Mala by sa viac používať spisovná slovenčina. Je hanba, keď intelektuáli v neúradnej komunikácii (nemyslím tým na rodinnú komunikáciu, ale napríklad na prestávkach v škole) nepoužívajú spisovnú slovenčinu. Lebo ak ani intelektuáli nepoužívajú spisovnú slovenčinu, sotva sa ju menej vzdelaní Slováci naučia. A jazyk je veľmi dôležitý na zachovanie národnej identity.“¹³⁴

По питању подршке организација и политичких групација те облика борбе за развој, ширење, неговање и учење угроженог језика закључено је да је политичко организовање на етничким основама како војвођанских Словака у

Словака у Војводини. Реч је о томе КАКО ће да се користи, реч је о напорима појединаца и институција у ком облику (дијалекат или књижевни словачки) и на ком нивоу знања ће се користити.“

¹³² „Мислим да је распрострањеност словачког језика (дијалекта) у Војводини задовољавајућа, проблем је међутим недовољно коришћење и владање књижевним обликом језика на местима где би то требало да буде обавезно (школе, јавне установе итд.)“

¹³³ „Говорна форма словачког је доста честа. Потребно је, међутим, чешће користи књижевни словачки. Проблем је када између себе чак ни интелектуалци не користе књижевни словачки.“

¹³⁴ „Требало би да се више користи књижевни словачки. Срамота је када интелектуалци у незваничној комуникацији (не мислим на породичну комуникацију, већ на пример на одмору у школи) не користе књижевни словачки. Ако ни интелектуалци не користе књижевни словачки, тешко ће га мање образовани Словаци научити. А језик је веома важан за одржање народног идентитета.“

Војводини, тако и Лужичких Срба у Немачкој на веома ниском нивоу, за разлику од неких других европских мањина. Политичку организованост Словака у Војводини карактерише тесна сарадња са српским политичким опцијама, исто као и Лужичких Срба с немачким. Организациона структура лужичкосрпског културног живота изузетно је централизована, концентрисана око институције *Domowina* и зависи у потпуности од средстава које одобрава институција државног апарата Фондација за лужичкосрпски народ (*Založba za serbski lud*). Резултати сондажног истраживања показују да је на питање да ли би политичка организованост Лужичких Срба по етничком принципу помогла да се поправи стање њиховог језика 57% респондента (16 од укупно 28) одговорило потврдно, док 43% (12) сматра да то не би имало никаквог утицаја на побољшање позиције заједнице. Организације Словака у Војводини на пољу неговања и развоја језика на почетку новог миленијума такође окупља једна институција, уз много мању централизацију него код Лужичких Срба – Национални савет словачке националне мањине, чија су структура и области деловања такође анализирани. За разлику од Лужичких Срба, две трећине војвођанских Словака (25 од 38) испитаних 2014. године сматра да боља политичка организација не би променила њихову ситуацију и не осећа потребу за побољшањем етничког политичког груписања. У овом сегменту представљене су и појединачне акције у борби за очување језика и културе лужичкосрпске заједнице (устанак у Крушћицама и лепљење налепница *A serbsce? Und auf Sorbisch?*), као и актуелни процес ревитализације лужичкосрпских језика, његове предности и недостаци сагледане кроз пројекат *Witaj*, заснован на методу образовне двојезичне имерзије и правилу у комуникацији „једна особа – један језик“. У последњем делу овог потпоглавља размотрени су показатељи успешности процеса ревитализације језика Лужичких Срба у поређењу са ситуацијом војвођанских Словака уз помоћ схеме

етнолингвистичке виталности језика.

Степен језичке лојалности и етничке солидарности припадника говорне заједнице сагледава се кроз ставове корисника језика. Респонденти Лужички Срби који су учествовали у сондажном истраживању 2014. године језик сматрају најважнијом компонентом лужичкосрпског етничког идентитета (4,9 на скали од 1 до 5). Такође, скоро четири петине (78%) њих мисли да лужичкосрпски језик може да врши све функције као и немачки језик. Лужичкосрпски језик је за њих у првом реду матерњи језик, начин комуникације с члановима породице („wobchadna rěč w našej swójbje“) и њихова свакодневица („wšědne žiwjenje“, „rěč wšědneho dnja“). Он је израз љубави према родном крају („lubosć k domiznje“) и веома важан фактор идентитета, то је:

- „Wažny identifikaciski faktor. Přez Serbsku rěč smy Serbja.“¹³⁵
- „...јеничка реч, w kotrejž myslu, sonju, w kotrejž so we sebi doma čuju.“¹³⁶

За неколико испитаника овај језик је прави мост ка другим словенским језицима и упознавање света:

- „Funguje za mnje kaž wrota do swěta druchich słowjanskich rěčow, wosebje na Morawu. Zmóžnja mi z tym wulke kulturne wobohaćenje.“¹³⁷
- „Serbščina jo mě wótcyniła nowy swět, nic jano k serbskemu swětoju, ale teke drugim narodnym mjeńšynam a drugim Słowjanam.“¹³⁸

Премда део заједнице који је учествовао у истраживању с умереним оптимизмом гледа на тренутну језичку ситуацију истичући важност одржавања језика код млађих припадника заједнице и читавог процеса преноса језичких

¹³⁵ „Важан идентификациони чинилац. Због Лужичкосрпског језика смо Лужички Срби.“

¹³⁶ „...једини језик на којем мислим, сањам, у којем сам спокојан.“

¹³⁷ „Функционише код мене као капија ка свету других словенских језика, посебно ка Моравској. Омогућује ми на тај начин велико културно богаћење.“

¹³⁸ „Лужичкосрпски језик ми је отворио нови свет, не само ка лужичкосрпском свету, већ и ка другим националним мањинама и другим Словенима.“

знања с једне генерације на другу уз помоћ квалитетно школованих стручњака:

- „Bohužel rěčna kompetenca pola młodych Serbow rapidnje woteběra. Wjele germanizmw, zwjeršna rěč z mnoho němskimi pasažemi a zdžěla katastrofalny prawopis a wopačne nałożowanje gramatiki. Wukubłanje wučerjow serbšćiny njeje tež na najwyšim niwowje. Tući pak du pozdžišo zaso do šulow a tak nastanje kołoběh, kotryž njepolěkuje zwyżanju rěčneho niwowa.“¹³⁹

По мишљењу испитаника будућност лужичкосрпског је угрожена (10 респондента је употребило овај придев) и веома несигурна (6 респондента је употребило овај израз), зависна од деловања можда више појединаца него институција и државе:

- „wotwisuje jara sylnje wot prócowanja jednotliwcow“¹⁴⁰
- „...w přenym rjedže wotwisna wo spěchowanju we swójbje a přečelstwje. Hakle w druhim rjedže potom je wažne, zo mamy tež serbske medije, kulturne poskitki a skupiny.“¹⁴¹

Према неким од испитаника, перспективе развоја и будућег постојања леже у истрајности у процесима ревитализације, иако су свесни дуготрајности тог процеса („nanejmenjej hyšći 150 lět“¹⁴²), као и чињенице да његов резултат неће бити говорници чији ће лужичкосрпски бити матерњи језик, већ само један од језика којим владају:

- „Delnjoserbšćina so w přichodže masiwnje změni, ale přetraje. Njebudže hižo

¹³⁹ „Нажалост, језичка компетенција код младих Лужичких Срба великом брзином пада. Пуно германизама, површно изражавање с много немачких фрагмената и делимично катастрофални правопис и лоша употреба граматике. Образовање учитеља лужичкосрпског такође није на највишем нивоу. Они, међутим, иду касније у школе и тако се све врти у круг који не погодује повећању језичког нивоа.“

¹⁴⁰ „зависи у веома великој мери од напора појединаца“

¹⁴¹ „...у првом реду зависна од неговања у породици и међу пријатељима. Тек секундарно је важно да имамо и лужичкосрпске медије, културне садржаје, групе.“

¹⁴² „најмање још 150 година“

maćerna rěč, ale druha rěč někotrych rěčnikow.“¹⁴³

Једно је сигурно – ситуација у којој се лужичкосрпски језици налазе више није иста, што је и природно. *Panta rei*. Етничка заједница која је у својој историји дугој скоро хиљаду година била суочена с многим егзистенцијалним искушењима, на почетку 21. века налази се на путу трансформације идентитета од лужичкосрпског преко лужичкосрпско-немачког до лужичко-немачког идентитета. У лужичкосрпској заједници и међу његовим припадницима видљив је конфликт два модела улоге етничког идентитета¹⁴⁴ у друштву: пуристичког или тзв. хердеровског с плуралистичким, тзв. русоовским, грађанским схватањем народа у смислу *нација*. То означава да је лужичкосрпски језик главно етнодиференцијално обележје у односу на немачко становништво (Faska 1998: 73; Tsai 2009: 98), део Лужичких Срба (и готово сви сорабисти) језик сматра условом *sine qua non*. Такву тврдњу, као што је већ напоменуто у петом потпоглављу, подржавају и резултати сондажног истраживања из 2014. године. Међутим, ова група респондента истовремено сматра да се „пуноправним“ Лужичким Србином може бити и без развијених компетенција у овом језику. Наиме, 71% проценат испитаника мисли да се особа која не говори лужичкосрпски може сматрати Лужичким Србином. Лужичкосрпски елемент се на овај начин асимилацијом уноси само разноврсност у другу врсту, она не означава његов апсолутни нестанак. Није тешко схватити разлоге оваквог односа. Све је захтевније, наиме, мотивисати себе и сународнике из своје околине да употребом језика „свуда и по сваку цену“ помажу његово очување, у многим ситуацијама лакше је бити само

¹⁴³ „Доњолужичкосрпски језик ће се у будућности масивно променити, али ће преживети. Неће бити више матерњи језик, већ други језик неких говорника.“

¹⁴⁴ О етницитету као веровању у постојање заједничких културних обележја, заједничке прошлости, порекла, територије, институција и улози језика у његовој структури види Assmann 2001: 115-117; Brozović 1998: 171; Bugarski 2010: 14-17; Wodak 1999: 28; Вучина Симовић/Филиповић 2009: 30.

житељ немачког региона Лужица. Сви Лужичани већ дуже време деле заједнички систем денотата, историјску судбину, наставак традиције и културе је на заједничким леђима. Само је језик другачији, а захтеви за његово коришћење често долазе „одозго“ и споља, најчешће из суседног словенског света. По коју цену и у коју сврху би то онда требало радити?

С друге стране, у току истраживања је потврђена и констатација већине сорабиста да је скупина особа с активним знањем лужичкосрпских језика бројнија од особа које се декларишу као Лужички Срби. Закључено је да разлози оваквог стања и слабљења језичке солидарности леже у односу Лужичких Срба према властитом етничком идентитету који је последица неповољних историјских дешавања, ширењу улоге језика искључиво као културног маркера, верским разликама у оквиру саме заједнице, административној подељености на Горњу и Доњу Лужицу, великим разликама између градских и сеоских средина те процесу језичке политике.

Основни елементи етничког идентитета Словака у Војводини и језичке солидарности унутар њихове заједнице су: припадност словачкој матици и интензивна веза са селом и земљом. Негативни утицај на језичку солидарност војвођанских Словака имају фактори: географска изолација од матичне говорне заједнице, билингвизам настао у контакту са српским, генетски сродним језиком, доминација српског у највећем броју комуникативних сфера и истовремено сужавање њиховог обима на страни словачког језика. У овом сегменту истраживања обраћа се пажња и на чинилац мотивације, који на путу ка снажнијем развијању језичке солидарности заједнице мора потицати од самих њених припадника.

Резултати истраживања спроведеног међу Словацима у Војводини 2014. године током рада на овој дисертацији у погледу значаја компонената етничког

идентитета Словака у Војводини представљени су у табели 12. Као веома важни (вредност 5) је оцењен чинилац образовања које је додало 9 респондента, и медији које је додатно навело 4 испитаника.

На основу изложеног, језик је у обе групе испитаника, лужичкосрпској и војвођанској словачкој, оцењен као најважнији фактор етничког идентитета. Такође, налик испитаним Лужичким Србима, 65% војвођанских Словака који су учествовали у истраживању мисли да се особа која не говори словачки језик може сматрати Словаком, што нам наговештава да су процеси релативизације језика као примарне компоненте структуре етничког идентитета у обема посматраним заједницама узели маха.

Табела 12. Оцена значаја компонената етничког идентитета Словака у Војводини.

<i>компонента етничког идентитета</i>	<i>оцена (од 1 до 5)</i>	<i>оцена значаја</i>
- језик	4,85	веома важан
- учешће у животу заједнице	4,5	веома важан
- контакт са Словачком	4,35	важан
- обичају/традиција	4,2	важан
- порекло	3,85	важан
- религија	3,45	мало важан

Приликом описа словачког језика велика већина респондента Словака (80% појављивања у односу на број испитаника) употребљава једнозначан израз

„*materinský jazyk/materčina*“ – матерњи језик. Словачки језик за петину њих (20%) такође представља основну компоненту функционисања, језик на коме размишљају и осећају:

- „Slovenský jazyk je pre mňa neodmysliteľnou formou myslenia a cítenia.“¹⁴⁵
- „...jazykom, v ktorom rozmýšľam, v ktorom sa rozprávam, žijem a fungujem.“¹⁴⁶

Словачки језик је такође, с једне стране, средство комуникације с члановима породице (за 30% испитаника), а с друге у свакодневним пословним односима (20% испитаника):

- „...po slovensky rozmýšľam, na určitý spôsob je nástroj pri práci, lebo robím v slovenskej redakcii, čítam literatúru po slovensky, hovorím väčšiu časť dňa po slovensky, je to jazyk komunikácie doma v rodine“¹⁴⁷
- „Jazyk, ktorý som používala počas celej mojej pracovnej doby (paralelne so srbčinou).“¹⁴⁸
- „Jazyk v ktorom som skončil základnú a strednú školu. Jazyk v ktorom komunikujem s rodinou a priateľmi. Jazyk, v ktorom komunikujem s pracovnými partnermi zo Slovenska...“¹⁴⁹

Исто тако, он је и језик родитеља и предака (у 10% одговора):

- „jazyk mojich rodičov a starých rodičov“¹⁵⁰,

¹⁴⁵ „Словачки језик је за мене суштински облик мишљења и осећања.“

¹⁴⁶ „...језик на ком размишљам, на којем разговарам, живим и функционишем.“

¹⁴⁷ „...на словачком размишљам, на одређени начин то је радна алатка, јер радим у словачкој редакцији, читам литературу на словачком језику, говорим већи део дана словачки, то је језик комуникације код куће у породици.“

¹⁴⁸ „Језик који сам користила током целог мог радног доба (паралелно са српским језиком).“

¹⁴⁹ „Језик на којем сам завршио основну и средњу школу. Језик на којем комуницирам с породицом и пријатељима. Језик на којем комуницирам с пословним партнерима из Словачке...“

¹⁵⁰ „језик мојих родитеља и њихових родитеља“

те предмет афекције:

- „jazyk, ktorý je najbližší môjmu srdcu“¹⁵¹,
- „najkrajší jazyk na svete“¹⁵².

Став поменут у претходном поглављу „на мом језику се не може све изразити као на доминантном језику“ потврђују резултати истраживања из 2014. године у ситуацији војвођанског словачког – 47% испитаника сматра да словачки језик у Војводини не може да врши све функције као српски језик. На будућност словачког језика у Војводини четвртина њих (25%) гледа с нескривеним песимизмом, описујући је изразима: „без перспективе“, „лоша“ и „тужна“:

- „...ziaľ bohu – zaniknut, asimiláciu nemožno zastaviť, o 150 rokov ani na Slovensku nebudu rozprávať po slovensky“¹⁵³).

За највећи део респондената (35%) изглед да се овај језик одржи и даље развија у Војводини су неизвесни, они на шансе гледају с нешто мање песимизма. Различитост одговора групе испитаника Словака употпуњују погледи који сачињавају једну четвртину од укупног броја (25%) и изражавају умерени оптимизам по овом питању. По њиховом мишљењу, сигурно је да ће словачки у Војводини постојати, уз дилему о облику који ће попримити:

- „...iba je otázkou, akú formu nadobudne...“¹⁵⁴

и неопходност активног учешћа у процесу очувања језика од стране самих припадника заједнице:

- „...treba sa iba snažiť, aby sa zlá predpoveď nesplnila“¹⁵⁵,
- „...nuž závisí výlučne od samotných Slovákov, od každého individua, či si a na

¹⁵¹ „језик који је најближи мом срцу“

¹⁵² „најлепши језик на свету“

¹⁵³ „...нажалост – да нестане, асимилација се не може зауставити, за 150 година ни у Словачкој неће говорити словачки“

¹⁵⁴ „остаје само питање какву ће форму попримити“

¹⁵⁵ „треба се само трудити да се лоша прогноза не оствари“

akom stupni bude pestovať svoj materinský jazyk¹⁵⁶.

У десетом потпоглављу, дефинисањем позиције језика који су предмет упоређивања у оквиру постојећих еколингвистичких класификација језика света закључено је да се оне у половини случајева подударају. Разлике су утврђене према Клосовој класификацији језика у односу на стадијуме њиховог развоја, као и према Стјуартовој типологији која сагледава њихове функције, уз ограничења која се тичу релација између стандардног и свих осталих варијетета војвођанског словачког. Диференција је такође присутна и према класификацији угрожених језика Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу у складу с којом се словачки језик у Војводини сврстава у категорију потенцијално угрожених језика, горњолужичкосрпски у категорију угрожених језика, док доњолужичкосрпски спада у категорију озбиљно угрожених језика. Фишманова осмостепена „скала прекида“ нам доноси исте резултате као и класификација UNESCO: највиталнији је словачки језик у Војводини, горњолужичкосрпски је на петом степену, а доњолужичкосрпски језик је у најлошијем положају – између шестог и седмог степена.

Изнети резултати истраживања могу се оквирно поделити у две групе: на резултате који су претежно теоретске природе и оне које могу наћи своју практичну примену. У прву групу првенствено спадају закључци по питању генетске, типолошке и еколингвистичке категоризације, као и прегледа спољашње историје говорних заједница Лужичких Срба у Немачкој и Словака у Војводини. Практични карактер имају сазнања која се тичу друштвене структуре упоређиваних заједница, аспеката језичке политике и језичких контаката са другим говорним заједницама, структуре мреже употребе језика у мањинском

¹⁵⁶ „дакле, зависи искључиво од самих Словака, од сваког појединца да ли ће и на ком нивоу чувати свој матерњи језик“

положају, као и чинилаца који утичу на језичку лојалност и солидарност. Ова сазнања могу бити од помоћи особама укљученим у процес одржавања и/или ревитализације угрожених језика.

7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Закључци изнети у претходна два поглавља дозвољавају да се тврђење да постојање матичне државе има једну од одлучујућих улога у процесима очувања мањинске говорне заједнице окарактерише као тачно. Критеријум државности примењује се као основни приликом класификације мањинских заједница (Šatava 2001: 32, Wašik 1999: 6), непобитан је његов утицај у борби мањинске говорне заједнице за признање и друштвено-политички статус, нарочито ако се узму у обзир савремене тенденције измештања проблематике институција и поштовања права мањина на глобални ниво. Можемо се сложити и с тврдњом Р. Бугарског да су мањински језици који се говоре у само једној држави у много лошијем положају јер су угрожени у целини (Bugarski 2010: 66), будући да не постоје довољно снажни механизми „спољне интервенције“ у случају угрожености и евентуалног оживљавања као код заједница које се могу ослонити на помоћ (политичку, економску, образовну, лингвистичку) виталнијих сегмената матичног етника.

Теза коју у оквиру своје типологије словенских мањинских језика поставља С. Густавсон (Gustavson 1998: 78) да генеалогска блискост између доминантног и мањинског језика утиче негативно на одржање језика, потврђена је у истраживању само делимично. Показано је да двојезични Словаци у Војводини нису увек у стању да разликују системе два генетски веома сродна језика која употребљавају наизменице према комуникативној ситуацији, што се негативно одражава на коришћење словачког стандардног варијетета. Исто тако, из представљеног историјског развоја упоређиваних заједница у корист ове тезе говори чињеница да је део Лужичких Срба католичке вероисповести успео да сачува свој језик и идентитет управо захваљујући различитости – првенствено верској али и језичкој

– у односу на протестантско окружење, док је у Војводини у почетним фазама имиграције то био случај са Словацима евангелистима, а католици Словаци брзо су асимиловани у мађарске или друге групе. У прошлости су се такође могли чути гласови сумње да ли би Лужички Срби након припајања Лужице Пољској или Чешкој успели да се одупру асимилацији у оквиру блиског словенског народа. Такође, контактна варијанта словачког језика у Војводини, настала дугогодишњим контактом с доминантним српским, утиче негативно на одржавање словачког језика. Ипак, овај утицај је ограничен првенствено на стандардни облик словачког језика. Контра-аргумент Густавсоновој тези је и чињеница да је словачки језик у Војводини успео да се одржи иако је био у готово идентичном односу према доминантном окружењу као словачки у недалекој Хрватској, где је данас на много нижем степену виталности. Поред тога, кашупска говорна заједница, последњих шездесет година у интензивном директном контакту с пољским језиком, показује знакове све веће виталности, чак иако само мала група Кашуба жели признање кашупског народа као различитог од пољског.

Као тачна се приликом анализе потврдила и теза о негативном утицају стварања националних форми идентитета у прошлости на очување мањинских говорних заједница које су предмет овог истраживања. У периоду након Другог светског рата покушаји интеграције како Лужичких Срба у источннемачко социјалистичко друштво, тако и Словака у југословенско значили су једино појачавање асимилације и девијацију међугенерациског преноса језика те његову замену, упркос побољшању услова за развој заједнице и њеног језика. Став многих социолингвиста, представљен у уводном поглављу, супротан овом – да је утицај глобализације на језичком плану на (микро)регионалном нивоу управо супротан од оног што бисмо очекивали, тј. да води у умножавање броја језика – у случају лужичкосрпских говорних заједница и војвођанске словачке говорне

заједнице није потврђен, али се може приметити кад је реч о ситуацији једног другог словенског мањинског језика, кашупског, који и сам Традгил наводи (Trudgill 2004: 10) као пример локалног језика који је за побољшање свог статуса „искористио прилику“ у сплету нових европских друштвених околности (тзв. политичке концепције „Европа региона“). Добро развијени механизми заштите и остваривања језичких права ни у савременим народним државама и међудржавним економских заједницама не означавају аутоматски и очување, као ни ревитализацију језика, што смо се могли уверити на примеру програма *Witaj* у Лужици. Идентичну регресивну тенденцију у оквиру заједнице Словака у Војводини бележи Мирослав Дудок: „V sedemdesiatych rokoch minulého storočia v čase tzv. samosprávneho socializmu, keď formálne boli zabezpečené rozsiahle minoritné slobody a práva v kultúrnom a jazykovom zmysle, v slovenských rodinách prebiehali pomerne rozsiahle asimilačné procesy, lebo neboli dobudované potrebné socioekonomické podmienky.“¹⁵⁷ (Dudok 2008: 73-74) Оба случаја потврђују ову тезу Кристине Брат Полстон, већ разматрану у претходним поглављима, која је један од централних закључака у њеном раду с краја прошлог века о језичким мањинама у Средњој и Источној Европи (Bratt Paulston 1998). Ауторка је аргументује чињеницом да велике земље као што је Русија под влашћу династије Романових, Хабзбуршка монархија или Отоманско царство нису биле народне државе, већ федеративне заједнице домена, тако да им хердеровски модел народне државе није одговарао, нити се могао применити без великих последица по целокупну етничку структуру. У таквом систему, након формирања великих народних држава, мањинским заједницама није преостајало ништа друго него да

¹⁵⁷ „Седамдесетих година прошлог века у време тзв. самоуправног социјализма, када су формално биле обезбеђене широке слободе и права мањина у културном и језичком смислу, у словачким породицама су се одигравали обимни асимилациони процеси, јер нису били до краја установљени потребни друштвено-економски услови.“ (превод Д. С.)

се прилагоде – језички, културно, привредно – и након извесног времена изједначе с новонасталим друштвеним окружењем. Прилагођавање је често активност која се региструје само од стране мањинске заједнице, што се у истраживању такође показало – „Integrácia je vnímaná ako čosi, čo aktívne vykonáva iba menšinová skupina/jednotlivec“¹⁵⁸ (Dudok 2008: 34). Исто тако, у ситуацији угрожених мањинских говорних заједница јасно је да повратка на потпуну употребу језика и раније стање ствари више нема. Као део процеса прихватања нове реалности, важан је одговор на питање: да ли је у регионима у којима се мањински језици налазе могућа двојезичност? Обострана асимилација често се сматра (Šatava 2001: 39) кључем ка развоју који би, у идеалном случају, очувао језик и остале елементе идентитета угрожене заједнице, ка достизању интеркултуралности, много продуктивнијом и потребнијом од пуке екзистенције „једно покрај другог“, што није ретка појава у тзв. мултинационалним регионима.

Тако се, на први поглед, стиче утисак да доминантне заједнице нису те које усмеравају своју пажњу и енергију на горући проблем, већ искључиво на плећима мањинских заједница лежи терет борбе за своја права, њихову реализацију и поштовање. У региону Лужице деведесетих година прошлог века сва су етничка питања формално била пребачена Лужичким Србима, они теоретски располажу механизмима одлучивања о својој судбини. Па ипак, у свим институцијама које контролишу финансије и политичку моћ (Фондација за лужичкосрпски народ, општинска већа и покрајински парламенти) главну реч воде Немци. Врло често се одговорност пребацује као врућ кромпир с једне на другу страну – Немци поручују Лужичким Србима да сами морају више да се труде, Лужички Срби подсећају Немце да имају моралну и правну одговорност да поспешују развој

¹⁵⁸ „Интеграција се доживљава као нешто што активно врши само мањинска група/појединац.“ (превод Д. С.)

угроженог језика. О оваквом ставу сведочи исповест једног од водећих лужичкосрпских активиста Фабијана Каулфирста: „Często mówi się, że to Łużyczanie mają się otworzyć na Niemców. Ale to głupota. Bo Łużyczanie są dwujęzyczni, używają dwóch języków, tłumacza swoje dokumenty na niemiecki. To Niemcy są zamknięci i nie zauważają swoich sąsiadów. Hasło ‘Łużyce są dwujęzyczne’ powinno być realizowane przez obie strony, a nie tylko przez Łużyczan. W dobrą stronę idzie projekt *Witaj*, ale bez chęci Niemców dwujęzyczność nie jest możliwa“¹⁵⁹ (Dołowy-Rybińska 2011: 359). Очекивана активност државе и појединаца у овом смислу било би неговање принципа позитивне дискриминације, стварање инфраструктуре (административне, саобраћајне, медицинске и сл.) и друштвено-економских услова који би потпомогли употребу и очување језика угрожене заједнице. У тим настојањима један од важних чинилаца је избегавање „клопке“ у коју су власти често, свесно или несвесно, упадале – фолклоризације мањинске заједнице. Уверили смо се у ком је степену она присутна код Лужичких Срба од Другог светског рата до данас, код војвођанских Словака је региструје Марија Мијавцова: „Akosi stále viac nám konvenujú tie sprievodné atribúty našej etnicity. Tance, spevy, folklor, etnografia. Tu však ide v podstate o pohľad späť. Je však najvyšší čas obracať svoje zraky aj do budúcnosti“¹⁶⁰ (Myjavcová 2006: 125). И савремена кашупска култура се такође развија у простору између фолклорне и савремене културе. У време комунистичке Пољске Народне Републике кашупска култура деградирана је на ниво фолклора, а језик се третирао као дијалекат пољског и

¹⁵⁹ „Често се говори да Лужички Срби морају да се отворе према Немцима. Али то је глупост. Лужички Срби су двојезични, користе два језика, преводе своје документе на немачки. Немци су ти који су затворени и не примећују своје комшије. Мото ‘Лужица је двојезична’ би требало да реализују обе стране, а не само Лужички Срби. У добром правцу иде пројекат *Witaj*, али без жеље Немаца двојезичност није могућа.“ (превод Д. С.)

¹⁶⁰ „Некако нам све више одговарају ти пропатни атрибути нашег етницитета. Игре, песме, фолклор, етнографија. Ту је међутим у суштини реч о погледу унатраг. Крајње је време да свој поглед усмеримо у будућност.“ (превод Д. С.)

маргинализован је. Иако су традиција и обичаји за припаднике мањинске заједнице од изузетне важности, они протестују против оваквог третмана, чији интензитет најалост не јењава ни у данашње време. С друге стране, наспрам апела за већим ангажовањем доминатне заједнице, многи истакнути Лужички Срби, међу којима је и директор Лужичкосрпског института у Будишину Дитрих Шолта (Šolta 2009), сматра да ће много тога зависити од воље самих Лужичких Срба и од тога да ли ће они сами хтети да сачувају свој народни и културни идентитет и пренесу их следећим поколењима. Овакав развој ситуације много се пре може очекивати него повећање активности немачког друштва, мотивација припадника лужичкосрпске заједнице¹⁶¹ ће одлучити да ли ће језик живети даље.

Још једна од теза постављених у уводу овог рада – у језичкој ситуацији већине словенских мањинских говорних заједница приметне су одлике хомогеног функционалног дуализма (диглосије) и то се негативно одражава на процесе очувања и ревитализације језика – потврђена је у потпуности. У подпоглављу о процесу стандардизације мањинског језика и утицају који она има на угрожену заједницу указано је на чињеницу да чланови мањинске говорне заједнице у којој постоји конкуренција између аутохтоног и стандардног варијетета који се доживљава као наметнут, приликом избора форме у великом броју домена избегавају стандардни израз и чак прибегавају облицима доминантног језика. Очит је негативни утицај „подељености“ заједнице по овом питању, али и вештачко стварање језичког заједништва, као што смо имали прилике да се

¹⁶¹ Разматрајући ова питања треба узети у обзир разне факторе, међу којима је на пример и притисак „бића мањином“. Чланови мањинске заједнице (Лужички Срби/Словаци/Кашуби), а нарочито је ово присутно међу млађим генерацијама, желе да воде нормалне животе, док се од њих очекује да приликом великог броја својих свакодневних активности (нпр. куповине доручка у продавници, слушања музике, разговора с пријатељима на улици) јавно искажу припадност својој заједници – како не би били криви за „пропаст“ свог народа или језика. Припадници већинске заједнице нису суочени с обавезама оваквих размера и квалитета.

уверимо на примеру језичке ситуације у Доњој Лужици након Другог светског рата. Тамо су покушаји помоћи доњолужичкосрпском¹⁶², који су у највећој мери долазили са горњолужичке стране, узроковали само контраефекат и од тих мера се на крају и одустало. Овај пример нам показује и да је, као и сваком екосистему, однос мањина-већина релативног карактера и мора се сагледавати у дихотомијама, тј. сваки пар појединачно – немачки је доминантан у односу на горњолужичкосрпски, али горњолужичкосрпски у неким сегментима угрожава доњолужичкосрпски; енглески је у савремено доба извор утицаја на српски, док је српски према мађарском у Војводини итд. Треба признати да је релативност појма мањина југословенска (као и совјетска) језичка политика у периоду 1945-1990 подржавала, макар само прокламативно, како на савезном, тако и на републичком, покрајинском и локалном нивоу (нарочито након уставних реформи 1974. године), негујући мултилингвизам, али, с друге стране, и јачајући улоге српскохрватског као *lingua communis*. Језички планери у оквиру мањинских говорних заједница су у процесу планирања корпуса, поред описаног проблема, суочени и с читавим низом других, на које морају обратити посебну пажњу и о којима су обавезни да поведу рачуна. Наведимо само недоумице приликом именовања нових ствари и појмова на језику мањине, који су већ познати из околине у којој је језик већине доминантан (наведимо примере из српског језика: *шпагети*, *снејс шатл*, *ритерн*). Да ли ће се планер одлучити за преузимање „готовог“ облика или ће покушати да на мањинском језику пронађе, најчешће створи, одговарајући назив?¹⁶³ Посао

¹⁶² Словенске мањинске говорне заједнице су, по мишљењу Густавсона (1998: 81,84) најчешће суочене с тетрагласном ситуацијом, али се срећемо и са пентагласном. Као пример за петојезичје он наводи управо Доњу Лужицу након Другог светског рата, у којој су се употребљавале две варијанте немачког, две доњолужичкосрпског и књижевна варијанта горњолужичкосрпског.

¹⁶³ Слични процеси приметни су и у осталим сегментима мањинске културе. Традиција је веома важна, али младима требају нове ствари, старе им могу бити досадне (Dołowy-Rybińska 2011: 527). Поставља се питање: да ли је нова, хибридна култура, изникла из неминовности прихватања промена једина која може преживети?

језичких планера је у неколико наврата истицан као веома одговоран, у контексту угрожених мањинских говорних заједница нарочито осетљив. Истина је такође да у случају језика Доњолужичких Срба они све више преузимају улогу лингвистичких архивара и кустоса¹⁶⁴, али утолико је изазов већи – „Czy więc języki te można uznać za zagrożone? – na pewno tak. Czy są skazane na wymarcie, czy przestaną istnieć? – nie sądzę.“¹⁶⁵ (Dołowy-Rybińska 2011: 523). Савремени технолошки развој пружа могућности да се језик, и сва средства која он обухвата, стави у стање хибернације (што се са доњолужичкосрпским већ дешава), из којег би се можда касније „пробудио“¹⁶⁶ и употребио у процесу ревитализације.

Случајеви анализирани у раду доприносе лингвистичкој дискусији о развоју и тренутној позицији словенских говорних заједница. Предраг Пипер примећује да „У погледу односа словенских језика у контакту или у конфликту са другим језицима, запад и исток Славије од најстаријих времена показују различите слике. На истоку словенски елемент надјачава, потискује или асимилије несловенски, пре свега угро-фински и балтички, почев од миграција племена Вјатича уз реку Оку и новгородске колонизације руског севера (Калнињ 1997: 4), а на западу су Словени вековима објекат германске асимилације. Прелазак на немачки језик или дијалекат остваривао се у овом другом случају постепено и пролазио је кроз низ фаза, које су социолингвистички интересантне, али које морају бити предмет засебног разматрања“ (Пипер 2003: 25). Управо су из ове перспективе гледано сорабистичка, и истраживања осталих мањинских заједница, веома актуелна и атрактивна. „Проучавање разлога који су довели до нестанка

¹⁶⁴ О овој проблематици више у Bartels 2009, Пипер 2003: 12.

¹⁶⁵ „Да ли онда те језике можемо сматрати угроженим? – са сигурношћу да. Да ли су осуђени да изумру, да ли ће престати да постоје? – не верујем.“ (превод Д. С.)

¹⁶⁶ Срећемо се и с појмом *успавани* језик који се употребљава у овом контексту уместо квалификатора *мртви*. И на овом месту се намеће аналогија с медицинском методологијом и поступцима као што су замрзавање ембриона/организама или трансплантација.

великог броја језика несумњиво може бити поучно за очување језика чији је опстанак угрожен“ (Пипер 2003: 11). Ова проучавања шанса су да се појаве као што су замена језика, интерференција, прекид међугенерациског језичког преноса, нестанак језика, промена етничке мањинске културе у регионалну варијанту доминанте проучавају уживо, јер нам се одигравају пред очима. Ситуација у Лужици је, као што се видело, јединствена. Један део говорне заједнице, доњолужички и евангелистички горњолужички, готово је на умору, док католички горњолужички још увек одолева и показује знаке живота. Словачки у Војводини такође се може класификовати као угрожени језик, иако у много мањем степену него лужичкосрпски језици, што М. Мијавцова 2006. године потврђује: „Pri čo len trochu reálnom pozeraní na stav našej slovenčiny, tobôž slovenčiny v našom bežnom dorozumievaní, optimizmus v súvislosti s jej budúcnosťou sa stáva veru pojmov veľmi diskutabilným“¹⁶⁷ (Мијавцова 2006: 194). Не треба никако губити из види ни шири културни контекст у коме ови словенски језици функционишу. Једнодисциплинарни опис је свакако недовољан да се овај компликовани феномен до краја објасни. Ранко Бугарски истиче неопходност сарадње државне власти, самих заједница и стручњака из више области у покушајима очувања угрожених језика, као и улогу лингвиста у том процесу (Бугарски 2010: 70). На њу пажњу лингвистичке јавности обраћа и Мирослав Дудок: „Nazdávam sa len, že ani nám, čo sa jazykovými procesmi odborne zaoberáme, neunikne jedinečná a neopakovateľná príležitosť v prirodzených podmienkach zachytiť všetky tie komplexné a členité javy v jazyku a presne opísať ich kultúrny kód a odkaz“¹⁶⁸ (Дудок 2008: 42). Искусни

¹⁶⁷ „Ако само макар мало реалније погледамо на стање нашег словачког језика, а тим пре на наше свакодневно споразумевање, да оптимизам у вези са њеном будућношћу постане стварно веома дискутабилан појам.“ (превод Д. С.)

¹⁶⁸ „Надам се само да ни ми, који се језичким процесима професионално бавимо, нећемо пропустити јединствену и непоновљиву прилику да у природним условима забележимо све те комплексне и вишеслојне појаве у језику и да тачно опишемо њихов културни код и поруку.“

слависта на тему улоге лингвистике у процесу проучавања мањинских говорних заједница предлаже и конституисање превентивне лингвистике и у словакистичком контексту (Dudok 2008: 11), као и аспекте које би требало узети у обзир при опису и интерпретацији језичке ситуације словачког језика у Војводини (Dudok 2008: 151-152). Ови аспекти описа могу се применити и на уопштенијем нивоу и на остале мањинске језике и у великој мери су компатибилни с матрицом еколингвистичких црта језика употребљеном у овом раду. Своје мишљење о потреби примене превентивне перспективе М. Дудок образлаже чињеницом да се многи сегменти војвођанског словачког језика не могу веродостојно описати ако се узму у обзир само полазишта дескриптивне лингвистике (Dudok 2008: 153). Његово мишљење у сагласју је са запажањима пољске антрополошкиње Никол Долови-Рибнишке да у контексту угрожених говорних заједница никако не треба изједначавати нити замењивати комуникативну са симболичком функцијом језика (Dołowy-Rybińska 2011: 514). Оне се у језику реализује на небројено много начина и не могу се регулисати из прескриптивног језичког угла, већ су за то задужени само корисници (Dudok 2008: 83). С овим мишљењем се треба сложити, у истраживању мањинских култура неодговарајући приступ на крају може допринети лошим резултатима, док се покушаји језичке ревитализације, у којима лингвисти играју значајну улогу, могу окарактерисати као успешни само након изједначавања поменутих функција – језик који поседује обе, тј. употребљава се свакодневно у комуникацији у свим сферама, не поседује само симболичку вредност у свести корисника, може се означити виталним. Уопштено узев, структура језичких контаката у ситуацији мањинских заједница превише је сложена да би традиционални погледи на језик били довољни, потребно је „brať do úvahy kontextovú lingvistiku, pragmalingvistiku i kognitívnu lingvistiku spolu s

konceptami idiolektných a sociálnych sietí, jazykových biografíí a pod.¹⁶⁹ (Dudok 2005: 24). Такође, уз већ поменути сарадњу са стручњацима из различитих области друштвених наука, приступ лингвиста који је усмерен од самих чланова мањинске говорне заједнице ка вишим нивоима њеног организовања кључан је у идентификацији проблема на које она наилази. Ма колико искуство и знање лингвисте било, то не значи да ће његова интерпретација, настала приликом описа ситуације, без комплементарности с мишљењем припадника заједнице, бити на добром путу.

Допринос представљеног истраживања се, поред закључака генералног карактера о словенским мањинским говорним заједницама и података који би могли подићи њихов ниво информисаности о себи самима, састоји и у детаљнијој обради проблематике ревитализације угрожених језика у оквиру сегмента рада о облицима деловања за неговање и развој језика. Ова врста делатности, вид помоћи угроженим говорним заједницама, спроводи се од половине прошлог века до данас широм света уз помоћ мера које у једном случају доносе прогресивне резултате, док у другом уопште не мора бити тако. Из анализе процеса ревитализације произилази да не постоји универзални начин за заустављање негативног развоја и оживљавање угрожених говорних заједница, већ се треба приступати свакој од њих појединачно. Исто тако, не постоји ни јединствени одговор на питање каква би говорна заједница требало да буде и какве радње да предузме како би опстала и даље се развијала. Еколингвистичка истраживања попут овог представљеног у раду у својој основи имају за циљ опис и интерпретацију језичких појава насталих у интеракцији одређеног језика са природом који га окружује, али и предлагање конкретних активности за његову

¹⁶⁹ „узети у обзир контекстну лингвистику, прагмалингвистику и когнитивну лингвистику заједно с концепцијама идиолекталних и социјалних мрежа, језичких биографија и сл.“ (превод Д. С.)

евентуалну ревитализацију. Оно што се на овом месту може предложити као мера која би могле да се примене на различите случајеве мањинских говорних заједница је у првом реду рад на мотивацији њихових припадника. У више наврата је у раду истакнута снага коју са собом носи ангажованост самих чланова заједнице, из најразличитијих побуда – националних, образовних, финансијских итд. – у успостављању равнотеже у употреби језика у свакодневном животу и његовом преносу на следећа поколења. То је чинилац који се не сме губити из вида приликом планирања било које активности везане за покушаје очувања или оживљавања угроженог језика. Затим, на списку мера би се нашла и већ разматрана промена улоге језичких планера, која би означавала: повећање сарадње са стручњацима из других научних области који се баве феноменом језика, усмеравање пажње са колективног на индивидуални ниво и препознавање проблема и правца деловања од стране његових корисника, узимање у обзир утицаја стандардизационих процеса на мањинску говорну заједницу, пошто сваки, као што се видело, па и најмањи покрет у тако малом организму, може бити тектонски. У истраживању се такође показало колико је важна улога образовања у свеукупној еволуцији, у позитивном и негативном смеру, мањинских говорних заједница. Реевалуација концепата образовне политике која би била сконцентрисана на потребе свих чланова вишејезичне заједнице, како њеног већинског тако и мањинског дела, без запостављања развоја обостране употребе језика у овој важној области људске делатности, представљала би пут ка успостављању равнотеже у њиховим свеукупним односима.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов, А. Г. (2012). *Еколингвистика или екология на застрашените езици и лингвистика на застрашените екосистеми*. София: Insoliso.

Вайнрайх, У. (2000). *Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования*. БГК им. И. А. Бодуэна Де Куртенэ.

Вучина Симовић, И./Ј. Филиповић. (2009). *Етнички идентитет и замена језика у сефардској заједници у Београду*. Београд: Завод за уџбенике.

Дуличенко А. Д. (1981). *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин: Валгус.

Дуличенко, А. Д. (1997). Славянские литературные микроязыки и проблема литературной кашубщины. *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: pogranicza i kontakty językowe*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 227-245.

Ела, Л. (1997). *Савремена језичка ситуација у Лужици. Лужички Срби*. Л'вив-Будишин. http://www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/lela-jezik_1.html [27.1.2013]

Журавлёв, В. К. (1991). *Экология русского языка и культуры*. Тезисы конференции „Русский язык: история и современное состояние“. Москва.

Закон (2009). *Закон о заштити права и слобода националних мањина*. Службени гласник Републике Србије 72/2009.

Иванова Е. В. (2007). Цели, задачи и проблемы эколингвистики. *Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики: сборник научных трудов* (ред. Н. Б. Попова). Челябинск: Образование, 41-47.

Пипер, П. (2002). Граматичке структуре горњолужичкосрпског и српског језика (општа диференцирања). *Увод у сорабистику: Хрестоматија за српске слависте*. http://www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/ppiper-strukture_1.html [27.1.2013]

Пипер, П. (2003). *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.

Пипер, П. (2009). *Увод у славистику I*. Београд: Завод за уџбенике.

Попис (2013). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Становништво. Вероисповест, матерњи језик и национална припадност, подаци по општинама и градовима*. Београд: Републички завод за статистику.

Соколовић, Д. (2005). Сорабистика на Универзитету у Лајпцигу. *Зборник Матице српске за славистику*, 67, 157-165.

Хоракова, Р. (2002). О словачко-српском билингвизму. *Славистика*, VI, 256-266.

Abdel Al, M. (1995). Dygłosja serbska jako wynik ideologizowania języka (charakterystyka typologiczna serbskiej sytuacji językowej XVIII i XIX wieku). *Prace filologiczne*, Warszawa, XL, 417-432.

Abdel Al, M. (1996). Wpływ polityki językowej na procesy standardyzacyjne (na przykładzie Łużyc i Śląska). *Sprawy Łużyckie w ich słowiańskich kontekstach*. Warszawa: Instytut Filologii Słowiańskiej UW, 23-34.

Assmann, J. (2001). *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.

Balowska, G. (2010). Kaszubszczyzna w ujęciu ekolingwistycznym. *Język, literatura i kultura w dydaktyce języka polskiego jako obcego*. Banska Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 9-27.

Bartels, H. (2005). Rěčna dokumentacija dolnoserbšćiny: pšigótowanje na cas bžez maminorěčnych? *Rozhlad*, Budyšin, 59, 376-379.

Bastardas i Boada, A. (1996). *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Proa.

- Bastardas-Boada, A. (2005). Linguistic sustainability and language ecology. *Language & Ecology*, 3, 1-14.
- Bauman, J. J. (1980). *A Guide to Issues in Indian Language Retention*. Washington DC: Center for Applied Linguistics.
- Bednárík, R. (1964). *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press.
- Bogusławska-Tafelska, M. (2009). Ekolingwistyczne aspekty adaptacji Polaków przebywających na emigracji zarobkowej w Wielkiej Brytanii. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*. Poznań: UAM, X, 23-37.
- Boldocký, R. (2009). Hlas ľudu – výzvy a špecifiká. *Slovenské vojvodinské novinárstvo vo víre mediálnych dianí v Srbsku: zborník príspevkov zo sympózia Nový Sad-Báčsky Petrovec, 23.-24. októbra 2009* (zos. V. Dorčová). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum/Nový Sad: Národnostná rada slovenskej národnostnej menšiny/Kulpín: Asociácia slovenských novinárov, 53-56.
- Bolinger, D. (1980). *Language: The Loaded Weapon*. London/New York: Longman.
- Brat Bratt Paulston, C./D. Peckham. (1998). *Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Brauman, M. (2011). Chóšćan zběžk – mytos a wěrnosc. *Rozhlad*, Budyšin, 10, 2-3.
- Brozović, D. (1998). Etničnost i jezik: uvodno razmatranje. *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa* (ur. R. Čičak-Čand/J. Kumpes). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti/Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 171-180.
- Bugarški, R. (1996). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja.
- Bugarški, R. (2009). Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima.

Višjejezični svet Melanije Mikeš (ur. P. Vlahović/R. Bugarski/V. Vasić). Novi Sad: Filozofski fakultet, 69-81.

Bugarski, R. (2010). *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Calvet, L.-J. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon.

CEFRL (2001). *Common European Framework of Reference for Languages. Learning, teaching, assessment*. Council of Europe/Cambridge University Press.

Cygański, M./R. Leszczyński (2002). *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan I*. Opole: PIN Instytut Śląski.

Čeman, J. (2009). Úloha Televízie Vojvodiny v zachovaní slovenskej kultúry a identity. *Slovenské vojvodinské novinarstvo vo víre mediálnych diania v Srbsku: zborník príspevkov zo sympózia Nový Sad-Báčsky Petrovec, 23.-24. októbra 2009* (zos. V. Dorčová). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum/Nový Sad: Národnostná rada slovenskej národnostnej menšiny/Kulpín: Asociácia slovenských novinárov, 89-92.

Čišinski, J. B. (1974). Hłosy ze Serbow do Serbow. *Zhromadžene spisy VIII*. Budyšin: LND, 10-18.

Diplomatski arhiv (1949). Nemačka 1949, fascikla broj 82, signatura 421823. Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije.

Dołowy-Rybińska, N. (2011). *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużycanie, Kaszubi*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Dudok, D. (1967). O spisovnej slovenčine v Juhoslávii. *Kultúra spisovnej slovenčiny* (red. J. Ružička). Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Dudok, D. (1975). O niektorých otázkach spisovnej slovenčiny u nás. *Odkaz (zborník prác členov kružku Sládkovič na Gymnaziu v Petrovci)*. Petrovec, 255-264.

Dudok, D. (1996). Vývin Slovákov vo Vojvodine ako ucelenej kultúrnej jednotky. *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Београд: Завод за уџбенике и

наставна средства/Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 18-28.

Dudok, M. (1995). Jazyková situácia a členenie slovenčiny v juhoslovanskej Vojvodine. *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociologické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny* (zos. S. Ondrejovič/M. Šimková). Bratislava: Veda, 216-227.

Dudok, M. (1997). Stav slovenčiny v Juhoslávii a jej výskum. *Sociolinguistica Slovaca 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy* (ed. S. Ondrejovič). Bratislava: Veda, 203-213.

Dudok, M. (2000). Spoločenský diskurz a kontaktné jazyky. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* (red. D. Dudok). Nový Sad: SVS, 63-70.

Dudok, M. (2002a). Pluricentrický vývin modernej slovenčiny. *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Stimul, 31, 42-50.

Dudok, M. (2002b). O prirodzenom bilingvisme. *Bilingvizmus: Minulosť, prítomnosť a budúcnosť: Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvisme konanom 22. 2. 2002 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave* (ed. J. Štefánik). Bratislava: Academic Electronic Press, 53-61.

Dudok, M. (2005). Hostujúci kód. *Bilingvizmus: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvisme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave* (ed. J. Štefánik). Bratislava: Univerzita Komenského, 21-27.

Dudok, M. (2006). Jazyková identita enklávnej a diasporálnej slovenčiny a preventívna lingvistika. *Slovakistický zborník*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 1, 7-18.

Dudok, M. (2008). *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Ela, L. (2003). Rěčna politika w programach mjeńšinowych organizacijow. *Rozhľad*, Budyšin, 1, 7-11.

Ela, L. (2010). Kelko je Serbow? Abo – dyrbjja so mjeńšiny poprawom ličić? (2). *Rozhlad*, Budyšin, 6, 16-18.

Elle, L. (1995). *Sprachenpolitik in der Lausitz*. Budyšin: LND.

Elle, L. (2000). Die heutige Situation der sorbischen Sprache und Konzepte zu ihrer Revitalisierung. *Erhaltung, Revitalisierung und Entwicklung von Minderheitensprachen. Theoretische Grundlagen und praktische Maßnahmen* (Hrsg. L. Šatava/S. Hose). Bautzen: Sorbisches Institut, 17–21.

Eriksen, T. H. (2004). *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.

ECRML (1992). *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg: Council of Europe.

ECRML Germany (2011). *European Charter for Regional or Minority Languages. Application of the charter in Germany. Fourth monitoring cycle*. Strasbourg: Council of Europe.

Faska, H. (1973). Dialektny zakład hornjoserbskeje spisowneje rěče a wutworjenje wobchadneje serbšćiny. *Говорните форми и словенските литературни јазуци*. Skopje: MANU, 127-131.

Faska, H. (ed.) (1998). *Serbščina*. Opole: Instytut Filologii Polskiej.

Ferguson, Ch. A. (1959). Diglossia. *Word*, 15, 325-340.

Fill, A. (1993). *Ökologuistik*. Tübingen: Gunter Narr.

Fill, A./P. Muhlhausler. (2001). *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology, and Environment*. London/New York: Continuum.

Filipović, J. et al. (2007). Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 8/1, 222-242.

Filipović, J. (2009). *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Fishman, J. A. (1967). Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23, 2, 29-38.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

Fishman, J. A. (ed.) (2001). *Can Threatened Languages Be Saved?* Clevedon: Multilingual Matters.

Furdal, A. (1981). Językoznawstwo typologiczne a pełny opis języka. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 38, 81-87.

Giles, H./R. Y. Bourhis/D. M. Taylor. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. *Language, ethnicity and intergroup relations*. London: Academic Press, 307-348.

Göncz, L. (1991). Modeli obrazovanja u višejezičnim sredinama i razvoj ličnosti učenika: objašnjenja efekata pojedinih nastavnih programa. *Zbornik Instituta za strane jezike i književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 13, 203-210.

Grbić, J. (1995). Mnogostruki identitet: primjer Hrvata u Mađarskoj. *Studia ethnologica Croatica*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 6/1, 119-126.

Grbić, J. (1998) Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici (ogled o jeziku i identitetu). *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*. (ur. R. Čičak-Čand/J. Kumpes). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti/Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 181-189.

Grenoble, L. A./L. J. Whaley. (2005). *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization*. Cambridge: CUP.

Gustavsson, S. (1998). Sociolinguistic Typology of Slavic Minority Languages. *Slovo*, Uppsala, 467, 75-89.

Haarmann, H. (1986). *Language in Ethnicity. A View of Basic Ecological Relations*. Berlin/New York/Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Halliday, M. (1990). *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics. Thirty Years of Linguistic Evolution: Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Philadelphia/Amsterdam.

Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. California: Stanford University Press.

Haugen, E. (1987): Language Planning. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* (eds. U. Ammon/N. Dittmar/K. J. Mattheier). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 626 – 637.

Hinton, L. (2003). Language revitalization. *Annual review of applied linguistics*, 23, 44-57.

Holt, G. (2004). *Strategies of Language Revitalization in Alignment with Native Pedagogical Forms: Examples from Ahtna Alaska*. Swarthmore College.

Hornberger, N./M. Pütz (eds.) (2006). *Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization. Recent Writings and Reflections from Joshua A. Fishman*. Clevedon: Multilingual Matters.

Kaulfürst, F. (2003). Pratyja 2003. *Rozhľad*, Budyšin, 53, 179-182.

Kimura, G. (2009). *Jak utrzymuje się język łużycki? - na przykładzie katolickiej gminy serbołużyckiej*. Opole: Stowarzyszenie Polsko-Serbołużyckie „Pro Lusatia”. http://www.prolusatia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=188:jak-utrzymuje-si-jzy [28.7.2013]

Kristal, D. (2003). *Smrt jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Kryžan-Stanojević, B. (2007). Ekolingvistika u obrani jezičnog identiteta. *Jezik i identiteti* (ur. J. Granić). Zagreb/Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 299-307.

Kryžan-Stanojević, B. (2008). Ekolingvistika i norma – granice preskripcije. *Riječki filološki dani 7*. (eds. I. Srdoč-Konestra/S. Vranić). Rijeka: Filozofski fakultet

Sveučilišta u Rijeci, 683-690.

Latoszek, M. (1997). Świadomość językowa i kulturowa Kaszubów w kontekście typów orientacji temporalnych i uwarunkowań historyczno-geograficznych. *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: pogranicza i kontakty językowe*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 185-203.

Lubaś, M./I. Ohnheiser/Z. Topolińska (eds.) (2003). *Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej*. Opole: Instytut Filologii Polskiej.

Mađar, J. (1996). Filmová tvorba Slovákov vo Vojvodine. *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 243-251.

Makišová, A. (2009). Slovenčina ako materinský a nematerinský jazyk v oblasti vysokého vzdelávania vo Vojvodine. *Slovakistický zborník*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 5, 40-45.

Marti, R. (2007). Lower Sorbian – twice a minority language. *International Journal of the Sociology of Language*, 183, 31-51.

Meeus, B. (1987). Ethnic/Language Minorities: Theoretical Issues and European Examples. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 730-744.

Miodek, J. (ed.) (1996). *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Misiak, M. (2006). *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Mráz, A. (2004). *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch I*. Báčsky Petrovec: Kultúra.

Myjavcová, M. (1987). *Vývin spisovnej slovenčiny vo Vojvodine v podmienkach kontaktu so srbochorvátskym jazykom*. Doktorská dizertácia. Filozofická fakulta v

Novom Sade.

Myjavcová, M. (1996). Slovenčina v kontakte so srbčinou. *Sociolingvistická a areálová lingvistika. Sociolinguistica slovacca* 2 (zos. S. Ondrejovič). Bratislava: Veda, 100-142.

Myjavcová, M. (2001). *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec: Kultúra/Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Myjavcová, M. (2006). *State o našej slovenčine*. Báčsky Petrovec: Kultúra.

Mühlhäusler, P. (1996). *Linguistic Ecology*. London: Routledge.

Nawka, M. (1921). *Přewodnik po serbščinje*. Budyšin: Maćica Serbska.

Nelde, P. H. (1988). Sprachkonfliktforschung. *Folia linguistica*, 22, 73-85.

Nelde, P. H./P. J. Weber. (1996). Das Euromosaic-Projekt zu den weniger verbreiteten Sprachen in der EU – ausgewählte Ergebnisse der Umfrage zum Sprachgebrauch der Sorben. *Lětopis*, Budyšin, 43, 55-66.

Norbergowa, M. (1997). Rěčna změna w Dolnej Łužycy a jeje faktory. *Rozhlad*, Budyšin, 47, 202-205.

Norberg, M. (2010). *WITAJ in Brandenburg. Stand und Weiterentwicklung eines erfolgreichen bilingualen Sprachprogramms*. Bautzen: Domowina.

Novotná, V. (2009). Percepční a produkční bilingvismus Srbů v slovenském prostředí Vojvodiny. *Slovanské jazyky a literatury: hledání identity* (eds. M. Příhoda/H. Vaňková). Červený Kostelec/Praha: Pavel Mervar, 81-86.

Ondrejovič, S. (1996). Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky. *Jazykovedný časopis*, 47, 3-23.

Pactwa, B. (1997). Religion and Ethnic-National Identity of Lemks. *Ethnic Minorities and Ethnic Majority. Sociological Studies of Ethnic Relations in Poland*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 333-349.

Petr, J. (1977). Michał Hórnik a spisowna serbščina. *Sorabistiske přednoški*.

Lipsk/Budyšin: LND, 48-53.

Petrović, R. (1985). *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Pohončowa, A. (2000). Procowanja wo pšibliženje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa po lěše 1945. *Lětopis*, 1, 3-21.

Pohončowa, A. (2006). Nejnowše tendence we wuwisu dolnoserbskeje pisneje rěcy. *Południowosłowiańskie zeszyty naukowe*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 3, 73-82.

Pohontsch, A. (2003). Der Einfluss obersorbischer Lexik auf die niedersorbische Schriftsprache. *Spisy Serbskeho instituta* 30. Budyšin.

Porębska, M./J. Achterberg. (2004). Badania nad witalnością kaszubszczyzny. *Język polski*, LXXXIV, 321-330.

Porębski, A. (1991). *Europejskie mniejszości etniczne, geneza i kierunki przemian*. Kraków: NUJ.

Pralica, D. (2009). Slovački radio u Vojvodini. *Slovenské vojvodinske novinarstvo vo víre mediálnych dianí v Srbsku: zborník príspevkov zo sympózia Nový Sad-Báčsky Petrovec, 23.-24. oktobra 2009* (zos. V. Dorčová). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum/Nový Sad: Národnostná rada slovenskej národnostnej menšiny/Kulpín: Asociácia slovenských novinárov, 59-73.

Radovanović, M. (1986). *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik/Knjževna zajednica Novog Sada.

Rajić, Lj. (1983). Teorijske osnove planiranja jezika. *Jezik u savremenoj komunikaciji*. Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 174-194.

Raport (2012). *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.

Samardžić, M. (1999). *Položaj manjina u Vojvodini*. Beograd: Centar za

antiratnu akciju.

Szczepański, M. S. (ed.) (1997). Mniejszość narodowa, mniejszość etniczna i etniczna większość: wstęp. *Ethnic Minorities & Ethnic Majority. Sociological Studies of Ethnic Relations in Poland*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 14-21.

Siatkowska, E./T. Meškank. (2001). *O języku Łużyczan prawie wszystko*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Sirácky, J. (1996). Slováci vo Vojvodine: niektoré tajomstvá ich dvestopäťdesiatročného trvania. *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 7-17.

Sklabinská, M./K. Mosnáková. (2012). *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.

Skutnab-Kangas, T. (1991). *Bilingvizam: da ili ne*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Smoleř, J. A. (1859). Přichodny čas serbskeho slowjesa. *Lětopis Maćicy Serbskeje*, 7-14.

Sokolović, D. (2004). Wó řecnej politice we Łužycy. *Славистика VIII*, 85-90. Београд: Славистичко друштво Србије.

Sokolović, D. (2005). Bilingvizmus Neslovákov v slovenskom vojvodinskom prostredí. *Bilingvizmus: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave* (ed. J. Štefánik). Bratislava: Univerzita Komenského, 91-95.

Spolsky, B. (2003). Religion as a site of language contact. *Annual review of applied linguistics*, 23, 81-94.

Strategia ochrony i rozwoju języka i kultury kaszubskiej. (2006). Gdańsk:

Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.

Svetljik, A. (2012). Književnost Slovaka u Vojvodini. <http://slovackizavod.org.rs/sr/knjizevnost> [4.9.2012]

Szaniawska-Schwabe, M./M. Michel. (2012). Sorabistyka w Lipsku: Studia z gwarantowanym miejscem pracy. <http://www.dw.de/sorabistyka-w-lipsku-studia-z-gwarantowanym-miejscem-pracy/a-5973165> [4.9.2013]

Šatava, L. (1994). *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha: Ivo Železný.

Šatava, L. (1998). Domény užití lužické srbštiny u žáků A-tříd Lužickosrbského gymnázia v Budyšině. *Práce z dějin slavistiky a česko-jinoslovanských vztahů*. Praha: Univerzita Karlova, 135-142.

Šatava, L. (2001). *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: Cargo Publishers.

Šatava, L. (2006). Jazyk, etnicita a Lužičtí Srbové. *Slovanský přehled, XCII/2*, 301-312.

Šatava, L. (2009). Etniska identita a řečne/kulturne počahi pola šulerjow Serbskeho gymnazija w Budyšinje. *Rozhlad, Budyšin, 5*, 164-170.

Šćukanec, A. (2011). *Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.

Šewc, H. (1977). Wuwice spisowneje řeče pola Łužiskich Serbow. *Sorabistiske přednoški*. Lipsk/Budyšin: LND, 28-47.

Širka, J. (1996). Pohľad na niektoré naše ideové a politické orientácie v snahe o národné udržanie sa a spolužitie s inými národmi vo Vojvodine. *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov. 308-315.

Škiljan, D. (1988). *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.

Šoćić, L. (2007). Wobchadna řeč njeje „njerodna“ serbščina. *Rozhlad, Budyšin, 12*, 420-423.

Šoľćic, L. (2012). Wužiwanje wobchadneje rěče w medijach a literaturje. *Rozhlad*, Budyšin, 4, 35-37.

Šoľta, D. (2009). *J Serbołužyczanje - najmniejszy naród słowiański*. Opole: Stowarzyszenie Polsko-Serbołužyckie „Pro Lusatia”.
http://www.prolusatia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=156:serbouyczanje-najmniejszy-narod-sowiaski&catid=2:wszelkie-artykuy&Itemid=14

[28.7.2013]

Štefánik, J. (2000). *Jeden člověk, dva jazyky. Dvojjazyčnost' u dětí. Predsudky a skutočnosti*. Bratislava: Academic Electronic Press.

Štefánik, J. (ed.) (2004). *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press.

Štolc, J. (1968). *Reč Slovákov v Juhoslávii 1. Zvuková a gramatická stavba*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Tortosa, J. M. (1986). *Polityka językowa a języki mniejszości*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Treder, J. (2002). *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Trudgill, P. (2004). Globalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe. *Speaking from the Margin: Global English from a European Perspective*. (eds. A. Duszak/U. Okulska). Polish Studies in English Language and Literature, 11. Frankfurt/New York/Oxford: Peter Lang.

Tsai, F. (2009). Gender and identity construction across difference: cultural discourses and everyday practices among Sorbs in Germany. Doctoral dissertation. Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe Universität.

Týr, M. (1996). Prekladové učebnice a čítanky s vyučovacím jazykom slovenským od roku 1965. *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Београд: Завод за

уџбенике и наставна средства /Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov. 286-292.

Vaňko, J./ L. Kralčák/Á. Kráľ. (2007). *Slovenský jazyk na začiatku 21. storočia*. Nitra: PF UKF.

Voegelin, C. F./F. M. Voegelin/N. W. Schutz. (1967). The Language Situation in Arizona as part of the Southwest culture area. *Studies in Southwestern ethnolinguistics: Meaning and history in the languages of the American Southwest* (eds. D. Hymes/W. E. Bittle). The Hague: Mouton. 403–451.

Wąsik, E. (1999). *Ekologia języka fryzyjskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wąsik, Z. (1993). *Z zagadnień ekologii języka*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wąsik, Z. (1997). *Systemowe i ekologiczne właściwości języka w interdyscyplinarnych podejściach badawczych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wei, L. (2000). *Dimensions of bilingualism*. The Bilingualism Reader. London: Routledge.

Wićaz, O. (1955). Handrij Zejler a jeho doba. *Spisy Instituta za serbski ludospyt*. Budyšin: Nakład Domowiny.

Wodak, R. (1999). *The Discursive Construction of National Identity (second edition)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Wullenweber, K. (2000). Ökologistik und Slavistik. *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*, München, 3, 212-222.

Wullenweber, K. (2004). *Der ökologische Diskurs in Bulgarien nach 1990*. München: Sagner.

Wysoczański, W. (1996). Ekologia języka ukraińskiego w Polsce. *Heteronimie*

języka. Wrocław: Studia Linguistica.

Wysoczański, W. (1999). Ekologia języka jako dyscyplina heterogenicznego opisu języka. *Bulletin de la société polonaise de linguistique*, LV, 63-77.

Zabudnutí (2012). *Zabudnutí Slováci vo Vojvodine*.
<http://www.czsk.net/svet/clanky/svet/slovvojvodina.html> [27.1.2013]

Zawadowski, L. (1966). *Lingwistyczna teoria języka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Zejler, H. (1883). *Zhromadżene spisy*. Budyšin: LND.

Zima, P. (2002). Ekolingvistika. Jazyky jako organizmy žijící prostřednictvím svých uživatelů. *Vesmír*, 81, 45-47.

ПРИЛОЗИ

Прилог А. Примерак упитника на доњолужичкосрпском језику.

starstwo _____ **pówołanje(a)** _____
rod _____ **wěrywuznaše (fakultatiwnje)** _____

Wšykne informacije, kótarež se zdobydnu pšez toś ten napšašnik, wóstanu anonymne, njepośrednjaju se tšešim a wužywaju se za pšigótowanje doktorskego žěła na Filologiskej fakulše Běłogrodскеje (Belgradскеje) uniwersity (Katedra za slawistiku, Kupka za słowaksku rěc a literaturu).

Za zwólność swójo měnjenje zwurazniś se Wam žěkujo

Dalibor Sokolović
dalibor@o2.pl

1. Pogódność wažność slědujucych komponentow za serbsku etnisku identitu:
(1 – njewažne, 2 – skerjej njewažne, 3 – mało wažne, 4 – wažne, 5 – wjelgin wažne)

rěc _____

póchad _____

wěrywuznaše _____

wobželenje na towarišnostnem žywjenju (kulturelnem, politiskem) _____

nałožki/tradicija _____

zwiski z drugimi słowjańskimi narodami _____

druge (pomjeńšo je) _____

2. Serbščina jo za mnjo...

3. Kótaru rolu grajo pó Wašom měnjenju pisna serbščina w žywjenju Serbow?

4. Pšichod serbšćiny jo

5. Nimšćina jo za mnjo...

6. Móžo se wósoba, kótaraž serbski njepowěda, wobglědowaš ako Serb? jo/ně

7. By lěpša politiska organizacija Serbow změniła jich situaciju? jo / ně

8. Sčo měnjenja, až móžo serbšćina połniš wšykne funkcije, kótarež połni nimšćina? jo / ně

9. Som měnjenja, až měła se serbšćina wěcej wužywaš w (pomjeńšo městna)

...

10. Licba Serbow spadujo, dokulaž ...

11. Pogódnošćo wuspěšnosť aktualnych procesow rěčneje rewitalizacije (na pšikład WITAJ)! 1 – žedna, 2 – wjelgin mała, 3 – mała, 4 – wjelika, 5 – wjelgin wjelika

12. Kaki wliw na zdžaržanje a zachowanje serbskeje/eju rěče/rěcowu ma žělenje na Górnju a Dolnu Łužycu? 1 – žeden, 2 – wjelgin mały, 3 – mały, 4 – wjeliki, 5 – wjelgin wjeliki

Прилог Б. Примерак упитника на горњолужичкосрпском језику.

staroba _____ **powołanje(a)** _____

splah _____ **wěrywuznaće (fakultatiwnje)** _____

Wšitke informacije, kotrež zdo budu so z tutoho naprašnika, wostanu anonymne, njesposrěduja so třecim a wužiju so za přihotowanje doktorskeho džeła na Filologiskej fakulće Belgradskeje uniwersity (Katedra za slawistiku, Skupina za słowaksku rěč a literaturu).

Za zwólniwosć swoje měnjenje zwuraznić so Wam dźakuje

Dalibor Sokolović

dalibor@o2.pl

1. Pohódnoće wažnosć komponentow w serbskej etniskej identiče:

(1 – njewažne, 2 – skerje njewažne, 3 – mało wažne, 4 – wažne, 5 – jara wažne)

rěč _____

pochad _____

wuznaće _____

wobdźělenje na towaršnostnym žiwjenju (kulturelnym, politiskim) _____

nałožki/tradicija _____

zwiski z druhimi słowjanskimi narodami _____

druhe (mjenujće) _____

2. Serbščina je za mnje...

3. Kajka je, po Wašim měnjenju, róla spisowneje serbščiny w žiwjenju Serbow?

4. Přichod serbščiny je ...

5. Němčina je za mnje...

6. Móže so wosoba, kotraž serbsce njerěči, wobhladować jako Serb? haj / ně

7. By lěpša politiska organizacija Serbow změniła jich situaciju? haj / ně

8. Sće měnjenja, zo móže serbsčina pjelnić wšitke funkcijem, kotrež pjelni němčina? haj / ně

9. Sym měnjenja, zo měła so serbsčina wjace wužiwać w (mjenujće městna) ...

10. Ličba Serbow spada, dokelž...

11. Pohódnoće wuspěšnosć aktualnych procesow rěčneje rewitalizacije (na přikład WITAJ)! 1 – žana, 2 – jara mała, 3 – mała, 4 – wulka, 5 – jara wulka

12. Kajki wliw na zdźerženje a zachowanje serbskeje/eju rěče/rěčow ma džělenje na Hornju a Delnju Łužicu? 1 – žadyn, 2 – jara mały, 3 – mały, 4 – wulki, 5 – jara wulki

Прилог В. Примерак упитника на словачком језику.

Rok narodenia _____ **Povolanie(a)** _____

Pohlavie _____ **Vierovyznanie (voliteľ'né)** _____

Všetky údaje získané z tejto ankety sú úplne anonymné, nebudú poskytnuté tretím osobám a budú použité na účely vypracovania dizertačnej práce na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade (Katedra slavistiky, Skupina slovenského jazyka a literatúry).

Za ochotu vyjadriť svoje stanoviská Vám ďakuje

Dalibor Sokolović

dalibor@o2.pl

1. Zhodnoťte význam zložiek vojvodinskej slovenskej etnickej identity:

(1 – nedôležitý, 2 – takmer nedôležitý, 3 – málo dôležitý, 4 – dôležitý, 5 – veľmi dôležitý)

Jazyk ____

Pôvod ____

Náboženstvo ____

Účasť na živote spoločnosti (kultúrnom, politickom) ____

Zvyky/tradícia ____

Kontakt so Slovenskom ____

Iný (uved'te) _____

2. Slovenský jazyk je pre mňa ... (dokončte)

3. Čo je, podľa Vášho názoru, úloha slovenského spisovného jazyka v živote Slovákov vo Vojvodine?

4. Budúcnosť slovenského jazyka vo Vojvodine je ... (dokončte)

5. Srbský jazyk je pre mňa ... (dokončte)

6. Možno považovať za Slováka osobu, ktorá nehovorí po slovensky (označte odpoveď)? áno / nie

7. Zmenila by lepšia politická organizovanosť Slovákov vo Vojvodine ich pozíciu (označte odpoveď)? áno / nie

8. Myslíte si, že slovenský jazyk vo Vojvodine môže plniť všetky funkcie ako srbský (označte odpoveď)? áno / nie

9. Myslím si, že slovenský jazyk by sa mal viacej používať v (uvedte miesta) ...

10. Príčiny zníženia počtu Slovákov vo Vojvodine spočívajú v (uvedte) ...

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Далибор Соколовић је рођен 31. јануара 1979. године. Основно и средње образовање стекао је у свом родном Лебану (Србија). Од 1997. до 2001. године студирао је на Филолошком факултету у Београду, на групи за словачки језик и књижевност. У периоду од новембра 2001. до октобра 2005. године обављао је дужности асистента-приправника за словачки језик на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. Од новембра 2005. до октобра 2008. Године радио је на месту лектора српског језика на Универзитету у Лођу (Пољска). Од 2009. године ангажован је на месту извођача вежбања из словачког језика на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. У овом периоду додатне квалификације стицао је студијским боравцима у Словачкој, Чешкој, Русији, Немачкој, Словенији. Области научног интересовања који се током своје каријере посвећивао су: словакистика, историја словакистике и славистике, сорабистика, језичка политика и планирање, образовне језичке политике, методологија и пракса наставе страног језика и др.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани ДАЛИБОР СОКОЛОВИЋ

број уписа 08158/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

О МАЊИНСКИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЕКОЛОГИЈЕ

ЈЕЗИКА НА ПРИМЕРУ ЛУЖИЧКИХ СРБА И СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 2.7.2014.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ДАЛИБОР СОКОЛОВИЋ

Број уписа 08158/Д

Студијски програм НАУКА О ЈЕЗИКУ

Наслов рада О МАЊИНСКИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ
ЕКОЛОГИЈЕ ЈЕЗИКА НА ПРИМЕРУ ЛУЖИЧКИХ СРБА И СЛОВАКА У
ВОЈВОДИНИ

Ментор ПРОФ. ДР ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ

Потписани ДАЛИБОР СОКОЛОВИЋ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 2.7.2014.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

О МАЊИНСКИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЕКОЛОГИЈЕ ЈЕЗИКА НА ПРИМЕРУ ЛУЖИЧКИХ СРБА И СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 2.7.2014.

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.